

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Вініченко І. І.,

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН, ІПК ДСЗУ

Даций О. І.,

д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Безус Р. М., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Величко О. П., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко О. В., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гудинський О. А., д.е.н., професор, професор кафедри, Національний університет біотехнологій і природокористування

Демчук Н. І., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан А. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кадієвський В. А., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Державна академія статистики, обліку і аудиту

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу, ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Малік М. И., д.е.н., професор, завідувач відділу, ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»

Павлова Г. Є., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Полтавська державна аграрна академія

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри, Полтавський університет економіки та торгівлі

Ульянченко О. В., член.кор. НААН України, д.е.н., професор, професор кафедри, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Сумський національний аграрний університет

Шиян Д. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства та менеджменту, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Передрукуювання дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе

відповідальність рекламодавць.

Свідоцтво КВ № 17595-6445ПР від 28.03.2011 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

Дніпровський державний

аграрно-економічний університет,

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

www.agrosvit.info

E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 20 жовтень 2018 р.

У НОМЕРІ:

Гарбар Ж. В., Гарбар В. А.

Впровадження моделі саморегулювання підприємницької та професійної діяльності як напрям реалізації державної політики дерегуляції в Україні 3

Лазебник Ю. О.

Особливості статистичного оцінювання рівня професійної захворюваності 10

Корнілова Н. В., Корнілова В. В.

Гастрономічні фестивалі в Україні як фактор розвитку гастрономічного туризму 21

Малюта І. А., Трудова М. Є., Курзова М. О.

Особливості інвестиційного співробітництва між Україною та ЄС 27

Разінькова М. Ю., Небаба Н. О.,

Єгіазарян Р. Г.

Оцінка конкурентоспроможності банківської системи України в контексті інтеграції в ЄС 31

Колеснік Я. В., Ніколаєнко А. В.

Оподаткування аграрних підприємств: минулий досвід та реалії сьогодення 37

Ястребов Ю. Ю.

Розробка стратегії розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств в умовах інтернаціоналізації економіки 43

Василенко О. І.

Оцінка споживчого попиту на освітні послуги вищих навчальних закладів 48

Хахула Б. В.

Теоретико-методичні підходи державного управління економічними процесами країни 55

Гринь Є. А.

Кваліметрична модель оцінки готовності персоналу до організаційних змін 61

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ (постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340 від 21.04.2011 р. «Про внесення змін до переліку наукових фахових видань України», наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ: SIS, Google Scholar.

Рекомендовано до друку

Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 25.10.2018 р.

Підписано до друку 25.10.18 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 9,4. Наклад — 1000 прим. Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 2510/1

© АгроСвіт, 2018

CONTENTS:

Harbar Zh., Harbar V. IMPLEMENTATION OF THE MODEL OF SELF-REGULATION OF ENTREPRENEURIAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY AS A DIRECTION OF IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF DEREGULATION IN UKRAINE	3
Lazebnik Iu. FEATURES OF STATISTICAL ESTIMATION OF THE LEVEL OF OCCUPATIONAL DISEASE	10
Kornilova N., Kornilova V. GASTRONOMIC FESTIVALS IN UKRAINE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF GASTRONOMIC TOURISM	21
Maluta I., Trudova M., Kursova M. PECULIARITIES OF THE INVESTMENT COOPERATION OF UKRAINE WITH THE EU	27
Razinkova M., Nebaba N., Yeghiazaryan R. ASSESSMENT OF COMPETITIVENESS OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION IN THE EU	31
Kolesnik Ya., Nikolayenko A. TAXATION OF AGRARIAN ENTERPRISES: PAST EXPERIENCE AND REALITIES OF PRESENT TIME	37
Yastrebov Yu. DEVELOPING A STRATEGY FOR THE PLACEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT	43
Vasylenko O. ESTIMATION OF CONSUMER DEMAND FOR EDUCATIONAL SERVICES OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS	48
Khahula B. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO STATE MANAGEMENT OF ECONOMIC PROCESSES OF THE COUNTRY	55
Gryn E. QUALIMETRIC MODEL OF ASSESSMENT OF PERSONNEL PREPARATION TO ORGANIZATIONAL CHANGES	61

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 338.242.4

Ж. В. Гарбар,

д. е. н., доцент, професор кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

В. А. Гарбар,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних відносин,
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету, м. Вінниця

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.3

ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЕГУЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ

Zh. Harbar,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of Agricultural Management, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

V. Harbar,

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department Economics and International Relations,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia

IMPLEMENTATION OF THE MODEL OF SELF-REGULATION OF ENTREPRENEURIAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY AS A DIRECTION OF IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF DEREGULATION IN UKRAINE

У статті наведено ознаки, критерії, цілі саморегулювання та інструменти, які використовуються в процесі саморегулювання. З'ясовано переваги та недоліки саморегулювання як економічного інструменту реалізації політики дерегуляції в Україні. Здійснено групування видів діяльності у відповідності із можливістю делегування відповідним саморегулювальним організаціям владних повноважень саморегулювальні організації, яким законом не передбачено можливість делегування державно-владних повноважень — тип 1 та саморегулювальні організації, яким законом передбачено можливість делегування державно-владних повноважень — тип 2. Доведено фактичну відсутність саморегулювання сферах, де це допускається законодавством та, навпаки, існування організацій з ознаками та функціями, притаманними саморегулювальним в сферах, де на рівні нормативно-правових актів не передбачено можливість такого виду регулювання підприємницької та професійної діяльності. Встановлено суперечливість і непослідовність законодавства, яке існує у сфері саморегулювання бізнес-клімату в Україні. З'ясовано, що на нормативному рівні наразі немає єдиного підходу до визначення мети та цілей здійснення саморегулювальної діяльності, оскільки у кожному конкретному випадку цілі, для досягнення яких утворюються та діють саморегулювальні організації, варіюються та не є однотипними. Доведено, що відсутність комплексного підходу до впровадження саморегулювання призводить до: нерозуміння суб'єктами господарювання його сутності, переваг та недоліків; неможливості фактичного утворення саморегулювальних організацій в тих сферах, де це не передбачено законом; відсутності усіх необхідних нормативних механізмів для реального запуску саморегулювальних організацій на певному ринку. Обґрунтовано систему заходів, спрямованих на впровадження моделі ефективного саморегулювання підприємницької та професійної діяльності. Запропоновано два взаємодоповнюючі плани розвитку та реформування інституту саморегулювання: короткостроковий, що полягає у виправленні вад нормативного регулювання діяльності саморегулювальних організацій та середньостроковий, що передбачає системне впорядкування правовідносин у сфері саморегулювання.

The article presents the features, criteria, self-regulation goals and tools used in the self-regulation process. The advantages and disadvantages of self-regulation as an economic tool for implementing deregulation policy in Ukraine are outlined. The grouping of activities is carried out in accordance with the possibility of delegating to self-regulatory organizations the self-regulatory organizations self-regulatory organizations that do not envisage the possibility of

delegating powers of state power — type 1 and self-regulatory organizations, which the law provides for the possibility of delegating powers of state power — type 2. The actual absence self-regulation in spheres where this is permitted by law and, conversely, the existence of organizations with features and functions inherent in morehulivnym in areas where the level of regulations does not provide the opportunity to regulate this type of business and professional activities. The controversy and inconsistency of legislation that exists in the sphere of self-regulation of business climate in Ukraine is established. It is clarified that at the normative level there is currently no single approach to the definition of goals and objectives of self-regulatory activity, since in each particular case, the goals for the achievement of which are formed and operate self-regulatory organizations, vary and are not the same type. It is proved that the lack of an integrated approach to the implementation of self-regulation leads to: lack of understanding by the subjects of management of its essence, advantages and disadvantages; the impossibility of the actual formation of self-regulatory organizations in those areas where this is not provided for by law; the lack of all necessary regulatory mechanisms for the real launch of self-regulatory organizations in a particular market. The system of measures aimed at implementation of the model of effective self-regulation of entrepreneurial and professional activity is substantiated. Two mutually supportive plans for the development and reform of the self-regulatory institute are proposed: short-term, which is to correct deficiencies in regulatory regulation of self-regulatory organizations and medium-term, which involves systematic regulation of legal relations in the sphere of self-regulation.

Ключові слова: регулювання, державне регулювання, політика дерегуляції, саморегулювання, саморегульовні організації.

Key words: egulation, state regulation, deregulation policy, self-regulation, self-regulatory organizations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державна політика дерегуляції є одним з основних елементів практичної імплементації нової моделі розвитку України та невід'ємною складовою частиною європейської інтеграції. В українських реаліях дерегуляція — не самоціль, а необхідний інструмент, місією якого є кардинальне поліпшення бізнес-клімату (а зрештою — інвестиційного клімату) в Україні, чинник створення нових робочих місць та підвищення якісних стандартів життя. Державну політику дерегуляції визначено пріоритетним напрямом "Стратегії реформ — 2020", Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди між основними політичними партіями України, що свідчить про високий суспільний консенсус у поліпшенні регуляторного середовища.

Ефективна реалізація політики дерегуляції в Україні пов'язується з комплексом заходів, спрямованих на впровадження моделі ефективного саморегулювання підприємницької та професійної діяльності.

Функціонування інституту саморегулювання має на меті, в першу чергу, забезпечення безпечності товарів, робіт і послуг на відповідних ринках. Ефективність такого інституту відображається, зокрема, у: задоволеності споживачів виробленими товарами, наданими їм послугами, чи виконаними роботами; зменшенні витрат держави на реалізацію функцій по регулюванню підприємницької та професійної діяльності; міні-

мальної кількості взаємодії суб'єктів підприємницької та професійної діяльності з державою.

Механізм саморегулювання підприємницької та професійної діяльності в Україні не виконує свого головного завдання, а саме не забезпечує стійкість та стабільність розвитку економічної системи. Саме тому існує потреба з'ясування сучасного стану діяльності саморегульовних організацій та їх впливу на розвиток бізнес-клімату.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед науковців, які займаються дослідженням проблем саморегулювання та діяльності саморегульовних організацій на різних галузевих ринках, варто відзначити М. Бурмаку, І. Дорошенка, П. Ланкова, Я. Міркіна, С. Міщенко, С. Мошенського, К. Отченаша, І. Рекуненка, В. Рубцова, С. Румянцева, М. Хьюїта та інших. Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні цієї проблематики, потрібно відзначити, що досі деякі питання не знайшли свого вирішення або залишаються дискусійними. Зважаючи на визначальну роль, яку відіграє саморегулювання в зменшенні регуляторного впливу держави на суб'єктів ринку, вирішення наукової проблеми щодо впровадження моделі ефективного саморегулювання підприємницької та професійної діяльності в Україні є актуальним та своєчасним.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у з'ясуванні переваг та недоліків саморегулювання як економічного інструменту реалізації політики дерегуляції в Україні та наданні рекомендацій щодо вирішення нагальних проблем у саморегулюванні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Саморегулювання — це виконання функцій регулювання діяльності представників певної професії чи галузі виробництва самими учасниками відповідного ринку, об'єднаними в некомерційну неурядову організацію зі статусом юридичної особи.

Саморегулівні організації — це підприємницькі товариства, засновані на засадах членства суб'єктів певного виду підприємницької або професійної діяльності, які в установленому порядку набули відповідного статусу, виконують передбачені законодавством повноваження по регулюванню діяльності своїх учасників (визначають правила і стандарти підприємницької чи професійної діяльності, обов'язкові для виконання всіма членами таких організацій, та контролюють їх виконання; передбачають механізм відшкодування збитків, завданих споживачам унаслідок виробництва членами СРО товарів, виконання робіт (послуг) неналежної якості тощо), та можуть реалізовувати делеговані державно-владні повноваження (здійснювати контроль (нагляд) за діяльністю суб'єктів підприємницької чи професійної діяльності; проводити професійну атестацію, ліцензування; встановлювати нормативні вимоги до певного виду підприємницької чи професійної діяльності).

Саморегулівними можна вважати організації, які характеризуються наявністю таких ключових ознак:

— є юридичними особами, що утворюються для досягнення цілей, не пов'язаних із отриманням прибутку і подальшим його розподілом між членами, і засновані на підставі об'єднання учасників підприємницької або професійної діяльності за ознакою єдності галузі виробництва товарів (виконання робіт, надання послуг тощо) або виду професійної діяльності;

— для них характерна наявність подвійної мети утворення, яка полягає в задоволенні інтересів як членів СРО, так і споживачів їх товарів (робіт, послуг тощо), а у випадках делегування СРО публічно-владних повноважень — і публічного інтересу;

Таблиця 1. Класифікація саморегулювання

Критерії	Види саморегулювання
За предметом саморегулювання	саморегулювання підприємницької діяльності; саморегулювання професійної діяльності
За територіальною ознакою	міжнародний рівень — діяльність міжнародних саморегулівних організацій; національний рівень — діяльність саморегулівних організацій, орієнтованих на загальнонаціональний ринок товарів, робіт, послуг; регіональний рівень — діяльність саморегулівних організацій, вплив яких може бути поширено на виробників у певних адміністративно-територіальних межах
За специфікою здійснюваних функцій	саморегулювання без виконання делегованих повноважень державного органу; саморегулювання з виконанням делегованих повноважень державного органу
За формою членства представників ринку в СРО	саморегулювання на підставі добровільного членства в СРО; саморегулювання з обов'язковим членством усіх представників виду підприємницької чи професійної діяльності в одній із відповідних СРО; саморегулювання з обов'язковим членством усіх представників виду підприємницької чи професійної діяльності в СРО, яка є єдиною на ринку

— здійснення нормотворчої (встановлення правил та розробка актів, що регулюють поведінку/діяльність членів СРО та інших осіб, що підпадають під регулювання), контрольної (здійснення контролю за діяльністю членів ринку щодо дотримання ними встановлених норм і правил), пунітивної (притягнення до відповідальності осіб, які порушують встановлені правила, стандарти та норми) функцій та функцій верифікації (перевірка і підтвердження достовірності відомостей про займаний вид діяльності) по відношенню до членів організації, що передбачено локальними актами організації.

До факультативних ознак саморегулівних організацій можна віднести:

— наявність механізму індивідуальної та/або колективної відповідальності членів СРО перед споживачами за заподіяну шкоду;

— виконання окремих функцій державних органів, делегованих на підставі спеціального нормативного акту;

— наявність системи альтернативного вирішення спорів.

Виходячи з наведених визначень та перелічених ознак СРО, можемо умовно класифікувати саморегулювання за кількома критеріями (табл. 1).

Створення системної і цілісної правової основи, що забезпечить ефективне функціонування саморегулівних організацій, є однією із пріоритетних реформ у сфері розвитку підприємництва в Україні.

Саморегулівні організації не тільки забезпечують підтримку бізнесу та створюють конструктивний діалог бізнесу з державою, але і усувають бар'єри, що суперечать законодавству, та економічно необґрунтовані обмежен-

Таблиця 2. Розподіл видів діяльності у відповідності із можливістю делегування відповідним СРО владних повноважень

Тип 1	Тип 2
оціночна діяльність. оцінка земель. землеустрій. діяльність арбітражних керуючих. діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції. сільськогосподарська дорадча діяльність. діяльність з організації формування та обігу кредитних історій. діяльність у сфері туризму. діяльність організацій/об'єднань роботодавців. діяльність з сертифікації енергетичної ефективності або обстеження інженерних систем	архітектурна діяльність. професійна діяльність на ринку цінних паперів. адміністрування недержавних пенсійних фондів. діяльність кредитних спілок. страхова діяльність

ня щодо дозвільної діяльності, ліцензування [6, с. 60].

Планом заходів щодо дерегуляції господарської діяльності, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 615, передбачено необхідність розроблення проекту Закону України "Про саморегулювні організації" [3].

Наразі в українському законодавстві немає єдності у підходах до інституту саморегулювання, не визначено мети та цілей здійснення саморегулювання, відсутній системний і комплексний порядок утворення та діяльності саморегулювних організацій. У чинному законодавстві закріплено підхід, за яким саморегулювні організації утворюються відповідно до законів, що регулюють окремі сфери господарської або професійної діяльності.

Аналіз спеціального законодавства дозволяє виокремити 15 сфер, в яких наразі допускається саморегулювання. Такими сферами є: оціночна діяльність, оцінка земель, землеустрій, архітектурна діяльність, діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції, сільськогосподарська дорадча діяльність, професійна діяльність на ринку цінних паперів (без поділу на підвиди), діяльність арбітражних керуючих, адміністрування недержавних пенсійних фондів, діяльність кредитних спілок, страхова діяльність, організація формування та обігу кредитних історій, туризм, діяльність на ринку електричної енергії, діяльність організацій/об'єднань роботодавців. Водночас відсутнє належне нормативне врегулювання порядку створення та діяльності саморегулювних організацій.

Із 15 перелічених вище сфер, у 4 відсутні будь-які підзаконні нормативні акти, які б визначали порядок створення та діяльності СРО: діяльність з організації формування та обігу кредитних історій; діяльність у сфері туризму;

діяльність організацій/об'єднань роботодавців; діяльність з сертифікації енергетичної ефективності або обстеження інженерних систем.

Усі сфери можна умовно згрупувати за двома типами, обравши критерієм можливість делегування їм державно-владних повноважень (оскільки наслідком є схожість процедур та характеру діяльності організацій): СРО, яким законом не передбачена можливість делегування державно-владних повноважень — тип 1; СРО, яким законом передбачена можливість делегування державно-владних повноважень — тип 2 (табл. 2).

Разом із тим в окремих видах діяльності існують організації, що за сукупністю виконуваних ними функцій та за властивими їм ознаками можуть бути віднесені до саморегулювних, однак законодавством не передбачено можливість саморегулювання у відповідних сферах. Сюди можна віднести сфери: реклами, медицини, освіти тощо.

Офіційно визнано саморегулювними в Україні лише 24 організації, що здійснюють діяльність у 6 сферах, зокрема 8 саморегулювних організацій з оціночної діяльності, в тому числі з оцінки земель, 2 — із землеустрою, 5 — з діяльності арбітражних керуючих, 4 — з архітектурної діяльності, 5 — із професійної діяльності на ринку цінних паперів (табл. 3).

Очевидним є те, що саморегулювання можливе не лише в тих сферах, де законодавство безпосередньо містить положення про обов'язковість/можливість утворення саморегулювних організацій, а і в інших сферах господарської та професійної діяльності, що, з одного боку, може бути зумовлено попитом на таку форму регулювання у самих суб'єктів господарювання, з іншого — спроможністю саморегулювних організацій більш ефективно забезпечити реалізацію функцій регулювання у відповідних сферах.

Згідно з Концепцією реформування інституту саморегулювання в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р, на сьогодні на рівні програмних документів також констатується необхідність подальшого розвитку саморегулювання у певних сферах, зокрема:

— в інформаційній сфері, в якій одним із пріоритетів державної політики щодо забезпечення захисту і розвитку інформаційного простору України, а також конституційного права громадян на інформацію визначено комплексну підтримку розвитку механізмів саморегуляції засобів масової інформації на засадах соціальної відповідальності (Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом

Таблиця 3. Перелік саморегулівних організацій, що діють в Україні (за видами діяльності)

Найменування	Вид діяльності
Громадська організація «Всеукраїнське об'єднання «Українське товариство оцінювачів»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Всеукраїнська громадська організація «Союз експертів України»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація фахівців оцінки»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Громадська організація «Всеукраїнська спілка експертів оцінювачів»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Громадська організація «Всеукраїнська Спілка Оцінювачів»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Громадська організація «Асоціація спеціалістів банківської оцінки України»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Всеукраїнська громадська організація «Спілка оцінювачів землі»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Громадська організація «Спілка незалежних оцінювачів України»	Оціночна діяльність, в тому числі – оцінка земель
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація антикризового менеджменту»	Діяльність арбітражних керуючих
Всеукраїнська громадська організація «Національна саморегулівна організація арбітражних керуючих»	Діяльність арбітражних керуючих
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація фахівців з питань відновлення платоспроможності та банкрутства»	Діяльність арбітражних керуючих
Всеукраїнська громадська організація «Українська палата арбітражних керуючих»	Діяльність арбітражних керуючих
Громадська організація «Системні рішення»	Діяльність арбітражних керуючих
Всеукраїнська громадська організація «Гільдія проєктувальників у будівництві»	Архітектурна діяльність
Громадська організація «Гільдія інженерів технічного нагляду за будівництвом об'єктів архітектури»	Архітектурна діяльність
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація експертів будівельної галузі»	Архітектурна діяльність
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація експертів будівельної галузі»	Архітектурна діяльність
Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська спілка сертифікованих інженерів-землепорядників»	Діяльність в галузі землеустрою
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація землепорядників та геодезистів України»	Діяльність в галузі землеустрою
Професійна асоціація учасників ринків капіталу та деривативів (раніше – Професійна асоціація реєстраторів і депозитаріїв)	Професійна діяльність на ринку цінних паперів
Українська асоціація Інвестиційного Бізнесу	Професійна діяльність на ринку цінних паперів
Асоціація «Українські фондові торговці»	Професійна діяльність на ринку цінних паперів

Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України");

— у сфері туризму та курортів, однією з умов сталого розвитку якої є запровадження інституту саморегулівних організацій, а саме створення національної туристичної організації (Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168;

— в аграрній сфері, в якій передбачено стимулювання створення та функціонування об'єднань виробників сільськогосподарської продукції, зокрема шляхом делегування повноважень саморегулівним організаціям в агропромисловому комплексі (Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437 [2].

Аналіз чинної нормативної основи саморегулювання та особливостей діяльності існуючих саморегулівних організацій вказує на наявність таких проблем:

— у більшості сфер господарської та професійної діяльності саморегулювання неможливе через відсутність належного законодавчого врегулювання;

— відмінність підходів до процедур здійснення саморегулювання у різних сферах зумовлено не стільки особливістю тієї чи іншої діяльності, скільки відсутністю системного підходу до інституту саморегулювання на законодавчому рівні;

— існують прогалини у законодавчому регулюванні у випадках, коли закони допускають утворення саморегулівних організацій, однак можливість утворення та діяльності таких організацій не забезпечена необхідною нормативною основою;

— у тих сферах діяльності, де законодавством допускається утворення саморегулівних організацій, вони реально створені лише у третині випадків, при цьому серед існуючих на сьогодні саморегулівних організацій тільки частина виконує свої функції на практиці;

— повноваження, якими наділяються існуючі саморегулівні організації, варіюються в кожному окремому виді діяльності, а їх обсяг та зміст часто призводять до викрив-

лення самої сутності явища саморегулювання;

— в Україні діють організації, яким притаманні ключові ознаки саморегулювальної організації, однак законодавством не передбачено можливість функціонування їх у такому статусі;

— відсутня належна законодавча основа для контролю за виконанням саморегулювальними організаціями делегованих їм функцій регулювання господарської діяльності;

— суб'єкти господарської та професійної діяльності з одного боку тяжіють до об'єднання на основі пошуку спільних підходів до регулювання у відповідній сфері, з іншого — не мають належних інструментів для здійснення такого регулювання, у тому числі через відсутність розуміння сутності саморегулювання.

Зазначені проблеми потребують системного та комплексного розв'язання.

Відсутність комплексного підходу до впровадження саморегулювання призводить до: нерозуміння суб'єктами господарювання його сутності, переваг та недоліків; неможливості фактичного утворення СРО в тих сферах, де це не передбачено законом; відсутності усіх необхідних нормативних механізмів для реального запуску СРО на певному ринку та ін.

На законодавчому рівні на сьогодні немає єдиного визначення мети та цілей впровадження саморегулювання. Із діючих в сфері саморегулювання законів лише у двох — Законі України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та Законі України "Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності", визначено мету утворення СРО [4; 5]. Загалом, про завдання існуючих СРО можемо робити висновки виходячи з їх повноважень, серед яких ключовими є: підвищення професійного рівня (кваліфікації) членів СРО; прийняття обов'язкових для всіх учасників СРО правил діяльності; участь у розробці/розробка нормативно-правових актів, що стосуються певного виду діяльності; контроль за діяльністю членів СРО; представлення та захист інтересів членів СРО.

Постає питання про необхідні та достатні ознаки СРО, оскільки виходячи з них, можна було б визначити мету діяльності СРО, навіть у випадку відсутності її законодавчого закріплення. З огляду на досвід здійснення такої діяльності в Україні, а також в країнах Європи, основними цілями діяльності СРО можна визначити: підвищення безпечності вироблених товарів, наданих робіт, послуг; зниження рівня адміністративного тиску на бізнес.

У процесі здійснення саморегулювання використовуються, зокрема, такі групи інструментів: підвищення кваліфікації (професійна атестація) та сертифікація; ліцензування; нормування діяльності.

Держава повинна стати ініціатором запровадження повноцінного саморегулювання в Україні. Першочерговим завданням на шляху до цього є вирішення питання збалансування інтересів державних органів і учасників ринку у процесі діяльності СРО. При цьому, не виключаючи обов'язковості державного нагляду і контролю діяльності суб'єктів ринку, цим інститутам можуть бути делеговані нормотворча, представницька, інформаційна та освітня функції регуляторів [1, с. 78].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Створення системного і цілісного правового підґрунтя, що забезпечить ефективне функціонування саморегулювальних організацій (СРО), є однією із пріоритетних реформ в сфері розвитку підприємництва в Україні. Інститут саморегулювання в Україні наразі характеризується рядом недоліків, серед яких ключовими є: відсутність єдиного законодавчого визначення саморегулювання, мети та цілей його впровадження; прогалини та колізії у нормативно-правових актах, якими встановлюються організаційні та правові засади діяльності СРО; зловживання СРО делегованими їм повноваженнями по допуску учасників на ринок; некомпетентність та непрофесіоналізм органів та посадових осіб СРО, що реалізують делеговані повноваження.

За останні роки було підготовлено та внесено на розгляд Верховної Ради України 6 законопроектів, якими намагались встановити єдині рамки діяльності СРО, однак жоден такий законопроект не був прийнятий.

Основні їх недоліки такі: СРО визначалась як окрема організаційно-правова форма, що закладає додаткові та абсолютно невиправдані процедури для бізнесу та держави; у законопроектах відсутня чітка диференціація регулювання діяльності саморегулювальних організацій різних типів (організація господарського саморегулювання, організація професійного саморегулювання) та різних форм (добровільні СРО, обов'язкові СРО, репрезентативні СРО); у проектах відсутні чіткі процедури та механізми делегування державою повноважень саморегулювальним організаціям; проекти не регулюють процесу реалізації СРО повноважень у сфері нагляду і контролю за діяльністю своїх членів,

а також процедури державного нагляду за виконанням СРО делегованих повноважень; відсутній чіткий перелік санкцій, що застосовуються СРО до її членів, порядок їх застосування, а також процедури оскарження рішень СРО; законопроекти ніяк не передбачали спадковості по відношенню до діючого законодавства в цій сфері; відсутні як норми, ні процедури трансформації діючих СРО у відповідності до вимог потенційного нового закону.

Разом з тим, недослідженим та невивченим залишається попит суб'єктів підприємницької/професійної діяльності на впровадження інституту саморегулювання, а також об'єктивні можливості існування дієвих СРО в Україні.

Виходячи із зазначеного, експерти вбачають два взаємодоповнюючі плани розвитку та реформування інституту саморегулювання:

1. Короткостроковий, що полягає у виправленні вад нормативного регулювання діяльності СРО.

2. Середньостроковий, що передбачає системне впорядкування правовідносин у сфері саморегулювання.

Важливо зазначити, що впровадження ефективного саморегулювання неможливе без відповідної інституційної спроможності бізнесу, яка в свою чергу на пряму залежить від реального попиту на саморегулювання серед суб'єктів певного виду підприємницької чи професійної діяльності.

Для України важливо, використовуючи світовий досвід саморегулювання, розробити та запропонувати вітчизняним суб'єктам підприємницької та професійної діяльності прийнятні для них моделі та практики, які містили б характерні особливості української правової системи з ментальної та соціально-економічної точок зору. Для цього варто звернутися до ґрунтового вивчення інструментів саморегулювання окремих сегментів ринку, де система засобів є найбільш розвиненою та регламентованою.

Література:

1. Гарбар Ж.В. Саморегулівні організації в системі функціонування фінансового ринку / Ж.В. Гарбар, В.А. Гарбар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Міжнародні економічні відносини та світове господарство". — 2017. — Вип. 15. — С. 76—79.

2. Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 308-р [Електронний ресурс]. — Режим дос-

тупу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-p#n10>

3. План заходів щодо дерегуляції господарської діяльності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 615 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2016>

4. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448/96>

5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

6. Сердюк Т.В. Саморегулювання в Україні: переваги та недоліки в сучасних економічних умовах / Т.В. Сердюк // Економічний вісник НТУУ "КПІ": збірник наукових праць. — 2012. — С. 58—70.

References:

1. Harbar, Zh. and Harbar, V. (2017), "Self-regulatory organizations in the system of functioning of the financial market", *Naukovy`j visny`k Uzhgorodsk`kogo nacional`nogo universy`tetu. Seriya "Mizhnarodni ekonomichni vidnosy`ny` ta svitove gospodarstvo"*, vol. 15, pp. 76-79.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "Concept of Reformation of the Institute of Self-Regulation in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-p#n10> (Accessed 12 October 2018)

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Plan of measures for deregulation of economic activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2016> (Accessed 12 October 2018)

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On State Regulation of the Securities Market in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448/96> (Accessed 12 October 2018)

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (Accessed 12 October 2018)

6. Serdjuk, T. (2012), "Self-regulation in Ukraine: advantages and disadvantages in modern economic conditions", *Ekonomichny`j visny`k NTUU "KPI" : zbirny`k naukovy`x pracz*, pp. 58-70.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2018 р.

УДК 311.22:[614.1: 616-057] (477)

Ю. О. Лазебник,

к. е. н., доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.10

ОСОБЛИВОСТІ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗАХВОРЮВАНOSTІ

Yu. Lazebnik,

PhD, Associate Professor, Associate Professor of Statistics, Accounting

and Auditing Department, V.N. Karazin Kharkiv National University

FEATURES OF STATISTICAL ESTIMATION OF THE LEVEL OF OCCUPATIONAL DISEASE

У статті обґрунтовується методологічні засади та особливості статистичного оцінювання рівня професійної захворюваності. Метою поведеного дослідження є визначення особливостей статистичного оцінювання рівня професійної захворюваності в динаміці та територіальному розрізі на основі ґрунтовного вивчення історичних аспектів формування методологічних засад.

Для досягнення поставленої мети розглянуто основні етапи історичного розвитку міжнародного переліку професійних захворювань МОП, визначено хронологічні детермінанти та проаналізовано наслідки змін у переліку. Зокрема, узагальнено та представлено зміни до переліку професійних захворювань у Конвенціях МОП C18 та C42. Викладені нові пункти переліку професійних захворювань у Конвенції № 121 та Рекомендації про запис та повідомлення (R194) щодо професійних захворювань 2010 р. Визначено основні та додаткові причини для перегляду переліку професійних захворювань.

Проаналізовано диференціацію країн світу за кількістю захворювань відповідно до категорії причин захворюваності та хвороб. Розглянуто основні групи професійних захворювань національного переліку, який було затверджено у 2000 р. (зі змінами 2017 р.). Проаналізовано розподіл випадків професійних захворювань за діагнозами та їх структуру серед працюючих в Україні у 2014—2016 рр.

The article substantiates the methodological principles and peculiarities of the statistical estimation of the level of occupational morbidity. The purpose of the conducted research is to determine the peculiarities of the statistical estimation of the level of occupational disease in the dynamics and territorial section on the basis of a thorough study of the historical aspects of the formation of methodological principles.

To achieve this goal, the main stages of the historical development of the international list of occupational diseases of the ILO are considered, the chronological determinants are determined and the consequences of changes in the list are analyzed. In particular, the changes to the list of occupational diseases in the ILO Conventions C18 and C42 are summarized and presented. The new paragraphs of the list of occupational diseases in the Convention No. 121 were set forth. The analysis of historical changes in the structure of industry, workplace risks and compensation policies, which led to further changes in the list of occupational diseases. New paragraphs of the Recording and Reporting Recommendations (R194) on Occupational Diseases 2010 are considered. The main and additional reasons for reviewing the list of occupational diseases have been determined.

The differentiation of the countries of the world according to the number of diseases according to the category of causes of illness and diseases is analyzed.

The main groups of occupational diseases of the national list are considered, which was approved in 2000 by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1662 of November 8, 2000 (as amended on April 26, 2017). The distribution of cases of occupational diseases by diagnoses and their structure among the employees in Ukraine in 2014-2016 is analyzed.

According to the results of the study, it was substantiated that the analysis of statistical data in the officially adopted list of occupational diseases affects not only the development of social protection programs, but also the substantiation of disease prevention programs at the national and local levels.

Ключові слова: статистичне оцінювання, професійні захворювання, причини захворюваності, хвороби, профілактика захворюваності, історичний розвиток.

Keywords: statistical estimation, occupational diseases, causes of morbidity, illnesses, prevention of morbidity, historical development.

ВСТУП

Одним із важливих якісних показників стану здоров'я працюючого населення є рівень професійної захворюваності, який узагальнює

комплексний вплив екологічних, соціально-економічних, медико-біологічних і демографічних факторів [1]. Розроблення стандартизованого та міжнародно-узгодженого переліку

професійних захворювань, встановлених у міжнародній та національній правовій системі, має важливе значення для запобігання та зменшення захворюваності зайнятого населення в усіх країнах світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема професійної захворюваності висвітлювалась в працях таких зарубіжних вчених, як Т. Дрісколл (T. Driscoll), Е. Кім (Eun-A Kim), А. Лаутербах (A. Lauterbach), С. Ниу (S. Niu), Н. Піарс (N. Pearce), М. Вагстафф (M. Wagstaffe.), Д. Вальтерс (D. Walters) [6; 9; 20; 22—25]. Проведені дослідження можуть використовуватись як методологічна база для проведення статистичного аналізу та дозволяють визначити особливості підходу до вивчення та висвітлення цієї проблеми за регіонами і країнами світу.

Вивченням професійної захворюваності в Україні займалися вчені різних спеціальностей, проведено низку міждисциплінарних досліджень. Зокрема, в роботах: А. Добровольського, А. Грузової, А. Янковської, О. Колодяжної, А. Курінного, Ю. Кундієва, А. Нагорної, М. Соколової [1—5] проведено оцінювання стану і тенденцій професійної захворюваності по країні в цілому, за окремими видами економічної діяльності, а також здійснено порівняння стану професійної захворюваності в Україні та світі.

Однак на сьогодні у вітчизняній науковій літературі не вистачає комплексних досліджень, які акцентують увагу на такому важливому аспекті як вивчення особливостей статистичного оцінювання рівня професійної захворюваності, пов'язаних із проблемою порівнянності даних у динаміці та територіальному розрізі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Вивчення здоров'я працюючої людини та його зв'язку з умовами праці набуло особливої гостроти нині, перш за все, через впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та стрімкі зміни у технологічному рівні розвитку економіки. На засіданнях Ради національної безпеки і оборони України неодноразово зазначалося, що в Україні професійні захворювання завдають великих економічних збитків суспільству і призводять до трудового каліцтва та інвалідності осіб працездатного віку [3].

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є визначення особливостей статистичного оцінювання рівня про-

фесійної захворюваності в динаміці та територіальному розрізі на основі ґрунтовного вивчення історичних аспектів формування методологічних засад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Професійне захворювання визначається як таке, що виникає внаслідок впливу речовин, небезпечних умов, виробничих процесів або професій [12].

Перелік професійних захворювань представляє собою сукупність захворювань, викликаних шкідливим впливом на організм під час роботи, та їх детальний опис. Він є базою для основних законодавчих актів з охорони праці та охорони здоров'я в країнах світу.

Перелік професійних захворювань, офіційно визнаний міжнародними та національними правовими системами, відіграє важливу роль як у запобіганні захворювань працівників, так і у компенсаціях, пов'язаних з професійними захворюваннями. Більшість законів щодо компенсацій працівникам включають основні критерії визначення професійних захворювань. Ці закони надають керівні принципи для виявлення, реєстрації та профілактики професійних захворювань.

Для розуміння особливостей статистичного визначення рівня професійної захворюваності та порівнянності у часі та у територіальному розрізі необхідно простежити історичний розвиток міжнародного переліку професійних захворювань МОП, визначити хронологічні детермінанти та проаналізувати наслідки змін у переліку.

У 1919 р. питаннями управління професійними захворюваннями почала займатися Міжнародна організація праці (МОП). МОП почала надавати керівні рекомендації державам-членам, які стосувались визначення професійних захворювань, та надання рекомендованого переліку загальних рекомендацій щодо професійних захворювань [6], які були встановлені за загальною згодою через тристоронні (уряд, роботодавець і працівник) переговори.

У першому переліку МОП знайшла віддзеркалення епоха промислового отруєння. Першими професійними захворюваннями, що були виділені МОП та відображені у Рекомендації МОП № 3 (R03) [16] та рекомендації № 4 (R04) [17], стали отруєння сибірською виразкою та свинцем: У R03 надані рекомендації та заклик до захисту працівників виробничого сектору від інфекції сибірської виразки, тоді як у R04 до захисту вразливих працівників від промислового отруєння.

Таблиця 1. Перелік професійних захворювань МОП під час епохи промислових отруєнь

Види хвороб	R03, R04 (1919)	C18 (1925)	C42 (1934)
Хімічні	1) свинець	2) ртуть	3) фосфор; 4) миш'як; 5) бензол або його гомологи, їхні нітро- та аміно-похідні; 6) галогенові похідні вуглеводнів аліфатичного ряду
Фізичні	-	-	1) радій та інші радіоактивні речовини, 2) рентгенівські промені
Біологічні	1) сибірська виразка	без змін	без змін
Легеневі	-	-	Силікоз з туберкульозом легенів чи без нього, за умови, що силікоз є важливим чинником та призводить до недієздатності або смерті
Ракові	-	-	Первинний епітеліоматозний рак шкіри

Джерело: узагальнено за [10; 11; 16; 17].

У 1925 р. на основі затвердженого МОП переліку професійних захворювань, який включав два промислових отруєння (свинець та ртуть) та одну інфекцію (сибірську виразку) було узгоджено Конвенцію МОП № 18 "Workmen's Compensation (Occupational Diseases)" (C18) щодо компенсації працівникам [10], де було наголошено на необхідності отримання компенсації у разі захворювання. Цей перелік професійних захворювань МОП (C18) з трьома професійними захворюваннями [10] відіграв ключову роль у гармонізації розробки політики щодо професійних захворювань та сприяння їх запобіганню на міжнародному рівні.

У 1934 р. у Конвенції № 42 "Workmen's Compensation (Occupational Diseases)" (C42)

[11] перелік було переглянуто та трансформовано.

У таблиці 1 узагальнено та представлено зміни до переліку професійних захворювань у Конвенціях МОП C18 та C42.

Цей перелік використовувався протягом 30 років, доки його не було переглянуто у 1964 р. та закріплено в Конвенції № 121 "Employment Injury Benefits Convention" (C121) [12], із доповненням ще чотирма пунктами отруєння (берилій, марганець, хром, і бісульфід вуглецю) та включенням рентгенівського випромінювання та радіо до об'єднаної категорії "іонізуюче випромінювання" (табл. 2). Окремий перелік професійних хвороб додавався до Конвенції. Також було надано пояснення, яке дозволило

Таблиця 2. Нові пункти переліку професійних захворювань у Конвенції № 121

Види хвороб за МОП	Рік	Хвороби за Конвенцією № 121 (1964 р., переглянута у 1980 р.)
Хімічні	1964	6) берилій, 7) хром, 8) марганець, 9) вуглекислий дисульфід
	1980	10) токсичні галогенідини аліфатичного або ароматичного вуглеводню, 11) кадмій, 12) миш'як, 13) фтор, 14) нітрогліцерин або інші ефіри азотної кислоти; 15) спирти, гліколи або кетони, 16) асфіксанти: монооксид вуглецю, ціанід водню або його токсичні похідні, сірководень
Фізичні	1964	1) іонізуюче випромінювання
	1980	2) порушення слуху від шуму, 3) захворювання, спричинені вібрацією, 4) захворювання, спричинені роботою на стиснутому повітрі
Біологічні	1980	1) інфекційні або паразитарні захворювання, пов'язані із заняттями, де існує особливий ризик зараження (лабораторна робота, ветеринарна робота, робота з обробки тварин, інша робота з ризиком забруднення)
Легеневі	1980	1) пневмокніоз, викликаний склерогенним мінеральним пилом (силікоз, антракосилікоз, азбестоз) та силікотуберкульозом, за умови, що силікоз є суттєвим фактором, що призводить до утворення недієздатності або смерті; 2) бронхо-легеневі захворювання, зумовлені твердими металами; 3) бронхо-легеневі захворювання, зумовлені бавовняним пилом або льоном, пилом коноплі або сизальним пилом; 4) професійна астма; 5) зовнішній алергічний альвеоліт та його наслідки, викликані вдиханням органічного пилу, як передбачено національним законодавством
Шкірні	1980	1) шкірні захворювання, викликані фізичними, хімічними або біологічними агентами
Ракові	1980	1) рак легенів або мезотеліома, спричинені азбестом

Джерело: узагальнено за [10; 11; 16; 17].

Таблиця 3. Нові пункти Рекомендації про запис та повідомлення R194

Види хвороб	Рік	R194 (2002, переглянутий у 2010 р.)
Хімічні	2002	17) акрилонітрил, 18) оксид азоту, 19) ванадій, 20) сурма, 21) гексан, 22) мінеральні кислоти, 23) талій, 24) фармацевтичні засоби, 25) осмій, 26) селен, 27) мідь, 28) платина, 29) олово, 30) цинк, 31) озон, фосген, 32) подразники роговиці, такі як бензохінон, 33) хвороби, викликані іншими хімічними речовинами на роботі, не входять
	2010	34) нікель, 35) аміак, 36) ізоціанати, 37) пестициди, 38) оксиди сірки, 39) органічні розчинники, 40) латекс, 41) хлор
Фізичні	2002	5) захворювання, спричинені тепловим випромінюванням, 6) захворювання, спричинені ультрафіолетом, 7) захворювання, викликане впливом екстремальних температур, 8) інші фізичні фактори не входять
	2010	Модифікований пункт 6) до «захворювань, викликаних випромінюванням (ультрафіолетовим, видимим світлом, інфрачервоним випромінюванням, включаючи лазер)»
Біологічні	2002	без змін (2002 р.)
	2010	1) бруцельоз, 2) віруси гепатиту, 3) ВІЛ, 4) правець, 5) туберкульоз, 6) токсичний або запальний синдром, пов'язаний з бактеріальними або грибковими забруднюючими речовинами, 7) сибірська виразка, 8) лептоспіроз, 9) інфекційні хвороби не входять
Легеневі	2002	6) сидероз, 7) хронічні обструктивні захворювання легень, викликані вдиханням вугільного пилу, пилу з кам'яних кар'єрів, деревного пилу, пилу з зернових та сільськогосподарських робіт, пил у тваринних стайнях, пил з текстилю та паперовий пил, 8) хвороби легень, викликані алюмінієм, 9) розлади верхніх дихальних шляхів, викликані визнаними сенсibiliзуючими речовинами чи подразниками, 10) інші захворювання органів дихання не входять
	2010	10) пневмоконіоз, викликаний нефіброгенним мінеральним пилом
Шкірні	2002	2) вітіліго, викликане іншими відомими речовинами
	2010	3) алергічні контактні дерматози та контактна кропив'янка; 4) дерматози, що викликають подразнення, викликані іншими визнаними діючими речовинами; 5) інші захворювання шкіри, викликані фізичними, хімічними або біологічними речовинами
Ракові	2002	1) азбест, 2) бензидин та його солі, 3) ВСМЕ, 4) хром VI, 5) добрива вугілля, кам'яні смоли, 6) бета-нафтиламін, 7) вінілхлорид, 8) бензол, 9) токсичні нітро і амінопохідні бензоли або його гомологи, 10) іонізуюче випромінювання, 11) смоли, бітум, мінеральне масло, антрацен, або сполуки, 12) викиди коксових печей, 13) нікель, 14) деревний пил, 15) інші канцерогени
	2010	16) миш'як, 17) берилій, 18) кадмій, 19) еріоніт, 20) етиленоксид, 21) вірус гепатиту В і С
Опорно-рухового апарату	2002	1) захворювання опорно-рухового апарату, спричинені специфічними робочими заходами або робочими середовищами де наявні особливі фактори ризику
	2010	1) радіальний стиліодний теносиновіт зап'ястя, 2) хронічний тендосиновіт, зап'ястя, 3) олекранон бурсит; 4) передпаталарний бурсит; 5) епіконділіт; 6) ураження менискуса; 7) тунельний синдром зап'ястя; 8) інші розлади опорно-рухового апарату не входять
Психічні та поведінкові	2010	1) посттравматичний синдром, 2) інші психічні та поведінкові захворювання

Джерело: узагальнено за [10; 11; 16; 17].

змінювати список, без прийняття нової конвенції [12].

Новий перелік професійних захворювань включив 7 додаткових захворювань до попереднього переліку: 4 види отруєння — отруєння фосфором, миш'яком, бензолом, галогеновмісними продуктами вуглеводнів аліфатичної серії та 3 захворювання: сілікоз, захворювання внаслідок впливу радіації та рак шкіри (табл. 2).

Вагомою перевагою переліку професійних захворювань МОП С121 (1964 р.) стало те, що він містив лише ті захворювання, для яких може існувати презумпція, що вони мають професійне походження. Однак значним недоліком, була обмежена кількість професійних захворювань, які він охоплював.

Наступне розширення переліку МОП професійних захворювань відбулося у 1980 р. у Конвенції (табл. 2).

Перелік МОП С121 було переглянуто у 1980 р. з посиленням усвідомлення суспільством професійних захворювань [24]. Однак на цей раз зміна полягала не в тому, щоб просто додати ще кілька елементів. Ревізія С121 не тільки додала ще 7 видів хімічного отруєння, респіраторних захворювань та порушень, викликаних фізичним впливом, але також розширила сферу її дії на шкірні та інфекційні захворювання.

Причинно-наслідкові зв'язки більшості випадків отруєння є відносно сильними, такими, що непрофесійні чинники можуть бути виключені. З іншого боку, у загальній масі зустріча-

Таблиця 4. Кількість професійних захворювань у державах-членах МОП за категоріями причин захворюваності

Групи причин (кількість країн)	Азіатсько-Тихоокеанський регіон		Африка		Європа		Америка	
	країна	кількість захворювань	країна	кількість захворювань	країна	кількість захворювань	країна	кількість захворювань
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Хімікати								
30 країн	Японія	-	Ангола	31	Бельгія	15	Чилі	18
	В'єтнам	8	Алжир	56	Люксембург	27	Сальвадор	32
	Малайзія	10			Данія	29	Коста-Ріка	36
	Гонконг	22			Ірландія	30	Мексика	36
	Саудівська Аравія	40			Німеччини	31	Нікарагуа	45
	Тайвань	45			Португалія	31		
	Китай	56			Великобританія	32		
					Фінляндія	36		
					Росія	38		
					Іспанія	45		
					Чехія	55		
					Угорщина	56		
					Болгарія	57		
					Швейцарія	61		
					Туреччина	65		
Фізичні чинники								
24 країни	В'єтнам	4	Ангола	11	Фінляндія	6	Чилі	5
	Китай	5	Алжир	12	Угорщина	8	Сальвадор	9
	Саудівська Аравія	7			Португалія	11	Мексика	11
	Гонконг	9			Румунія	11	Нікарагуа	12
	Японія	13			Болгарія	12		
					Чехія	12		
					Росія	12		
					Іспанія	12		
					Туреччина	14		
					Великобританія	14		
					Німеччини	15		
					Ірландія	15		
					Бельгія	17		
з них, біомеханічні чинники								
3 країни	Японія	5			Болгарія	3		
					Фінляндія	3		
Біологічні чинники (27 країн), з них:								
Окремі види робіт								
8 країн	Японія	5			Чехія	3	Іспанія	4
					Данія	3	Нікарагуа	4
					Фінляндія	3		
					Росія	3		
					Німеччини	4		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Патогенні чинники								
19 країн	Китай	3	Ангола	42	Португалія	4	Чилі	10
	В'єтнам	3			Румунія	6	Сальвадор	13
	В'єтнам	3			Ірландія	10	Мексика	21
	Малайзія	7			Великобританія	15		
	Тайвань	9			Угорщина	18		
	Гонконг	12			Бельгія	28		
	Саудівська Аравія	17			Туреччина	30		
					Болгарія	32		
Інші можливі чинники								
3 країни					Румунія	19	Нікарагуа	40
					Іспанія	40		

Джерело: за даними [9].

ються захворювання, що не пов'язані з отруєнням, такі як шумовий потік, більшість бронхо-легеневих або інфекційних захворювань. Отже, важко диференціювати ці професійні та непрофесійні захворювання. Більше того, багато випадків пов'язані з довготривалим негативним впливом.

Таким чином, перелік С121 (переглянутий у 1980 р.) відображає основні професійні захворювання, що виявляються поза промисловим отруєнням та наукові досягнення епохи.

Станом на кінець березня 2013 р. 24 країни ратифікували С121 [15]. Ряд країн мають свій

Таблиця 5. Кількість професійних захворювань у державах-членах МОП за категоріями хвороб

Групи хвороб (кількість країн)	Азіатсько-Тихоокеанський регіон		Африка		Європа		Америка	
	країна	кількість захворювань	країна	кількість захворювань	країна	кількість захворювань	країна	кількість захворювань
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Респіраторні								
20 країн	В'єтнам	4	Ангола	5	Португалія	5	Колумбія	17
	Тайвань	6			Чехія	11	Коста-Ріка	17
	Малайзія	9			Великобританія	13	Сальвадор	17
	Саудівська Аравія	20			Данія	13	Мексика	17
					Німеччина	16		
					Румунія	25		
Пневмококи								
6 країн	Японія	5			Ірландія	1	Коста-Ріка	3
	Китай	13			Мексика	30	Сальвадор	22
Шкірні								
19 країн	Тайвань	2	Ангола	21	Чехія	1	Нікарагуа	4
	В'єтнам	2			Данія	2	Сальвадор	16
	Саудівська Аравія	6			Німеччина	2	Мексика	18
					Туреччина	2	Коста-Ріка	31
	Китай	8			Іспанія	4		
	Малайзія	11			Румунія	7		
					Бельгія	9		
					Португалія	22		
Алергічні								
3 країни			Ангола	15	Португалія	6		
					Росія	16		
Мускульно-скелетні								
3 країни	Саудівська Аравія	7			Румунія	12		
					Данія	20		
Промислова втома								
2 країни							Сальвадор	3
							Мексика	6
Рак								
13 країн	Китай	8	Ангола	10	Росія	7	Сальвадор	3
	Японія	18			Португалія	10	Мексика	4
	Тайвань	18			Румунія	18	Нікарагуа	28
	Саудівська Аравія	18			Данія	23		
					Іспанія	28		

Джерело: за даними [9].

власний еквівалент C121, який майже завжди ґрунтується на переліку МОП [21].

У 2002 р. на основі Рекомендації № 194 (R194) було внесено зміни до Переліку професійних захворювань МОП, щоб підкреслити, що запобігання та попередження є більш вагомим ніж компенсація [22].

Подальші оновлення до переліку МОП дано до R194 через тристоронні зустрічі. Суттєвим поштовхом стали істотні зміни у структурі промисловості (перехід від важкої промисловості до сфери обслуговування), ризики на робочому місці (нові промислові хімікати) та політика компенсацій. Ряд професійних онкологічних захворювань було визнано професійними та включено до різних національних схем компенсацій. Крім того, 12 країн Європейського співтовариства видали комплексну рекомендацію щодо Європейської програми професійних захворювань у травні 1990 р. [7], яка пере-

глянута ще раз у 2003 р. [8] шляхом розробки більш повного переліку, ніж перелік МОП. Перелік ЄС у 1990 р. включав 24 додаткові хімікати, які не входять до переліку МОП. У перелік ЄС також було включено дев'ять хімікатів, які спричиняють рак шкіри, а також вісім хвороб опорно-рухового апарату, які ще не з'явилися в переліку МОП у C121.

Ця ситуація спонукала МОП до перегляду переліку її професійних захворювань у 1990—1991 рр. шляхом перегляду законодавства та практики професійних захворювань в різних національних законодавствах держав-членів МОП та сучасних методів діагностики, звітності та оцінки для цілей компенсації, а також беручи до уваги існуючі переліки разом з національною практикою в 76 різних державах або країнах [23].

Група експертів запропонувала новий формат переліку професійних захворювань МОП,

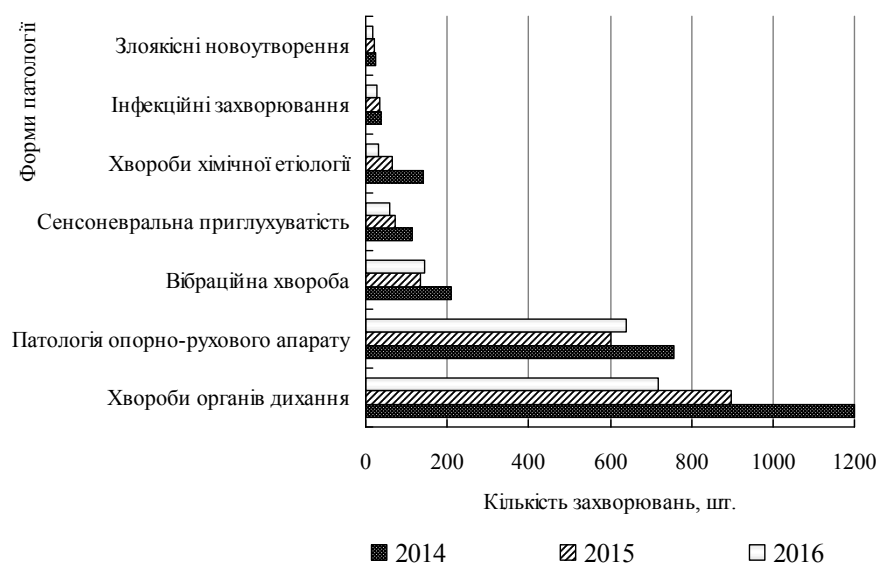

Рис. 1. Розподіл випадків основних професійних захворювань за діагнозами в Україні у 2014–2016 рр.

Джерело: ДУ "Інститут медицини праці НАМН України".

який зараз складається з трьох категорій: отруєння речовинами (хімічними, фізичними, біологічними), захворювання органів (дихальної системи, шкіри та опорно-рухового апарату) та рак, що спричинений професією [23; 13]. Шістнадцять хімікатів, 2 фізичних речовини, 4 легеневи розлади та 1 шкіряна хвороба були додані до переліку. Категорію професійного раку становили 14 канцерогенних речовин, за якими здійснювалося включення до категорії. Зазначені зміни були відображені у Рекомендації про запис та повідомлення (R194) щодо професійних захворювань у 2010 р. (табл. 3).

Мета R194 підкреслює її роль як інструменту для повідомлення та виявлення причин професійних захворювань, а не задля підтримки системи компенсації [18].

Надання можливості удосконалення переліку професійних захворювань не зміною Конвенції про компенсацію (C121), а лише внесенням змін відповідно до Рекомендацій про запис та повідомлення (R194) дала більшу гнучкість у розробці більш повного переліку. Хоча Конвенція та Рекомендація є міжнародними трудовими стандартами, прийняття конвенції вимагає ратифікації країнами-членами, згідно з якими конвенція набуває чинності для цієї країни через рік після дати її ратифікації.

Новий перелік МОП, доданий до R194, був переглянутий знову після двох тристоронніх зустрічей експертів у 2005 та 2009 рр. При підготовці до цих зустрічей МОП проаналізувала 50 найновіших національних та інших переліків професійних захворювань, включаючи Перелік ЄС "Професійні захворювання" [14].

Під час тристоронніх нарад МОП підготувала технічний довідковий звіт про нові пункти, які слід включити до переліку МОП R194 у 2005 р. [19], які обговорювали представники уряду, роботодавці та працівники. Нові позиції, запропоновані МОП, включали 5 хімікатів, 1 фізичний агент, 5 біологічних агентів, 2 шкірні захворювання, 7 захворювань опорно-рухового апарату, 2 розлади психічного та поведінкового характеру та 8 професійних канцерогенів [19].

У березні 2010 р., керівний орган МОП на своїй 307-й сесії затвердив оновлений перелік, який замінив попередній, затверджений у 2002 р., що включає 41 хімічну речовину, 7 фізичних речовин, 9 біологічних речовин, 12 респіраторних захворювань, 4 шкірні захворювання, 8 захворювань опорно-рухового апарату та 2 розлади психіки та поведінки.

Зазначений перелік має регулярно оновлюватися, що сприятиме гармонізації переваг соціального забезпечення на міжнародному рівні. Немає моральних або етичних підстав рекомендувати стандарти в одній країні, які є нижчими, ніж в іншій. Додаткові причини для перегляду цього переліку часто включають:

- 1) стимулювання профілактики професійних захворювань шляхом сприяння більш глибокому усвідомленню ризиків, пов'язаних з роботою;
- 2) заохочення боротьби з використанням шкідливих речовин;
- 3) забезпечення безпеки працівників під наглядом медичних працівників. Запобігання професійних захворювань є важливим завданням

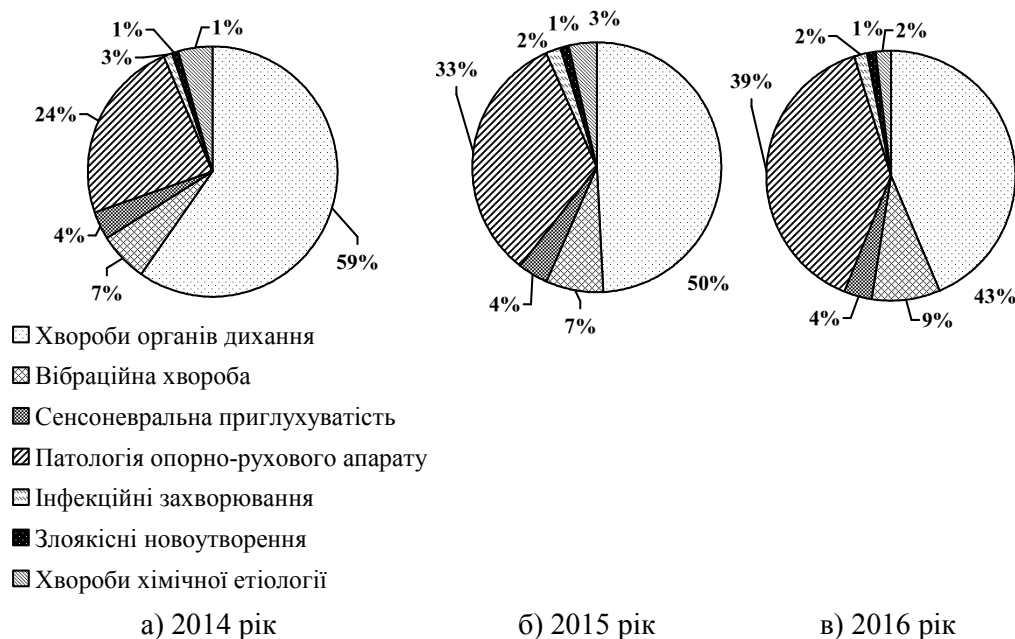

Рис. 2. Структура основних професійних захворювань за діагнозами серед працюючих в Україні в 2014–2016 рр.

Джерело: ДУ "Інститут медицини праці НАМН України".

будь-якої системи соціального забезпечення, пов'язаної із захистом здоров'я працівників.

Серед 50 держав-членів, які подали свої національні списки професійних захворювань для підготовки нового списку МОП з 2005 по 2012 роки, у 30 з цих країн список професійних захворювань виявився з аналогічною структурою до списку МОП 1919 року, що складається з двох частин: причини, що викликають захворювання, та захворювання [16]. Категорія "хімічні причини" є загальною категорією, яка міститься у списках усіх 30 країн, включаючи 8–65 хімічних речовин. Другою найбільш поширеною категорією є біологічні причини (27 країн), потім — фізичні причини (24 країни), хвороби органів дихання (20 країн), шкірні розлади (19 країн), ракові захворювання (13 країн) тощо (табл. 4).

Диференціація країн світу за кількістю захворювань відповідно до категорії причин захворюваності та хвороб наведена в табл. 4 та 5.

Як свідчать наведені дані, існують значні відмінності у кількості професійних захворювань за групами категорій причин захворюваності та хвороб за регіонами та країнами світу. Так, у багатьох країнах більшість захворювань, пов'язаних з ергономічними причинами, класифіковані як фізичні чинники, за винятком 3-х країн, які окремо виділи біомеханічні чинники; 8 країн окремо класифікували розлади, пов'язані з біологічними агентами, відповідно до ризикованих видів робіт або видів економічної діяльності/или окремо специфічні збудники

(патогенні чинники). Пневмоконіоз був виділений окремою категорією хвороб у 6 країнах (табл. 5).

В Україні перелік професійних захворювань було затверджено у 2000 р. Постановою Кабінету Міністрів № 1662 від 8 листопада 2000 р. (на сьогодні чинний зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 294 від 26.04.2017), згідно з яким професійні захворювання поділяються на 7 груп:

I. Захворювання, що виникають під впливом хімічних факторів.

II. Захворювання, викликані впливом промислових аерозолів.

III. Захворювання, викликані дією фізичних факторів.

IV. Захворювання, пов'язані з фізичним перевантаженням та перенапруженням окремих органів і систем.

V. Захворювання, викликані дією біологічних факторів.

VI. Алергічні захворювання.

VII. Злоякісні новоутворення (професійний рак).

Розподіл випадків основних професійних захворювань за діагнозами в Україні у 2014–2016 рр. за даними ДУ "Інститут медицини праці НАМН України" наведено на рисунку 1.

Розподіл випадків професійних захворювань за діагнозами серед працюючих в Україні в 2014–2016 рр. (питома вага в структурі профзахворювань) свідчить про загальну тенденцію

до зниження зареєстрованих випадків професійних захворювань.

На рисунку 2 представлено структуру професійних захворювань за діагнозами серед працюючих в Україні в 2014—2016 рр.

Найбільш загрозливою залишається ситуація з захворюваннями органів дихання, патологією опорно-рухового апарату, ураженнями нервової системи.

ВИСНОВКИ

Склад переліку професійних захворювань змінювався внаслідок інноваційних перетворень в економіці та умовах праці. Перелік постійно оновлюється, відображаючи зміни в структурі сучасних видів економічної діяльності та науковому просуванні професійної медицини. На зміни вплинули модернізація промисловості, реструктуризація у міжнародних організаціях, а також у Європейському Союзі.

Все це також сприяло розробці та перегляду національних переліків професійних захворювань. Кожен національний перелік, який зазвичай представлений у нормативних актах про компенсацію працівникам, представляє собою велику різноманітність концепцій охоплення професійними захворюваннями в системі компенсації працівникам, що відображає соціальний, культурний та технологічний стан і середовище системи [20].

Таким чином, аналіз статистичних даних за офіційно прийнятим переліком професійних захворювань впливає не тільки на розроблення програм соціального захисту, але й на обґрунтування програм профілактики захворюваності на національному та місцевому рівнях.

У межах проведеного дослідження проілюстровано особливості оцінювання рівня професійної захворюваності в динаміці та територіальному розрізі та зроблено висновок щодо неможливості побудови зіставного динамічного ряду та ряду розподілу захворюваності за країнами та регіонами світу.

Перелік професійних захворювань МОП важливий для розробки національних стратегій профілактики професійних захворювань. Однак він не може відображати всі аспекти компенсаційних систем країн-членів, які були розроблені для супроводу власних систем соціального забезпечення. На кожному етапі розробки Переліку професійних захворювань МОП відчувався вплив політики охорони здоров'я робітників. Розробка або перегляд національних переліків професійних захворювань

кожної країни може відіграти провідну роль у формуванні компенсаційної частини для працівників та більш відповідної системи соціального забезпечення.

У подальших дослідженнях доцільно сформувати систему статистичних показників оцінювання елементів професійного здоров'я на основі типології його структурних елементів.

Література:

1. Басанець А.В., Нагорна А.М. Проблеми професійної патології в Україні та роль профпатологічної служби у збереженні трудового потенціалу // Актуальні питання професійних захворювань в Україні (24—25 квітня 2008 р.): Матеріали науково-практичної конференції. Дніпропетровськ, 2008. — С. 4—6.
2. Гречківська Н.В. Професійна захворюваність працюючих в умовах дії шкідливих та небезпечних факторів на підприємствах м. Києва / Український журнал з питань медицини праці. — 1 (34), 2013. — С. 3—9.
3. Кундієв Ю.І. Нагорна А.М. Професійне здоров'я в Україні: епідеміологічний аналіз. — К.: Авіцена, 2008. — 316 с.
4. Нагорна А.М. Добровольський Л.О., Грузова Л.М., Янковська Л.А., Колодяжна О.І., Соколова М.П. Медико-соціальні та економічні втрати від професійної захворюваності та шляхи їх попередження // Український журнал з проблем медицини праці. — 2011. — № 4. — С. 62.
5. Нагорна А.М., Соколова М.П., Кононова І.Г. Професійна захворюваність медичних працівників в Україні як медико-соціальна проблема // Український журнал з питань медицини праці. — 2(47), 2016. — С. 3—16.
6. Driscoll T., Wagstaffe M., Pearce N. Developing a List of Compensable Occupational Diseases: Principles and Issues // Open Occupl Heal. Saf. 2011, 3. pp. 65—72.
7. EU: European List of Occupational Disease. 1990. Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990H0326:EN:NOT>
8. EU: European List of Occupational Disease. 2003. Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003H0670:EN:HTML>
9. Kim Eun-A, Kang Seong-Kyu. Historical review of the List of Occupational Diseases recommended by the International Labour organization (ILO) / Annals of Occupational and Environmental Medicine 2013. Available from: <http://www.aoemj.com/content/25/1/14>

10. ILO. C018 — Workmen's Compensation (Occupational Diseases) Convention, 1925 (No. 18). Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_-ILO_CODE:C018

11. ILO. C042 — Workmen's Compensation (Occupational Diseases) Convention (Revised), 1934 (No. 42). Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_-ILO_CODE:C042

12. ILO. C121 — Employment Injury Benefits Convention, 1964 [Schedule I amended in 1980] (No. 121). Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_-ILO_CODE:C121:NO

13. ILO: International Labour Conference 90th Session 2002 Report V(1): Recording and notification of occupational accidents and diseases and ILO list of occupational diseases, Fifth item on the agenda. Available from: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/rep-v-1.htm>

14. ILO: Meeting of Experts on Updating the List of Occupational Diseases. 2005. Available from: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb295/pdf/meulod.pdf>

15. ILO. Ratifications of C121 — Employment Injury Benefits Convention, 1964 [Schedule I amended in 1980] (No. 121). Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:0::NO:11300:P11300_INSTRUMENT_ID:312266

16. ILO. R003 — Anthrax Prevention Recommendation, 1919 (No. 3). Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_-ILO_CODE:R003

17. ILO. R004 — Lead Poisoning (Women and Children) Recommendation, 1919 (No. 4). Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:-P12100_-ILO_CODE:R004:NO

18. ILO. R194 — List of Occupational Diseases Recommendation, 2002 (No. 194), revised annex 2010. 2002. Available from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_-ILO_CODE:R194

19. ILO. Technical backgrounder on the modified and newly introduced items proposed to be included in the updated list of occupational diseases annexed to the List of Occupational Diseases Recommendation, 2002 (No. 194). 2005. Available from: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/>

20. Lauterbach A: Occupational Diseases How are they covered under workers' compensation systems' Munchen: Munchener Ruckversi-

cherungs— Gesellschaft. 2002. Available from: <http://www.munichre.com>.

21. National Occupational Health and Safety Advisory Committee. Review of Schedule 2 of the Injury Prevention Rehabilitation and Compensation Act 2001 (IPRC Act): Report to the Minister of Labour — 2005/06. 2005. Available from: http://www.dol.govt.nz/publications/nohsac/reviewschedule2/007_content.asp

22. Niu S. ILO list of occupational diseases and health care workers. / Asian— Pacific Newsletter on occupational health and safety. 2010, 17(2). pp. 34—38.

23. Niu S. The ILO list of occupational diseases: African Newsletter Volume 12, number 3 // Occup Health Saf. 2002. 12 (3). pp. 48—59.

24. Peirce E.R., Dworkin T.M. Workers' Compensation and Occupational Disease: A Return to Original Intent. // Or. Law Rev 1988, 67. 649 p.

25. Walters D. An International Comparison of Occupational Disease and Injury Compensation Schemes 2007. Available from: <http://iiac.independent.gov.uk/pdf/reports/International-ComparisonsReport.pdf>

References:

1. Basanets, A.V. and Nahorna, A.M. (2008), "Problems of Professional Pathology in Ukraine and the Role of Occupational Pathology Service in Preserving Labor Potential", Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii [Актуальні питання професійних захворювань в Україні], Aktual'ni pytannia profesijnykh zakhvoriuvan' v Ukraini [Materials of the scientific and practical conference], Dnipropetrovsk, Ukraine, 24—25 April 2008, pp. 4-6.

2. Hrechivska, N.V. (2013), "Occupational morbidity of working in conditions of harmful and dangerous factors on the enterprises of Kyiv", Ukrains'kyj zhurnal z pytan' medytsyny pratsi, vol. 1(34), pp. 3—9.

3. Kundiiiev, Yu.I. and Nahorna, A.M. (2008), Profesijne zdorov'ia v Ukraini : epidemiolohichnyj analiz [Professional health in Ukraine: epidemiological analysis], Avitsena, Kyiv, Ukraine.

4. Nahorna, A.M. Dobrovol's'kyj, L.O. Hruzova, L.M. Yankov's'ka, L.A. Kolodiazhna, O.I. and Sokolova, M.P. (2011), "Medico-social and economic losses from occupational diseases and ways of their prevention", Ukrains'kyj zhurnal z problem medytsyny pratsi, vol. 4, p. 62.

5. Nahorna, A.M. Sokolova, M.P. and Kononova, I.H. (2016), "Professional incidence of medical workers in Ukraine as a medical and social problem" / Ukrains'kyj zhurnal z pytan' medytsyny pratsi, vol. 2(47), pp. 3—16.

6. Driscoll, T. Wagstaffe, M. Pearce, N. (2011), "Developing a List of Compensable Occupational Diseases: Principles and Issues", *Open Occupl Heal. Saf*, vol. 3, pp. 65—72.
7. EU (1990), "European List of Occupational Disease", available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990-H0326:EN:NOT> (Accessed 29 Sept 2018).
8. EU (2003), "European List of Occupational Disease", available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:-32003H0670:EN:HTML> (Accessed 29 Sept 2018).
9. Kim, Eun-A and Kang, Seong-Kyu (2013), "Historical review of the List of Occupational Diseases recommended by the International Labour organization (ILO)", *Annals of Occupational and Environmental Medicine*, available at: <http://www.aoemj.com/content/25/1/14> (Accessed 29 Sept 2018).
10. ILO (1927), "C018 — Workmen's Compensation (Occupational Diseases) Convention, 1925 (No. 18)", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C018 (Accessed 29 Sept 2018).
11. ILO (1936), "C042 — Workmen's Compensation (Occupational Diseases) Convention (Revised), 1934 (No. 42)", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C042 (Accessed 29 Sept 2018).
12. ILO (1967), "C121 — Employment Injury Benefits Convention, 1964 [Schedule I amended in 1980] (No. 121)", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C121:NO (Accessed 29 Sept 2018).
13. ILO (2001), "International Labour Conference 90th Session 2002 Report V(1): Recording and notification of occupational accidents and diseases and ILO list of occupational diseases, Fifth item on the agenda", available at: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/rep-v-1.htm> (Accessed 29 Sept 2018).
14. ILO (2005), "Meeting of Experts on Updating the List of Occupational Diseases", available at: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb295/pdf/meulod.pdf> (Accessed 29 Sept 2018).
15. ILO (1980), "Ratifications of C121 — Employment Injury Benefits Convention, 1964 [Schedule I amended in 1980] (No. 121)", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:0::NO:11300:P11300-INSTRUMENT_ID:312266 (Accessed 29 Sept 2018).
16. ILO (1919), "R003 — Anthrax Prevention Recommendation, 1919 (No. 3)", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R003 (Accessed 29 Sept 2018).
17. ILO (1919), "R004 — Lead Poisoning (Women and Children) Recommendation, 1919 (No. 4)", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:R004:NO (Accessed 29 Sept 2018).
18. ILO (2002), "R194 — List of Occupational Diseases Recommendation, 2002 (No. 194), revised annex 2010", available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R194 (Accessed 29 Sept 2018).
19. ILO (2005), "Technical backgrounder on the modified and newly introduced items proposed to be included in the updated list of occupational diseases annexed to the List of Occupational Diseases Recommendation, 2002 (No. 194)", available at: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/> (Accessed 29 Sept 2018).
20. Lauterbach, A. (2002), *Occupational Diseases How are they covered under workers' compensation systems?* [Online], Munchen: Munchener Ruckversicherungs-Gesellschaft, available at: <http://www.munichre.com> (Accessed 29 Sept 2018).
21. National Occupational Health and Safety Advisory Committee (2005), "Review of Schedule 2 of the Injury Prevention Rehabilitation and Compensation Act 2001 (IPRC Act): Report to the Minister of Labour — 2005/06", available at: http://www.dol.govt.nz/publications/nohsac/reviewschedule2/007_content.asp (Accessed 29 Sept 2018).
22. Niu, S. (2010), "ILO list of occupational diseases and health care workers", *Asian-Pacific Newsletter on occupational health and safety*, vol. 17(2), pp. 34—38.
23. Niu, S. (2002), "The ILO list of occupational diseases", *African Newsletter Occup Health Saf.*, vol. 12 (3), pp. 48—59.
24. Peirce, E.R. and Dworkin, T.M. (1988), "Workers' Compensation and Occupational Disease: A Return to Original Intent", *Or. Law Rev*, vol. 67, p. 649.
25. Walters, D. (2007), *An International Comparison of Occupational Disease and Injury Compensation Schemes* [Online], available at: <http://iiac.independent.gov.uk/pdf/reports/InternationalComparisonsReport.pdf> (Accessed 29 Sept 2018).

Стаття надійшла до редакції 12.10.2018 р.

УДК 911.3

Н. В. Корнілова,

к. г. н., доцент, викладач,

Київський професійний коледж з посиленою військовою та фізичною підготовкою, м. Київ

В. В. Корнілова,

к. і. н., доцент кафедри економіки та підприємництва,

Міжнародний університет фінансів, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.21

ГАСТРОНОМІЧНІ ФЕСТИВАЛІ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ

N. Kornilova,

Candidate of Geographical Sciences, PhD,

Lecturer of Kyiv Professional College with intensive military and physical training, Kyiv

V. Kornilova,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department

of Economics and Entrepreneurship, International University of Finance, Kyiv

GASTRONOMIC FESTIVALS IN UKRAINE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF GASTRONOMIC TOURISM

Туристичну галузь закономірно вважають однією з найбільш швидкозростаючих галузей світової економіки ХХІ ст. В останні п'ять років туризм зростає швидше, ніж світова торгівля в цілому. Для багатьох країн індустрія туризму є найважливішою статтею доходу і, як наслідок, одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки. Сучасний розвиток світового туристичного ринку і його глобалізація свідчать про те, що туризм є невід'ємним атрибутом життя будь-якого цивілізованого суспільства.

Нині одним із видів туризму, що розвивається найбільш динамічно, можна назвати гастрономічний туризм. Національна кухня є одним із важливих факторів залучення іноземних туристів до країни. Українська кухня завоювала визнання у всьому світі й може відігравати роль суттєвого фактору стимулювання туристичних потоків. Україна здатна запропонувати конкурентоспроможні гастрономічні тури, що включатимуть у себе як знайомство з традиційними стравами, так і напоями. Саме гастрономічні фестивалі й свята можуть стати чинником підтримки інтересу до гастрономічного туризму, зробити гастрономічні тури більш цікавими й насиченими за своєю програмою, а також сприяти формуванню туристичного бренду міст (регіонів, країни в цілому).

The tourism industry is naturally considered one of the fastest-growing branches of the world economy of the XXI century. In the past five years, tourism has grown faster than world trade as a whole. For many countries, the tourism industry is the most important item of income and, as a consequence, one of the priority directions of economic development. The current development of the world tourism market and its globalization show that tourism is an integral part of the life of any civilized society.

Currently, one of the most rapidly developing types of tourism is gastronomic tourism. National cuisine is one of the important factors in attracting foreign tourists to the country. Like any cuisine with a rich historical past, Ukrainian cuisine is largely regional, integrating the culinary traditions of other nations. Ukrainian cuisine has won worldwide recognition and can play a significant role in stimulating tourist flows. In 2016, Ukraine entered the top 20 countries with the world's most delicious cuisine, according to Yonderbound, one of the largest travel communities in the world, which organized a survey among its users and authors asking to name the best cuisines in the world. Ukraine is able to offer competitive gastronomic tours, which will include both familiarization with traditional dishes and drinks. Ukraine is able to offer competitive gastronomic tourism products. The wine tours of Zakarpattia, Odesa, Kherson and Mykolaiv regions are becoming very popular. Ukraine is among the top five countries in Europe, where wine tourism has significant prospects for development and is all-season. In 2017, there were 94 gastronomic festivals and holidays in Ukraine.

According to recent studies, tourist flows are growing intensively in those regions where, based on original traditions, such specialized tourist products as festivals and folk festivals take place. It is gastronomic festivals and holidays that can become a factor in supporting the interest in gastronomic tourism, make gastronomic tours more interesting and rich in their program, as well as contribute to the formation of the tourist brand cities (also regions and the country as a whole).

Ключові слова: гастрономічний туризм, гастрономічний тур, гастрономічний фестиваль, національна кухня, фактор, тенденції розвитку.

Key words: gastronomic tourism, gastronomic tour, gastronomic festival, national cuisine, factor, development trends.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туристичну галузь закономірно вважають однією з найбільш швидкозростаючих галузей світової економіки ХХІ ст. В останні п'ять років туризм

зростає швидше, ніж світова торгівля в цілому. Як світова категорія експорту, туризм посідає третє місце після хімічних речовин і палива, випереджуючи експорт автомобільної продукції та продуктів

харчування. Для багатьох країн індустрія туризму є найважливішою статтею доходу і, як наслідок, одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки.

Туризм є основною категорією міжнародної торгівлі послугами та становить 30% світового експорту послуг. На нього припадає 10% світового ВВП та 7% світового експорту товарів та послуг. Окрім надходжень, отриманих у пунктах призначення (1,22 трлн дол. США), міжнародний туризм сприяє експорту 216 млрд дол. США через послуги міжнародного пасажирського транспорту. Загальна вартість туристичного експорту становить 1,4 трлн дол. США, або в середньому 4 млрд дол. США на день [10].

Сучасний розвиток світового туристичного ринку і його глобалізація свідчать про те, що туризм є невід'ємним атрибутом життя будь-якого цивілізованого суспільства. Нині одним із видів туризму, що розвивається найбільш динамічно, можна назвати гастрономічний туризм. За даними спеціалізованої літератури, більше третини туристичних витрат припадає на їжу. Тому кухня туристичної дестинації є одним із надзвичайно важливих аспектів, що визначає якість відпочинку [9].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями розвитку гастрономічного туризму займаються такі закордонні та вітчизняні вчені: Агеєнко О.Г., Антоненко В.Г., Бабкін О.В., Басюк Д.І., Божук Т.І., Кукліна Т.С., Расулова А.М., Саламатіна С.Є., Стельмах О.А., Каурова А.Д., Коваленко К.Ю., Матвєєв В.В., Прокопчук Л.А., Холл К., Мітчелл Р., Вольф Е. та ін.

ЦІЛІ СТАТТІ

Провідна роль гастрономії у виборі світових туристичних дестинацій призвела до зростання кількості гастрономічних турів та консолідації окремого ринку гастрономічного туризму. Метою дослідження є аналіз географії проведення сучасних гастрономічних фестивалів в Україні та їхньої ролі у процесі розвитку гастрономічного туризму.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Всесвітня асоціація гастрономічного туризму визначає гастрономічний туризм як подорожі з метою отримання аутентичного досвіду, заснованого на культурі споживання їжі або напоїв; відкритті унікальних місць та їхньої культури через національну кухню [2].

Гастрономічний туризм розглядаються як вид туризму, пов'язаний із ознайомленням з виробництвом, технологією приготування та дегустацією національних страв та напоїв, а також кулінарними традиціями народів світу.

Національна кухня — це один із важливих факторів залучення іноземних туристів до країни. Це й зрозуміло, адже в кулінарному мистецтві міцно зберігаються національні особливості й традиції народу, що завжди цікаві представнику іншої країни.

Гастрономічний туризм також можна вважати допоміжним інструментом у пізнанні культурної спадщини країн та регіонів світу, оскільки страви національної кухні є одним із елементів, що відображають спосіб життя, світогляд, традиції етносів.

У етнографічних дослідженнях зафіксовано, що українська кулінарія налічує понад 4 тис. рецептів різноманітних страв, зокрема: з м'яса (особливо свинини), риби, овочів, яєць, молочних продуктів, борошна тощо. Багато зі страв української кулінарії набуло етнічної символіки, яка визначалася насамперед через усвідомлення українцями окремих страв як своєрідного коду національної культури, вписаних до системи етнічної історії. Вони розуміються і як зразки найвищих досягнень власного кулінарного мистецтва.

Символічним українським гастрономічним продуктом є сало, а найбільш популярною стравою національної кухні українського народу — борщ, який славиться не менше за французькі соуси, італійські спагеті чи японські суші. Український борщ має до 50 різновидів, практично в кожній області його готують за своїм особливим рецептом: полтавським, волинським, чернігівським, галицьким, львівським, селянським, дніпровським. До його складу входить до 20 найменувань продуктів, які, проходячи комбіновану теплову обробку, створюють його неповторний багатий смак та аромат.

Як і будь-яка кухня з багатим історичним минулим, українська кухня є в значній мірі регіональною, інтегруючи кулінарні традиції інших народів. Так, західноукраїнська кухня помітно відрізняється від східноукраїнської: відчувається вплив польської кухні на подільську, турецької кухні на буковинську, угорської на гуцульську та російської на кухню Слобідської України.

Зазнавши впливу багатьох національних кухонь, з яких запозичено не лише рецепти деяких страв, а й способи обробки і приготування продуктів, українська кухня змогла зберегти своєрідність й властивий лише їй колорит, завдяки чому по-праву завоювала визнання у всьому світі.

Наприклад, українському народу здавна відомо приготування варених пиріжків з різною начинкою — вареників. Але їх оригінальний рецепт був запозичений у турків, які називали їх "дюшвар". Ця турецька страва більше схожа на наші пельмені, але вони настільки сподобались українцям, що трохи переробивши рецепт, ми вважаємо їх однією з найулюбленіших традиційних українських страв [3].

У 2016 р. Україна увійшла до топ-20 країн із найсмачнішою в світі кухнею за версією Yonderbound, однієї з найбільших спільнот про подорожі у світі, яка організувала опитування серед своїх користувачів та авторів із проханням назвати кращі кухні світу. Кажуть, що свій внесок до такого результату зробили саме борщі і вареники [8].

Отже, українська кухня може виступати суттєвим фактором стимулювання туристичних потоків. Крім того, останнім часом спостерігається популяризація та зацікавленість населення кулінарією: телевізійні шоу, кулінарні канали, проведення майстер-класів для професіоналів та аматорів, а також дитячі кулінарні школи, що пропонують заклади ресторанного господарства тощо.

Україна здатна запропонувати конкурентоспроможний турпродукт, пов'язаний саме з гастрономічним туризмом. Набувають популярності винні тури Закарпаттям, Одеською, Херсонською та Миколаївською областями. Слід зазначити, що Україна входить до п'ятірки країн Європи, де винний туризм має значні перспективи розвитку і є всесезонним [7].

До найбільш цікавих для туристів гастрономічних турів Україною відносять "Сиро-винний тур Закарпаттям", "Смачне Закарпаття", "Кулінарне Закарпаття", "Хмільний Львів", "Полтавські галушки", "Прогулянка по-одеськи", "Фестиваль їжі у Луцьку і Тунель Кохання" тощо [5].

Згідно з останніми дослідженнями, туристичні потоки інтенсивно зростають у тих регіонах, де на основі самобутніх традицій формуються такі спеціалізовані туристичні продукти, як фестивалі та народні свята. Саме гастрономічні фестивалі й свята можуть стати чинником підтримки інтересу до гастрономічного туризму, а також додатковим напрямом бізнесу для домашніх господарств, невеликих виробників продуктів харчування, закладів ресторанного господарства. Це, у свою чергу, сприятиме розвитку національної економіки.

У 2017 р. в Україні було проведено 94 гастрономічних фестивалів та свят (див. табл. 1). З року в рік їх кількість стрімко зростає. Найбільша їхня кількість проходила у вересні (20), червні (15), травні (11), жовтні (11) та серпні (10). Тобто, найбільш активний сезон проведення таких світ — це літо й осінь. Серед гастрономічних фестивалів і свят можемо виділити фестивалі національної кухні, вуличної та міської їжі; фестивалі, присвячені певній страві (борщ, галушки, деруни, ріп'янка, голубці тощо), ягодам (черешня, чорниця, полуниця тощо) та овочам (гарбуз, огірок, помідор); фестивалі алкогольних напоїв (віскі, вино, пиво та ін.), меду й солодоців та інші.

Слід відзначити, що існує певна диспропорція щодо місць проведення гастрономічних фестивалів — більша їх частина була організована на Закарпатті (23 фестивалі) та Львівщині (9 фести-

валів), що пояснюється самобутньою культурою та специфічними кулінарними традиціями цих регіонів. Серед найвідоміших фестивалів Закарпаття можна назвати: "Конкурс різників свиней — гентешів" (с. Геча), "Біле вино" (м. Берегово), "Червене вино" (м. Мукачево), "Верховинська яфіна" (с. Гукливий), "Угочанська лоза" (м. Виноградів), "Ужгородська паланчіта" (м. Ужгород), "Золотий гуляш" (с. Мужієво), "Гуцульська бринза" (м. Рахів) та інші.

Ще одним центром гастрономічних фестивалів та гастрономічного туризму можна по праву назвати Львів. Щороку у місті Лева проводять 8 гастрономічних фестивалів. Як відомо, основними об'єктами гастрономічних турів Львова є відомі кулінарні бренди — пиво, шоколад та кава, які формують туристичний імідж міста. Тут проходить Національне свято шоколаду, Фестиваль крафтового пива та вінілової музики "Craft Beer & Vinyl Music Festival", "На каву до Львова" тощо. Також популярною серед туристів є галицька кухня, яка набула поширення у трьох державах (Україні, Польщі, Словаччині), що автоматично перетворює її на міжнародне явище [4].

Серед інших регіонів України за кількістю гастрономічних фестивалів і свят виділяється Київська область (12), майже всі з них проходять у Києві — столиці, економічному, політичному й культурному центрі нашої держави. Так щороку в Києві проходить "Kyiv Food and Wine Festival", Фестиваль Здорової Їжі "Best Food Fest", Фестиваль "Цукерки та Пундика", Фестиваль солодоців "SWEETs Fest", "Kyiv Coffe Festival", Фестиваль морозива та інші.

Відсутні дані фестивалів й свят лише в Донецькій, Луганській та Черкаській областях. І якщо розвиток гастрономічного туризму в перших двох областях гальмується військовими діями, то незрозумілим є відсутність гастрономічних фестивалів на Черкащині (хоча тут проводяться етно-, мото-, музичні та інші фестивалі).

Результати опитування, проведеного серед асоційованих членів Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО), свідчать про те, що 88,2% респондентів вважають, що гастрономія є стратегічним елементом у визначенні бренду та іміджу їх туристичних дестинацій [9]. Саме туристичний бренд та сформований імідж міста (регіону, країни) дозволяють вигідно позиціонувати себе серед конкурентів та створити унікальний туристичний продукт, який приверне увагу потенційних туристів.

Отже, гастрономічні фестивалі й свята також можуть зробити значний внесок у формування туристичного бренду міст (регіонів, країни в цілому). Під час гастрономічних турів туристам цікаво не лише відвідати ресторани та ознайомитися з особливостями національної кухні країни, але й взяти участь у гастрономічних фестивалях, відчувати атмосферу свята, долучитися до приготу-

Таблиця 1. Гастрономічні фестивалі та свята в Україні*

№	Області	Назва гастрономічного фестивалю або свята	Місце проведення	Дата проведення
1	Вінницька	1. Всеукраїнський фестиваль борщу	с. Правилівка Оратівський р-н	вересень
2	Волинська	1. Фестиваль національної кухні	м. Луцьк	вересень
		2. Фестиваль пива і м'яса в Луцькому замку	м. Луцьк	вересень
		3. «Lutsk Food Fest»	м. Луцьк	травень
		4. «Смаковиця по-володимирськи»	м. Володимир-Волинський	вересень
		5. «З любов'ю до ... сала»	м. Луцьк	жовтень
3	Дніпропетровська	1. Фестиваль галушки	с. Гречане, Петриківський р-н	травень
		2. Фестиваль кулішу «Смачна традиція козацтва»	с. Старі Кодаци, Дніпровський р-н	червень
4	Донецька	-----	-----	-----
5	Житомирська	1. Фестиваль дерунів	м. Коростень	вересень
6	Закарпатська	1. Фестиваль молодого вина «Закарпатське Божоле»	м. Ужгород	листопад
		2. «Конкурс різників свиней – гентешів»	с. Геча	січень
		3. «Біле вино»	м. Берегово	березень
		4. Гастрономічний фестиваль вина та меду «Сонячний напій»	м. Ужгород	травень
		5. «Фестиваль ріп'янки»	с. Колочава	червень
		6. «Гуцульська бринза»	м. Рахів	вересень
		7. «Червене вино»	м. Мукачєво	січень
		8. Фестиваль чорниць «Верховинська яфіна»	с. Гукливе	серпень
		9. «Сливовий леквар»	с. Геча	серпень
		10. «Золотий гуляш»	с. Мужієво	жовтень
		11. «Берлибашський бануш»	с. Костилівка, Рахівський р-н	травень
		12. Фестиваль голубців	с. Четфалва	липень
		13. Фестиваль тушкованого півня	с. Косонь	червень
		14. Фестиваль голубців	с. Великий Бичків	серпень
		15. Фестиваль вина «Угочанська лоза»	м. Виноградов	травень
		16. Фестиваль Великоберезнянського сиру «Молочна ріка»	с. Стужиця, Великоберезнянський р-н	червень
		17. Всеукраїнський фестиваль вареників	Гірськолижний курорт «Буковель», м. Яремче	березень
		18. Фестиваль-Ярмарок «Червона черешня»	с. Пацканьово, Ужгородський р-н та с. Оклі Гедь, Виноградівський р-н	червень
		19. Солодке свято меду в Мукачєві	м. Мукачєво	вересень
		20. «Варишське пиво»	м. Мукачєво	вересень
		21. Фестиваль вина «Sakura Wine»	м. Ужгород	квітень
		22. Фестиваль «Смажений баранчик»	с. Лазещина, Рахівський р-н	вересень
		23. Фестиваль млинців «Ужгородська палачінта»	м. Ужгород	лютий
7	Запорізька	1. Фестиваль домашньої консервації «Нас не подолати»	м. Запоріжжя	вересень
8	Івано-Франківська	1. «Станіславівська мармуляда»	м. Івано-Франківськ	жовтень
9	Київська	1. Фестиваль Здорової Їжі «Best Food Fest»	м. Київ	березень
		2. «Kyiv Food and Wine Festival»	м. Київ	кінець вересень – початок жовтня
		3. «Вулична їжа»	м. Київ, Арт-забуд «Платформа»	червень – серпень
		4. «Борщ Фест»	с. Чубинське	жовтень
		5. Фестиваль українського крафтового пива «Craft Beer Fest!»	м. Київ	жовтень
		6. Фестиваль односолодових віскі «Whisky Dram»	м. Київ	листопад
		7. Маркет «М'ясний листопад» в «Всі. Свої. Гастрономія»	м. Київ	листопад
		8. Фестиваль «Цукерки та Пундика»	м. Київ	листопад
		9. Фестиваль солодощів «SWEETS Fest»	м. Київ	грудень
		10. Ярмарок «Sweets&Gifts»	м. Київ, ТЦ «Глобус»	грудень
		11. Фестиваль морозива	м. Київ	травень
		12. «Kyiv Coffe Festival»	м. Київ	квітень
10	Кіровоградська	1. Фестиваль полуниці	с. Миронівка	червень
		2. День бджоляра	с. Виноградівка, Компаніївський р-н	серпень
11	Луганська	-----	-----	-----
12	Львівська	1. Національне свято шоколаду	м. Львів	жовтень
		2. «Львів на тарілці»	м. Львів	червень
		3. Міське свято пампуха	м. Львів	січень
		4. «На каву до Львова»	м. Львів	вересень
		5. Свято сиру і вина	м. Львів	жовтень
		6. «Дні глінтвейну у Львові»	м. Львів	січень
		7. «Свято Хліба»	м. Львів	вересень
		8. Фестиваль Глінтвейну	с. Славське	листопад
		9. Фестиваль крафтового пива та вінілової музики «Craft Beer & Vinyl Music Festival»	м. Львів	квітень

Продовження таблиці 1

№	Області	Назва гастрономічного фестивалю або свята	Місце проведення	Дата проведення
13	Миколаївська	1. Фестиваль вуличної їжі «Брячіна»	м. Миколаїв	травень
		2. Фестиваль вуличної їжі «НікФест»	м. Миколаїв	жовтень
14	Одеська	1. «Таки да, вкусно!»	м. Одеса	кінець квітня – початок травня
		2. «Свято полуниці»	м. Одеса	травень
		3. День помідора	м. Одеса	серпень
		4. «Bolgrad Wine Fest»	м. Болград	листопад
		5. Фестиваль «Прянощі і радощі»	м. Одеса	листопад
		6. Фестиваль міської їжі в Зеленому театрі	м. Одеса	червень
15	Полтавська	1. Свято Полтавської галушки	м. Полтава	червень
		2. Свято сала	м. Полтава	лютий
		3. Фестиваль полуниці	м. Кременчук	червень
		4. Всеукраїнський полуничний фестиваль-ярмарок «Білецьківський край-полуничний рай»	с. Білецьківка, Кременчуцький р-н	червень
		5. «Пливе щука з Кременчука»	с. Білецьківка, Кременчуцький р-н	липень
		6. «Свято миргородської свині»	м. Миргород	вересень
		7. Міжнародний гастрономічний фестиваль-квест «Борщик у глиняному горщику»	с. Опішня	серпень
16	Рівненська	1. Гарбузовий фестиваль	м. Рівне	жовтень
		2. Фестиваль шашлика	м. Рівне	вересень
		3. Фестиваль їжі «FoodFest.PLAZA»	м. Рівне	вересень
17	Сумська	1. Фестиваль «Віншуємо суницю – першу ягоду-царицю»	с. Малий Самбір, Конотопський р-н	червень
18	Тернопільська	1. «Галицька дефіляда»	м. Тернопіль	січень, квітень, липень, жовтень
		2. «Борщів»	м. Борщів	вересень
		3. Фестиваль коропа «Коропфест»	с. Коропець, Монастирський р-н	липень
		4. «Вареник і капусняк-fest»	м. Збараж	травень
19	Харківська	1. Фестиваль полуниці	м. Ізюм	червень
		2. «Міський Пісник»	м. Харків	червень
20	Херсонська	1. «Український кавун – солодке диво»	м. Гола Пристань	серпень
		2. «Тышо-Тышо FEST»	м. Херсон	вересень
21	Хмельницька	1. «Октоберфест»	м. Кам'янець-Подільський	жовтень
		2. «Проскурівські смаколики»	м. Хмельницький	травень
22	Черкаська	-----	-----	-----
23	Чернівецька	1. Фестиваль березового соку	с. Банилів-Підгірний, Сторожинецький р-н	травень
24	Чернігівська	1. Фестиваль хліба «Хліб своїми руками»	с. Мистецький, хутір Обирок	серпень
		2. «Сало-2017»	м. Чернігів	лютий
		3. Дерун-фест»	м. Чернігів	квітень
		4. «40-Ух»	м. Чернігів	серпень
		5. «Його величність, Ніжинський огірок»	м. Ніжин	вересень
25	АР Крим **	1. Фестиваль кримськотатарської національної кухні «Хидирлез»	м. Судак	травень
		2. «WineFeoFest»	м. Феодосія	вересень

Примітки:

* Складено авторами на основі аналізу інформації Інтернет-джерел за 2017 р.

** Фестивалі в АР Крим проводилися до окупації півострова військами Російської Федерації.

вання національних страв. Адже цікаві свята й смачна їжа завжди привертають увагу мандрівників.

Наприклад, фестиваль "Станіславівська мармуляда" може сприяти розвитку гастрономічного туризму на Івано-Франківщині. Він є своєрідною мандрівкою в історію міста, що нагадує про "мармулядову пожежу". За легендою, у 1868 р. на вулиці Липовій варила господиня сливову мармуляду (повидло), та відволіклася на балачки чи то з сусідкою, чи то з молодим драгуном. Вітер підхопив жаринку, загорівся дах, через годину пожежа охопила все середмістя й знищила чверть будинків у Станіславові (таку назву мало місто до 1962 р.). З цієї пожежі почалися кам'яно-цегляна

розбудова міста замість дерев'яної й створення власної пожежної команди. "Театралізовані господарі" свята — пані Зося та драгун Богдан. За легендою саме через них і трапилася "мармулядова пожежа".

На початку червня у селі Малий Самбір Конотопського району на базі Сумської дослідної станції садівництва Інституту садівництва Національної академії аграрних наук проходить районне свято-фестиваль "Віншуємо суницю — першу ягоду-царицю". За роки роботи ця дослідна станція садівництва стала відомою далеко за межами району та області. Однією з культур, над вирощуванням різних сортів і дослідженням якої тут активно працюють, є саме суниця. Щорічний фе-

стиваль суниці вже став візитною карткою Конотопщини та Сумської дослідної станції садівництва.

Це свято розглядають як потужний інструмент, що може привабити на Конотопщину туристів не лише з інших регіонів України, але й з Європи. За словами голови Сумської ОДА, це свято має всі шанси стати брендом Сумщини та допомогти залучити інвестиції до регіону.

У 2018 р. на цьому святі спекли найбільший в Україні полуничний пиріг (43 м 97 см). Його авторами стали співробітники Конотопського професійного аграрного ліцею. Під час свята цей пиріг було занесено до Книги рекордів України [6].

Саме такі "родзинки" здатні сформувати гастрономічний бренд міста і регіону. Для популяризації розвитку гастрономічного туризму туристичним фірмам слід частіше включати до програм таких турів гастрономічні фестивалі та свята.

ВИСНОВКИ

Згідно зі звітом "Конкурентоспроможність у категорії Подорожі та Туризм", у 2017 р. Україна посіла 88 місце за загальним індексом туристичної конкурентоспроможності серед 136 держав світу (опустившись на чотири пункти в порівнянні з 2016 р.) [1].

У перспективі виходом із такого становища є розвиток саме гастрономічного туризму, оскільки він сприяє підвищенню конкурентоспроможності туристичної сфери та зростанню туристичних потоків до нашої держави. Цей вид туризму дійсно здатен запропонувати конкурентоспроможний туристичний продукт, для якого Україна має всі необхідні ресурси. З цієї причини особливо важливого значення набувають гастрономічні фестивалі та свята, що можуть зробити гастрономічний тур більш цікавим й насиченим за своєю програмою, а також сприяти формуванню туристичного бренду міст, регіонів та країни.

Література:

1. Асоціація гостинності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://aigu.org.ua/wef.html>
2. Всесвітня асоціація гастрономічного туризму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldfoodtravel.org>
3. Історія українських вареників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prolviv.com/blog/2017/11/02/istoriia-ukrainskykh-varenykiv/>
4. Клуб галицької кухні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gcc.in.ua/>
5. Кращі гастротури по Україні в 2016 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://firtka.if.ua/blog/view/krasi-gastroturi-po-ukraini-v-2016-roci105768>
6. На Сумщині спекли найбільший в Україні полуничний пиріг [Електронний ресурс]. — Ре-

жим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2477834-na-sumsini-spekli-najbilsij-v-ukraini-polunicnij-pirig.html>

7. Матвеев В.В. Винний туризм як рекламний фактор й інструмент для стимулювання розвитку конкурентного потенціалу виноробних підприємств України / В.В. Матвеев // Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. — Х., 2015. — № 10, Ч. 4. — С. 29—31.

8. Українська кухня визнана однією з найкращих кухонь світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ridna.ua/2016/02/ukrajinska-kuhnya-vyznana-odnijeyu-z-najkraschih-kuhon-svitu/>

9. Global Report on Food Tourism. — World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, Spain. — 2012. — Р. 63.

10. UN WTO Tourism Highlights, 2017 Edition. — 15 p.

References:

1. The official site of Hospitality Association of Ukraine (2018), available at: <http://aigu.org.ua/wef.html> (Accessed 8 June 2018).
 2. The official site of World Association of Gastronomic Tourism (2018), available at: <http://www.worldfoodtravel.org> (Accessed 8 June 2018).
 3. Pro Lviv travel site (2018), "History of Ukrainian Dumplings", available at: <http://prolviv.com/blog/2017/11/02/istoriia-ukrainskykh-varenykiv/> (Accessed 8 June 2018).
 4. The official site of Galician Cuisine Club (2018), available at: <http://www.gcc.in.ua/> (Accessed 8 June 2018).
 5. IGo to world.com site (2016), "Best gastronomic tours in Ukraine in 2016", available at: <http://firtka.if.ua/blog/view/krasi-gastroturi-po-ukraini-v-2016-roci105768> (Accessed 8 June 2018).
 6. Ukrinform site (2018), "The largest strawberry pie in Ukraine was cooked in Sumy region", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2477834-na-sumsini-spekli-najbilsij-v-ukraini-polunicnij-pirig.html> (Accessed 8 June 2018).
 7. Matvieiev, V.V. (2015) "Wine tourism as an advertising factor and tool for stimulating the development of competitive potential of winemaking enterprises of Ukraine" *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 10, pp. 29—31.
 8. Worldview portal "Native country" (2018), "Ukrainian cuisine is recognized as one of the best cuisines in the world", available at: <http://ridna.ua/2016/02/ukrajinska-kuhnya-vyznana-odnijeyu-z-najkraschih-kuhon-svitu/> (Accessed 8 June 2018).
 9. World Tourism Organization (UNWTO) Global Report on Food Tourism (2012), p. 63.
 10. UN WTO Tourism Highlights (2017).
- Стаття надійшла до редакції 09.10.2018 р.*

УДК 339.56.055

І. А. Малюта,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної справи та фінансів

М. Є. Трудова,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної справи та фінансів

М. О. Курзова,

студентка, Університет митної справи та фінансів

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.27

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

I. Maluta,

Ph.D., Associate professor, Department of international economic relations,
regional studies and tourism, University of Customs and Finance

M. Trudova,

Ph.D., Department of international economic relations,
regional studies and tourism, University of Customs and Finance

M. Kursova,

student, University of Customs and Finance

PECULIARITIES OF THE INVESTMENT COOPERATION OF UKRAINE WITH THE EU

У статті досліджено особливості інвестиційного співробітництва між Україною та країнами Європейського Союзу. Досліджено динаміку, структуру надходжень прямих іноземних інвестицій по країнам та галузям. Визначено основні проблеми, що стримують надходження прямих іноземних інвестицій в Україну. Запропоновано заходи щодо покращення інвестиційного клімату в Україні. Систематизовано комплекс мір щодо поліпшення інвестиційного клімату, у тому числі: реформування діючого законодавства та реструктурування податкової системи; перегляд системи державних гарантій; налагодження більш тісного співробітництва з країнами Європейського Союзу; впровадження органів, які будуть займатися безпосередньо моніторингом використання іноземних інвестицій, дослідженням інвестиційного клімату та його покращенням; підвищення інвестиційного іміджу тих галузей, що є надзвичайно перспективними та важливими для економіки України, але які недостатньо швидко окупаються; впровадження механізму приватизації землі для нерезидентів, що позитивно відобразиться на можливостях розвитку іноземного інвестування.

Peculiarities of the investment cooperation between Ukraine and the EU countries has been examined in the article. The dynamics, structure of receipts of foreign direct investments by countries and industries have been examined. The main problems that delay of receipts of foreign direct investments in Ukraine have been identified, and the actions taken to improve investment climate in Ukraine have been proposed. Efficient investment activity is largely supported by external financing. Since the current development of any country in the world, including Ukraine, is impossible without attracting foreign direct investment from other countries, one of the most important characteristics of the modern world economy is the cross-border transfer of capital. The European Union is the main investor in the Ukrainian economy, with each passing year the investment flows are reviving, but there are a number of problems that impede them. Ukraine's development is impossible without attracting foreign direct investment from other countries. Creating a favorable investment climate is one of the main tasks of the government of any country regardless of its level of economic development. The complex of measures aimed at improving the investment climate is systematized: the reform of the current legislation and restructuring of the tax system; review of the system of state guarantees; establishing closer cooperation with the countries of the European Union; the introduction of bodies that will directly monitor the use of foreign investment, research into the investment climate and its improvement; raising the investment image of those industries that are extremely promising and important for the Ukrainian economy, but which do not pay enough quickly; the introduction of a mechanism for privatization of land for non-residents, which will have a positive impact on the possibilities of foreign investment development. Among the problems hindering the flow of foreign investment are political instability and imperfect legislation, the lack of reliable guarantees for foreign investors from changes in legislation and policy, high tax rates, excessive state interference in the economy, high levels of corruption.

Ключові слова: інвестиції, прямі іноземні інвестиції, інвестиційне співробітництво, Європейський Союз, інвестиційний клімат.

Key words: investments, foreign direct investments, investment cooperation, the European Union, investment climate.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасній економіці ефективна інвестиційна діяльність значною мірою підтримується завдяки зовнішньому фінансуванню. Оскільки сучасний розвиток будь-якої країни світу, у тому числі й України, неможливий без залучен-

ня прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з інших країн, однією з найголовніших характеристик сучасного світового господарства є транскордонне переміщення капіталів. Воно здійснюється у вигляді прямого іноземного інвестування країною-донором країні-реципієнту з метою

отримання прибутку або іншого корисного ефекту. Враховуючи важливість надходження ПІІ в економіку, створення сприятливого інвестиційного клімату є одним із головних завдань уряду будь-якої країни незалежно від рівня її економічного розвитку. Європейський Союз (ЄС) є головним інвестором в українську економіку, з кожним роком інвестиційні потоки поживляються, проте існує ряд проблем, що їх гальмують. Тому питання інвестиційної привабливості нашої країни стає дедалі актуальнішим і вимагає постановових, але впевнених дій для її покращення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливостям співробітництва між Україною та ЄС у різних аспектах, у тому числі інвестиційному, присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Т. Лазоренко, А. Побоченко, А. Буряк, О. Новіцька, А. Ситар, Н. Черненко, Т. Яхно, З. Макогін, В. Білозубенко та інші. Проте, враховуючи поживлення інвестиційних потоків та достатньо низький рівень вирішення українським урядом проблем, що стримують надходження ПІІ в Україну, особливості інвестиційного співробітництва з кожним роком стають дедалі актуальнішими та потребують більш ретельного вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у дослідженні особливостей інвестиційного співробітництва між Україною та країнами ЄС, у тому числі динаміки та структури двосторонніх інвестиційних потоків, а також визначенні основних проблем та шляхів покращення інвестиційного клімату в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для України надходження іноземних інвестицій є надзвичайно важливим для стабілізації економіки та сприяння розвитку багатьох галузей промисловості. Процес надходження інвестицій в Україну за період 2010—2018 рр. відрізняється динамічністю (рис. 1).

Так, до 2014 року в економіку України поступав значний обсяг ПІІ зі 130 країн світу, що характеризувався постійною позитивною тенденцією. І не дивлячись на тимчасове скорочення надход-

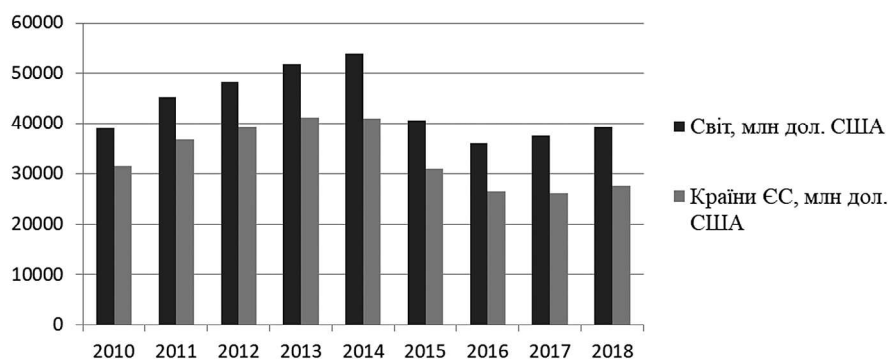

Рис. 1. Динаміка надходжень ПІІ в економіку України станом на 01.01.2010—2018 рр., млн дол. США

Джерело: складено за даними [1].

жень ПІІ в Україну (2015—2016 рр.), з початку 2017 року знову починається тенденція до їх зростання. Значно нижчі обсяги інвестицій в Україну за останні роки у порівнянні з тенденцією до 2014 р. пояснюються значними економічними проблемами та невизначеністю, що пов'язана із військовим конфліктом та політичними змінами, що відбулися у 2013—2014 рр. та продовжуються дотепер. Ці проблеми призвели також до тенденції згортання частини власного бізнесу великих компаній (російська компанія "Лукойл Україна", голландська компанія "Shell", угорсько-польська компанія "Wizz Air Україна" тощо) на ринку України або повного виходу з нього.

Особливе місце в інвестуванні в економіку України належить ЄС (рис. 1). Хоча за останні роки у вартісному вираженні надходження ПІІ з країн ЄС в Україну зменшились, ЄС всеодно залишається головним інвестором, частка якого складає за весь досліджуваний період більше двох третин від загального обсягу ПІІ, здійснених країнами світу в українську економіку.

Структура ПІІ за країнами походження відрізняється низькою варіативністю. Так, у розрізі країн значно виділяється сімка головних інвесторів, на які припадає 86,7% від загального обсягу надходжень капіталу в Україну серед країн ЄС та 60,9% — серед країн світу (рис. 2).

Лідером серед інвесторів в економіку України як взагалі, так і серед європейських країн, є Кіпр. Станом на початок 2018 р. його частка склала 36,4% серед країн ЄС та 25,6% від загального обсягу ПІІ, здійснених країнами світу в українську економіку. Такий стан речей не є випадковим, адже Кіпр має найнижчу ставку податку на прибуток у Європі — 10% та ставку податку на будь-які пасивні доходи — 0%, а тому він є дуже привабливою країною для проходження грошових коштів. Друге місце серед стратегічно важливих інвесторів в економіку України займають Нідерланди (22,9%). Причи-

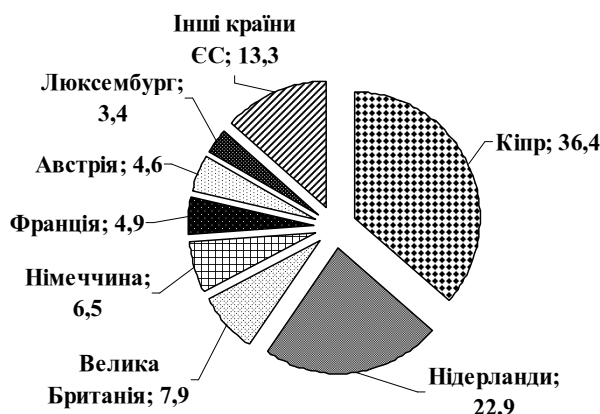

Рис. 2. Обсяги ПІІ з країн ЄС в економіку України станом на 01.01.2018 р., %

Джерело: складено за даними [1].

ною цього є суттєві пільги, що надаються за-реєстрованим у них іноземним компаніям, а тому можна говорити також про певні елементи офшорності, проте не такі суттєві, порівнюючи з Кіпром. Значний обсяг надходження інвестицій з Великої Британії (7,9%) та Німеччини (6,5%) обумовлений тісним торговельним та технологічним співробітництвом з Україною. Недостатня диверсифікованість країн-інвесторів є значно ризикованою, оскільки в такому випадку наша країна є надзвичайно залежною від здійснення політики декількох країн, що є головними інвесторами, та в разі її зміни може понести значні втрати.

Розподіл ПІІ в економіці України за видами діяльності є також недостатньо диверсифікований. За досліджуваний період основні види діяльності, в які найчастіше спрямовувалися іноземні інвестиції, не змінилися, відбулися лише незначні зміни у частці до загального об-

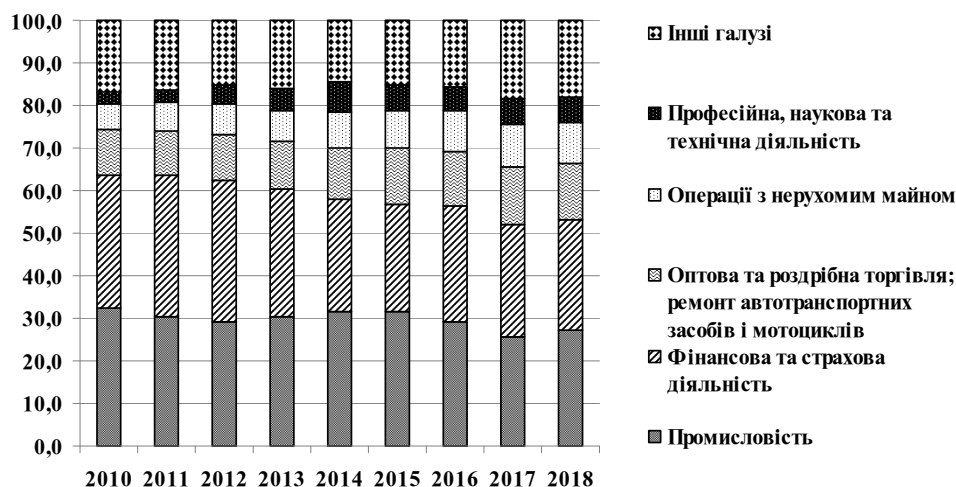

Рис. 3. ПІІ з ЄС в економіку України за видами економічної діяльності у 2010–2018 рр. (станом на початок року), %

Джерело: складено за даними [1].

сягу. Станом на 01.01.2018 р. основна частина надходжень капіталу була зосереджена у промисловості (27,3%) та у фінансовій та страховій діяльності (26,1%). Більше 13% загального обсягу інвестицій було спрямовано на оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, також на операції з нерухомим майном (9,7%) та на професійну, наукову та технічну діяльність (5,9%). На інші види діяльності припало лише 15,6% від загального обсягу спрямованих інвестицій з країн ЄС (рис. 3).

Проаналізувавши особливості розподілу ПІІ за видами діяльності можна побачити, що більшість іноземних інвесторів використовує вітчизняний ринок в якості плацдарму для отримання швидкого прибутку. Про це говорить відносно висока частка фінансової і страхової діяльності та торгівлі, оскільки ці галузі надають можливість отримання прибутків за рахунок швидкого обігу переважно без зв'язування коштів компанії. Одночасно у найменш перспективну галузь харчової промисловості щодо швидкого прибутку — сільське господарство — ПІІ поступали у незначному обсязі (1,6%). Цей факт викликає занепокоєність, оскільки навіть зі збільшенням інвестування у сільськогосподарські землі в останні роки, їх обсяги залишаються надзвичайно малими, найнижчими у Європі та одними з найнижчих у світі. І це враховуючи сприятливе географічне положення України, високу родючість ґрунтів та взагалі недостатньо реалізований сільськогосподарський потенціал.

Україна також бере участь у системі світового інвестування. Проте структура надходжень українського капіталу за країнами-отримувачами дуже недиверсифікована. Так, 96,1% від загального обсягу ПІІ, здійснених Україною, припадає на ЄС. Серед країн ЄС переважно всю частину українських інвестицій акумулює Кіпр (97,4%), набагато менше — Латвія (1,2%). Зовсім незначна частина припадає на всі інші країни ЄС (1,1%). Основна частина вітчизняних інвестицій до Кіпру припадає на резидентів, що здійснюють операції, що пов'язані з нерухомим майном, а також орендою, інжинірингом та наданням підприємницьких послуг, до Латвії — на

фінансові установи, до Польщі — на підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого споживання.

Україна має значний потенціал, однак все ж продовжує займати нижчі позиції міжнародних рейтингів привабливості, що оцінюють інвестиційний клімат країни. Проте у 2017 році індекс інвестиційної привабливості України досяг максимуму з 2010 р. (3,15 бали із 5 можливих). Інвестори, кажучи про негативні фактори для ведення бізнесу в Україні, називають головними — безправ'я перед силовими міністерствами і загроза безпідставного рейдерства. Серед інших проблем, що гальмують процес надходження іноземних інвестицій, є політична нестабільність та недосконалість законодавства, відсутність надійних гарантій для іноземних інвесторів від зміни законодавства та політичного курсу, високі податкові ставки, надмірне втручання держави в економіку, високий рівень корупції. Однак в останні роки бізнес також зауважив певні позитивні зрушення, зокрема, відкриття державних даних, поступову дерегуляцію, розвиток електронних сервісів, у тому числі електронної системи відшкодування ПДВ, а також ослаблення валютного контролю тощо.

ВИСНОВКИ

Іноземне інвестування відіграє важливу роль в економіці будь-якої країни, і Україна не є виключенням. Не дивлячись на наявність низки проблем, що гальмують процес надходження іноземних інвестицій, Україна є надзвичайно перспективною для вкладення капіталу та робить впевнені кроки на шляху покращення інвестиційного клімату. ЄС є головним інвестором в українську економіку, але існує ще багато проблем, що потребують обов'язкового вирішення для підвищення інвестиційної привабливості України як для європейських, так і інвесторів з інших країн. Для того, щоб підвищити інвестиційний клімат в Україні та зробити її більш привабливою в очах іноземних інвесторів, необхідно розробити детальний план на довгострокову перспективу, який би включав в себе комплекс мір щодо поліпшення інвестиційного клімату, у тому числі: реформування діючого законодавства та реструктурування податкової системи; перегляд системи державних гарантій; налагодження більш тісного співробітництва з країнами ЄС, що поки не є активними інвесторами в економіку України з метою мінімізації ризиків від зміни політик основних країн-донорів; впровадження органів, які будуть займатися безпосередньо моніторингом використання іноземних інвестицій, дослідженням інвестиційного клімату та його покращенням; підвищення інвестиційного іміджу тих галузей, що є

надзвичайно перспективними та важливими для економіки України, але які недостатньо швидко окупаються (у тому числі сільське господарство); впровадження механізму приватизації землі для нерезидентів, що позитивно відобразиться на можливостях розвитку іноземного інвестування.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Представництва України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Європейської Бізнес Асоціації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eba.com.ua/>
4. Буряк А.А. Інвестиційне співробітництво між Україною та ЄС у промисловості: регіональний розріз / А.А. Буряк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: "Економіка і менеджмент". — 2017. — № 25/2017. — С. 49—53.
5. Новіцька О.В. Інвестиційно-інноваційне співробітництво України з країнами ЄС / О.В. Новіцька // Вісник Вінницького національного технічного університету [Електронний ресурс]. — 2017. — Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17154/2823.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

References:

1. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 September 2018).
 2. The official site of the Delegation of Ukraine to the European Union and the European Community on Atomic Energy (2018), available at: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/> (Accessed 10 September 2018).
 3. The official site of the European Business Association (2018), available at: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/> (Accessed 16 September 2018).
 4. Buryak, A.A. (2017), "Investment cooperation between Ukraine and the EU in industry: regional section", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 25, pp. 49—53.
 5. Novitskaya, O.V. (2017), "Investment and Innovation Cooperation of Ukraine with EU Countries", *Visnyk Vinnyts'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*, available at: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17154/2823.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Accessed 11 September 2018).
- Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.*

УДК 336.71(477)

М. Ю. Разінкова,
к. е. н., Університет митної справи та фінансів
Н. О. Небаба,
к. е. н., Університет митної справи та фінансів
Р. Г. Єгіазарян,
студентка, Університет митної справи та фінансів

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.31

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС

M. Razinkova,
Ph.D., University of Customs and Finance,
N. Nebaba,
Ph.D., University of Customs and Finance,
R. Yeghiazaryan,
student,
University of Customs and Finance

ASSESSMENT OF COMPETITIVENESS OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION IN THE EU

У статті розглянуто методологічні підходи до визначення конкурентоспроможності банківської системи, проаналізовано стан банківської системи України на сучасному етапі, а також проведено порівняльний аналіз з банківськими системами країн ЄС. Запропоновано основні шляхи розвитку та зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи. Для розв'язання проблем, що гальмують розвиток банківської системи України та знижують її конкурентоспроможність у порівнянні з банківськими системами країн світу та ЄС, на основі існуючих пропозицій, запропоновано здійснити такі заходи: розширити інституційну мережу комерційних банків в регіонах; розробити механізм розмежування банківських і урядових фінансів для зменшення кредитування державних підприємств та розширення кредитної лінії для приватного сектору; ввести в практику закордонний досвід щодо програм ризик-менеджменту банківської діяльності для зменшення ризикованості операцій; забезпечити умови для створення діючого фінансового ринку для розширення банківської діяльності в напрямку менш ризикових операцій для зниження сукупної збитковості активів банків; розширити спектр банківських послуг для приватних та корпоративних клієнтів з обслуговування рахунків, систем електронного банкінгу на основі сучасних технологій та обладнання; розвивати методологію контролювання банківської діяльності на основі моніторингу діяльності окремих банків; адаптувати національне законодавство до вимог світового у контексті регулювання банківської діяльності.

Considered in the article the methodological approaches to the definition of the banking system competitiveness, the banking system at present was analyzed and comparative analysis with the banking systems of the selected EU countries was conducted. The basic ways of developing and strengthening the competitiveness of the domestic banking sector are offered. Competitiveness of the banking system is a complex concept. It is necessary to consider methods of assessing competitiveness as a set of indicators that demonstrate the competitive advantages of the banking system of the country compared with competing systems. The factors of the competitiveness of the banking system include state regulation of the industry, policy in the field of banking, the state of the real sector of the economy. To evaluate the influence of factors on the banking system can be on the following indicators: competitiveness of the country in the world based on the position of the country in the economic ratings of world organizations and international rating agencies; studying the state and dynamics of the nominal and real gross domestic country and the pace of its change; study of the state and dynamics of inflow of investments into the country; determination of the share of assets and capital of the banking system of the country in the world banking system. To determine the internal state of the banking system of the country, the following indicators are used: the volume of assets, liabilities and capital of the banking system; the share of the public sector in the capital of the banking system; share of foreign capital in the statutory fund of banks; the ratio of assets of the banking system to its liabilities; financial result of the banking system activity; capitalization of the banking system; structure of assets and liabilities of the banking system; indicators of market concentration; economic norms of banks activity; indicators of liquidity of bank capital; return on assets and capital of the banking system. Implementation of the complex of state reforms, reduction of tax and regulatory pressure on banking institutions, implementation of weighted monetary and monetary policy will be an impetus for the withdrawal of the banking system of Ukraine from a crisis situation.

Ключові слова: банк, банківська система, конкурентоспроможність, капітал, ліквідність, економічні нормативи діяльності банків.

Key words: bank, banking system, competitiveness, capital, liquidity, regulatory ratios for banks.

ВСТУП

В умовах сучасного етапу реформування та розвитку ринкових інститутів у державі стратегічна спрямованість України на інтеграцію в

політичний та економічний простір Європейського Союзу завдає значний вплив на стратегію та тактику створення ефективних діючих механізмів у усій економіці країни, зокрема і у

банківській сфері. Як центральна ланка, що пов'язує в єдине ціле фінансовий, кредитний, а також інвестиційний ринки, банківська сфера забезпечує регулювання грошової маси через акумуляцію і вивільнення грошових коштів, необхідних для ведення бізнесу та функціонування національної економіки, а відтак вплив на неї європейського досвіду ведення банківської діяльності призведе до суттєвих змін у фінансовій системі України в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі питання розвитку економіки України, такі як теоретичні та прикладні аспекти розвитку банківської системи України, а також питання, присвячені окремим аспектам підвищення конкурентоспроможності банківської системи, розглядаються в роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як Т. Гірченко, В. Зражевський, А. Кузнєцова, В. Міщенко, В. Стельмах, А. Стрельбицька, М. Стрельбицький, О. Прімерова, Р. Фатхутдінов тощо. Разом з тим, питання ефективного розвитку банківської системи з урахуванням євроінтеграційних процесів України залишаються не досить дослідженими, а формування цілісного методологічного апарату для оцінки конкурентоспроможності банківської системи з урахуванням складності та взаємопроникнення банківської системи до інших систем в економіці належить до відкритих питань дослідників [1].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є оцінка конкурентоспроможності банківської системи України в контексті інтеграції в ЄС.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнюючи теоретичні підходи до визначення "конкурентоспроможності банківської системи", можна констатувати, що це є ефективність такої системи, яка виявляється в її здатності конкурувати з банківськими системами розвинутих країн як на національному, так і на зарубіжних ринках. Оскільки конкурентоспроможність є комплексним поняттям, необхідно розглядати методи оцінки конкурентоспроможності, як комплекс показників, що демонструють конкурентні переваги банківської системи країни у порівнянні з конкуруючими системами.

Узагальнюючи наукові погляди вчених, зокрема В. Зражевського [1] та А.Аветисян [2], можна виокремити декілька груп факторів, що

формують у цілому можливість до нарощування потенціалу банківської системи, а також засади до підвищення її конкурентоспроможності у порівнянні з банківськими систем розвинених країн світу. До таких належать: фактори мегарівня (стосуються, насамперед, стану світового господарства в цілому, а також світового ринку банківських послуг); мікрорівневі фактори (рівень конкуренції банківських установ, загальний попит на послуги банків); внутрішні фактори (фінансова надійність банків, фінансові результати діяльності установ у галузі, їх інвестиційна та кредитна діяльність, досвід роботи на банківському ринку, спектр послуг, що надаються банками, а також репутація національних банків всередині країни і за кордоном).

До факторів конкурентоспроможності банківської системи, на які держава може впливати прямо, відносяться насамперед державне регулювання галузі, політика в галузі банківської діяльності стан реального сектору економіки, який є основним споживачем банківських послуг, показники ВВП, рівень інфляції, ставка рефінансування, стан розвиненості ринку інвестування та ринку цінних паперів тощо. Оцінити вплив факторів мегарівня на банківську систему можна за такими показниками: конкурентоспроможності країни у світі на основі позицій країни в економічних рейтингах світових організацій та міжнародних рейтингових агентств, зокрема, індексах глобальної конкурентоспроможності, процвітання, економічної свободи тощо; дослідження стану та динаміки номінального і реального ВВП країни та темпів його зміни; дослідження стану та динаміки надходження інвестицій в країну; визначення частки активів та капіталу банківської системи країни в світовій банківській системі.

У визначенні впливу чинників макросередовища на конкурентоспроможність банківської системи країни доцільно використовувати такі показники: відношення активів/пасивів банківської системи у ВВП; рівень інфляції та його динаміка; облікова ставка НБУ та ставка рефінансування; частка банківського сектору в загальному обсязі відтоку капіталу з країни тощо.

Для визначення внутрішнього стану банківської системи країни використовуються такі показники: абсолютні показники обсягів активів, пасивів та капіталу банківської системи; частка державного сектору в капіталі банківської системи; частка іноземного капіталу в статутному фонді банків; відношення активів банківської системи до її пасивів; фінансовий

результат діяльності банківської системи; співвідношення капіталу банківської системи до її активів (капіталізація банківської системи); структура активів і пасивів банківської системи; показники ринкової концентрації; економічні нормативи діяльності банків; показники ліквідності банківського капіталу: показники миттєвої (Н4), поточної (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6); рентабельність активів та капіталу банківської системи.

Застосовані в комплексі, усі ці показники дозволили отримати всебічне уявлення про стан конкурентоспроможності банківської системи України та дали змогу оцінити її конкурентні позиції у порівнянні з країнами ЄС. Місце України у світовій економіці характеризує найбільш повно положення в міжнародних рейтингах, що наведено в таблиці 1.

За даними таблиці 1 можна побачити, що Україна займає позицію набагато нижче за країни ЄС, що свідчить про недостатню конкурентоспроможність держави на зарубіжних ринках. За рейтингом економічної свободи, що зокрема пов'язана з доступністю іноземного капіталу на ринки національних держав, Україна має дуже низьку спроможність конкурувати з країнами ЄС, внутрішні ринки яких є більш відкритими до обороту іноземного капіталу, а також більш інвестиційно привабливими. За фактичним обсягом ВВП України є більшим за ВВП Естонії, Словенії та Хорватії, однак, на протигагу динаміці ВВП цих країн, має стабільну тенденцію до зниження, що характеризує негативні процеси в економіці України. ВВП Німеччини, Швейцарії та Нідерландів більш, ніж у 5 разів більше за обсяги ВВП України, що демонструє значний розрив між економіками високорозвинених країн-лідерів Європи та України.

Одним з факторів, що зумовили такий розрив, є велика інфляція, що спостерігається в Україні [6]. В порівнянні з країнами ЄС, інфляція в яких не перевищує 3—6 %, що є нормальним рівнем в умовах посткризового періоду, який ще досі дається в знаки в світовій економіці, Україна має показники, що вдсятеро перевищують ці значення. В 2015 році інфляція в Україні досягла свого максимуму за період з 2011 року, досягнувши в середньому за рік показника в 38,4%, однак, вже в 2016 році уряду вдалось стабілізувати її на рівні 14,2%, що однак, також є досить високим. У порівнянні з від'ємним рівнем інфляції в Швейцарії у 2012, 2014—15 роках, що демонструє зростання економіки країни, рівень інфляції в Україні є досить високим, що негативно впливає на конку-

Таблиця 1. Місце України та країн Європи в рейтингах міжнародних економічних організацій за 2017 рік

Індекси та рейтинги	Глобальної конкурентоспроможності	Економічної свободи	Легкості ведення бізнесу
Україна	81 (4,1)	150 (51,9)	76
Швейцарія	1 (5,9)	4 (81,7)	33
Нідерланди	4 (5,7)	17 (76,2)	32
Німеччина	5 (5,7)	25 (74,2)	20
Австрія	18 (5,2)	32 (71,8)	22
Естонія	29 (4,8)	7 (78,8)	12
Польща	39 (4,6)	45 (68,5)	27
Чехія	31 (4,8)	24 (74,2)	30
Словенія	48 (4,5)	64 (64,8)	37
Хорватія	74 (4,2)	92 (61,0)	51

Джерело: складено за даними джерела [3—5].

рентоспроможність країни на міжнародних ринках.

Одним з головних показників, що демонструє державний макроекономічний вплив на банківську систему є ставка рефінансування Центрального Банку, яка показує встановлені відсотки по кредитах, надаваним банками один одному [7]. Величина ставки рефінансування в ЄЦБ у 2016 році досягла свого історичного мінімуму, зупинившись на 0%, а ставка рефінансування в Швейцарії має від'ємне значення, що зумовлене намаганням Центрального Банку Швейцарії стимулювати економіку країни.

На початок 2017 року НБУ було встановлено ставку рефінансування 14%, що є досить високим значенням, однак, оскільки політика утримання інфляції уряду спрямована саме на регулювання її ставкою рефінансування, здешевлення кредитних ставок комерційних банків експертами НБУ не прогнозується. В цілому, можна побачити, що конкурентоспроможність України за вищезначеними показниками є досить невисокою, що не дозволяє економіці країни конкурувати з економіками інших держав, а отже, і зменшує конкурентоздатність банківської системи України на світовому ринку банківських послуг.

Масштаб банківської системи характеризують насамперед обсяги активів банківської системи. За даними таблиці 2, можна побачити, що в 2015 році за кількістю банків Україна замикає п'ятірку країн-лідерів, поступаючись Німеччині, Польщі, Австрії та Швейцарії. А за сукупними активами банківської системи має один з найнижчих показників поруч з Хорватією, Естонією та Словенією. Це свідчить про те, що Україна має досить багато маленьких банків, які недостатньо капіталізовані та не мають значних обсягів кредитування.

За загальною кількістю банківських установ у розрахунку на 100 000 осіб Україна значно

Таблиця 2. Показники масштабу банківської системи України та країн Європи у 2015 році

Країна	Кількість банків, од.	Сукупні активи, млн дол. США	Зміна сукупних активів, %
Австрія	629,0	1056,7	-2,05
Хорватія	34,0	57,6	1,90
Чехія	59,0	199,2	9,66
Естонія	39,0	23,3	5,64
Німеччина	1701,0	6954,9	-1,52
Нідерланди	99,0	2527,7	-0,04
Польща	662,0	376,4	4,32
Словенія	19,0	40,4	-2,45
Швейцарія	275,0	2904,2	-0,51
Україна	117,0	59,4	0,15

Джерело: складено за даними джерела [6].

випереджає більшість європейських країн, що свідчить про високу забезпеченість українського ринку банківськими послугами, що демонструє, що банківська система України за масштабами здатна конкурувати з банківськими системами країн ЄС з середнім рівнем розвитку.

Таким чином, можна побачити, що масштаби банківської системи України в порівнянні з країнами Європи є досить великими, кількість банківських установ та банкоматів є високою, що дає поштовх до підвищення конкурентоспроможності банківської системи України.

Внутрішнє становище всередині банківської системи характеризується насамперед показниками капіталу, що були розроблені в рамках МВФ та прийняті країнами світу в рамках "Базельських угод". Найбільш показовими з них є нормативи капіталу — відношення регулятивного капіталу на зважені за ризиками активи (коефіцієнт адекватності регулятивного капіталу) та коефіцієнт достатності регулятивного капіталу.

Іншими показниками ефективності діяльності банківської системи є нормативи рентабельності — дохідність банківських активів, дохідність акціонерного капіталу, а також показника капіталізації банківської системи як відношення сукупного капіталу банківської системи до сукупних активів.

За даними МВФ [6] можна побачити, що норматив адекватності регулятивного капіталу не досягав критичного значення, встановленого МВФ (менше 10%), хоча банківська система України і має значення, близьке до критичного рівня. Найбільше значення нормативу адекватності регулятивного капіталу має Естонія — більше 30 %, а також Нідерланди та Хорватія — більше 20 %. Значення показника для України в порівнянні з іншими країнами є найнижчим, що демонструє недостатній обсяг регулятивного капіталу, зваженого на обсяг ри-

зикованих активів. Тобто операції з високим ризиком, які провадить банк, є лише мінімально забезпеченими на випадок настання збитків від такої діяльності.

Достатність регулятивного капіталу визначає міцність банківської системи з точки зору регулятора. Нормативне значення показника має бути не менше 6—8% для того, щоб банк вважався платоспроможним, а банківська система стійкою до зовнішніх впливів і коливань.

Динаміка нормативу достатності регулятивного капіталу демонструє, що Україна має показник найменший серед розглянутих країн, але не досягає критичного значення. Так само, найміцнішою за цим показником є банківська система Естонії, а також Хорватії та Нідерландів.

Кредитний і депозитний ринки в Україні є досить розвиненими і займають частку ВВП відповідно 40% і 60% у 2016 році, що демонструє значний попит на кредитні ресурси та послуги розміщення капіталу в банках. Однак, відсоткові ставки за кредитами в Україні в 10 разів перевищують ставки країн ЄС, а депозитні — у 8 разів, хоча і мають тенденцію до зниження в останні 5 років. Це зумовлює зменшення обсягів кредитів та депозитів через політику НБУ з наближення відсоткових ставок по депозитам до європейських. Збитковість активів (-12,5%) та капіталу (-122,2%) БС України в 2016 році відносно загальноєвропейського рівня прибутковості в 1,5% відображає значні проблеми, з якими зіштовхнулась БС України. За показником капіталізації БС (9,8%), Україна перевищує середнє значення по ЄС (8,2%), але поступається середньосвітовому — 10,1%, що зумовлено високою капіталізацією банків Китаю та США.

Таким чином, можна прийти до висновку, що конкурентоспроможність БС України за розглянутими показниками є досить низькою порівняно з країнами ЄС. Щодо ефективності діяльності банківської системи, то БС України

знаходиться на рівні, наближеному до країн, що останніми ввійшли до ЄС, такі як Хорватія, Чехія та Словенія. Однак велика кількість проблем, таких як недостатня капіталізація банків, ризикованість операцій, невисока надійність малих банків і потужна концентрація банківських активів потребує вирішення, перш ніж БС України зможе в повній мірі конкурувати з банківськими системами країн ЄС.

Через зазначені проблеми, особливо такі, як проблемні кредити, відмивання грошей тощо, щороку велика кількість банків у банківському секторі країни реорганізовується, переводиться на режим фінансового оздоровлення або ліквідується через неплатоспроможність. Такі процеси свідчать про те, що наведені проблеми заважають підвищенню конкурентоспроможності банківського сектора української економіки, гальмують його розвиток, а отже, і економічне зростання країни загалом.

Для розв'язання цих та інших проблем, що гальмують розвиток банківської системи України та знижують її конкурентоспроможність у порівнянні з банківськими системами країн світу та ЄС, на основі існуючих пропозицій [8], пропонується здійснити такі заходи:

1. Розширити інституційну мережу комерційних банків в регіонах. Таким чином відбудеться наближення банківських послуг до споживачів та стимулювання попиту на такі послуги і підвищення операційних доходів банків, необхідних для забезпечення діяльності банків та зменшення збитків попередніх періодів.

2. Розробити механізм розмежування банківських і урядових фінансів для зменшення кредитування державних підприємств та розширення кредитної лінії для приватного сектору, який потребує кредитних ресурсів для виробництва додаткового продукту і стимулювання розвитку економіки. Оскільки саме приватний сектор забезпечує створення додаткової вартості, необхідність покращення умов надання кредитів для підприємств є одним з чинників розвитку економіки України в цілому.

3. Ввести в практику закордонний досвід щодо програм ризик-менеджменту банківської діяльності для зменшення ризикованості операцій.

4. Забезпечити умови для створення діючого фінансового ринку для розширення банківської діяльності в напрямку менш ризикових операцій для зниження сукупної збитковості активів банків.

5. Продовжити політику НБУ з реорганізації, об'єднання та ліквідації проблемних банків [9].

6. Розширити спектр банківських послуг для приватних та корпоративних клієнтів з обслуговування рахунків, систем електронного банкінгу на основі сучасних технологій та обладнання.

7. Розвивати методологію контролювання банківської діяльності на основі моніторингу діяльності окремих банків. Проведення стрес-тестів банківської системи для виявлення і швидкого реагування на проблеми в діяльності окремих банках та в галузі в цілому.

8. Адаптувати національне законодавство до вимог світового у контексті регулювання банківської діяльності, що забезпечить уніфікацію процедур банківського нагляду та запровадження іноземного досвіду контролю за діяльністю банків в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведення централізованої збалансованої політики з покращення клімату в банківській системі України призведе до розвитку банківських установ, розширення ринку банківських послуг, стимулювання попиту на них і отримання банками доходів, необхідних для подолання наслідків кризи та невідповідності банківської системи України до викликів національної економіки. Впровадження в дію комплексу державних реформ, зменшення податкового та нормативно-правового тиску на банківські установи, проведення виваженої монетарної та валютної політики стане поштовхом до виходу банківської системи України із кризового становища, в якому вона знаходиться наразі. Таким чином буде закладено основи для підвищення ефективності банківської діяльності, а також підвищення конкурентоспроможності банківської системи України в контексті її євроінтеграційних намірів.

Література:

1. Зражевский В.В. Теоретические и методологические основы обеспечения конкурентоспособности банковской системы Российской Федерации: автореферат дис. на здобуття канд. юрид. наук / В.В. Зражевский // Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет. — Санкт-Петербург, 2008. — 20 с.
2. Аветисян А.А. Анализ конкурентоспособности банковской системы России и способы ее повышения [Электронный ресурс] / А.А. Аветисян, И.Ю. Бубнова // NovaInfo. — 2014. — № 27. — Режим доступа: <http://novainfo.ru/archive/27/analiz-konkurentosposobnosti-bankovskoy-sistemy>

3. Індекс глобальної конкурентоспроможності / Гуманитарные технологии. Информационно-аналитический портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

4. Index of Economic Freedom 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/ranking>

5. Індекс легкості ведення бізнесу 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/rankings>

6. International Monetary Fund Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/en/data>

7. European Central Bank Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/stats/html/index.en.html>

8. Горох О.В. Проблеми розвитку банківської системи в Україні та шляхи їх подолання / О.В. Горох // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. — 2014. — № 7. — С. 231—237.

9. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bank.gov.ua/

References:

1. Zrazhevsky, V.V. (2008), "Theoretical and methodological bases for ensuring the competitiveness of the banking system of the Russian Federation", Ph.D. Thesis, Jurisprudence, St. Petersburg State Engineering and Economics University, St. Petersburg, Russia.

2. Avetisyan, A.A. and Bubnova, I.Yu. (2014), "Analysis of the competitiveness of the banking system of Russia and ways to increase it", NovaInfo, [Online], vol. 27, available at: <http://novainfo.ru/archive/27/analiz-konkurentosposobnosti-bankovskoy-sistemy> (Accessed 4 Aug 2018).

3. The official site of the Analytical portal Humanitarian technologies (2018), "Global Competitiveness Index", available at: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info> (Accessed 28 Aug 2018).

4. The official site of the heritage foundation (2018), "Index of Economic Freedom 2017", available at: <http://www.heritage.org/index/ranking> (Accessed 30 Aug 2018).

5. The official site of the doing business (2018), "The index of ease of doing business 2017", available at: <http://russian.doingbusiness.org/rankings> (Accessed 30 Aug 2018).

6. The official site of the International Monetary Fund (2018), "Database", available at:

<http://www.imf.org/en/data> (Accessed 25 Aug 2018).

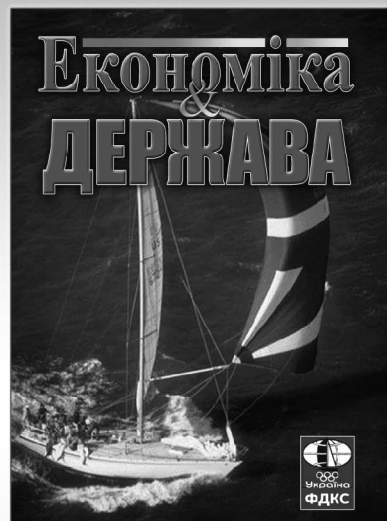
7. The official site of the European Central Bank (2018), "Database", available at: <https://www.ecb.europa.eu/stats/html/index.en.html> (Accessed 25 Aug 2018).

8. Goroh, O.V. (2014), "Problems of the development of the banking system in Ukraine and ways to overcome them", Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva. Ser.: Ekonomichni nauky, vol. 7, pp. 231—237.

9. The official site of the National Bank of Ukraine (2018), available at: <http://adm.dp.ua/OBLADM/obldp.nsf/archive/3E8?opendocument> (Accessed 30 Aug 2018).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2018 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.201

Я. В. Колеснік,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
А. В. Ніколаєнко,
студентка IV курсу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.37

ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ: МИНУЛИЙ ДОСВІД ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Ya. Kolesnik,
PhD in economics, associate Professor of finance, banking and insurance
Dnipro State Agrarian and Economic University
A. Nikolayenko,
student, Dnipro State Agrarian and Economic University

TAXATION OF AGRARIAN ENTERPRISES: PAST EXPERIENCE AND REALITIES OF PRESENT TIME

У статті розглянуто систему податкового навантаження на аграрні підприємства України: ставки податку, механізми та види податків, які повинні сплачувати сільськогосподарські підприємства. Проаналізовано методи та інструменти податкового регулювання в аграрному секторі та їх поступову зміну за останні декілька років. Також у статті визначено особливості та окреслено основні проблеми оподаткування сільськогосподарських підприємств в Україні, побудовано схематичне зображення змін спеціального режиму в оподаткуванні до і після 2017 року, наведено альтернативні шляхи підтримки сільськогосподарських товаровиробників державою за допомогою програм фінансової підтримки.

Постійні зміни податкового законодавства та суттєва частка у структурі витрат сільськогосподарських підприємств коштів на сплату податків зумовлюють особливу важливість оптимального рішення при виборі системи оподаткування. Досліджено теперішній стан системи оподаткування аграрних підприємств та наслідків підвищення податкового тягаря для платників IV групи єдиного податку.

The article deals with the system of tax burden on agrarian enterprises of Ukraine: tax rates, mechanisms and types of taxes to be paid by agricultural enterprises. The methods and instruments of tax regulation in the agrarian sector and their gradual change over the last few years have been analyzed. The article also describes the features and outlines the main problems of taxation of agricultural enterprises in Ukraine, draws a schematic picture of the changes of the special regime in taxation before and after 2017, provides alternative ways of supporting agricultural commodity producers through subsidies programs.

Permanent changes in tax legislation and a significant share in the structure of agricultural enterprises' expenditures on payment of taxes give rise to the special importance of an optimal solution when choosing a system of taxation. The present state of the system of taxation of agrarian enterprises and the consequences of increasing the tax burden for taxpayers of the IV group of the single tax is investigated.

Taxation of agricultural enterprises is sufficiently a stumper for fiscal service of Ukraine. In the conditions of euro integration and globalization the Ukrainian legislature gradually forces to bring norms over of tax law to the European norms and standards, that in turn will result in reduction and restructuring of support agrarian to the sector of economy from the side of the state. But it should be noted that agriculture shows the basic component of national economy, it allows to form peremptory principles of maintenance of sovereignty of the state - food and, in certain limits, economic, ecological security, provides development of the technologically constrained industries of national economy and forms socio-economic bases of development of rural territories.

Ключові слова: єдиний податок для аграріїв, сільське господарство, оподаткування, фінансова служба, реформування, інновації.

Key words: the only tax for agrarians, agriculture, taxation, fiscal service, reforming, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Оподаткування сільськогосподарських підприємств є доволі складним питанням для фінансової служби України. В умовах євроін-

теграції та глобалізації українське законодавство поступово змушене приводити норми податкового законодавства до загальноєвропейських норм і стандартів, що в свою чергу

приведе до зменшення та реструктуризації підтримки аграрного сектору економіки з боку держави. Але слід зазначити, що сільське господарство є системоутворюючою складовою національної економіки, це дозволяє сформулювати безапеляційні засади збереження суверенності держави — продовольчу та, у визначених межах, економічну, екологічну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій.

В умовах сьогодення для України особливо актуально постає питання розробки інноваційного механізму, який би визначав нові дієві та ефективні принципи оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників. Розробка державного регулювання аграрного сектору економіки через систему оподаткування у всі часи була актуальною, оскільки сільське господарство є достатньо складною сферою виробництва, управляти якою за допомогою прямих методів непросто, виникає необхідність застосовувати податкові механізми. Державне регулювання вищезазначеної галузі через оподаткування дозволяє сільськогосподарським підприємствам отримати за допомогою податкових пільг, податкових преференцій можливість здійснювати свою діяльність у більш сприятливих умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню оподаткування аграрного сектору економіки України присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, а саме: І. Шепельта, Н. Мацелюх, С. Тимошенко, Ю. Якубенко, Ю. Єгорова [4], та ін. Більшість праць спрямована на виявлення загальних норм щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств. Проблема аграрного сектору економіки України постає постійно з моменту проголошення її незалежності. Оскільки сільське господарство є запорукою національної безпеки в продовольчій сфері, запровадження ефективної системи оподаткування для нього є гострою проблемою з огляду на постійну зміну. Тому систематичний аналіз змін в методах оподаткування аграрного сектору є актуальним у будь-який час.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є висвітлення особливостей оподаткування сільськогосподарських підприємств України на сучасному етапі. Завдання публікації полягає у з'ясуванні питання

щодо перспектив та альтернативних пошуків оптимізації оподаткування для аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З 1 січня 2015 р. вступила в дію нова податкова реформа, яка відобразила свій вплив у тому числі і на аграрний сектор України. Для сільського господарства замість фіксованого сільськогосподарського податку запроваджено єдиний податок для платників четвертої групи. Сучасні фінансисти та науковці акцентують увагу на тому що, ці зміни досить формальні: відбулося формальне включення фіксованого сільськогосподарського податку до складу єдиного податку. Самі правила оподаткування сільськогосподарських товаровиробників майже не змінилися [5].

Аграрний сектор будь-якої країни потребує певної підтримки зі сторони держави через такі фактори, як: трудомісткість, сезонність виробництва та забезпечення продовольчої безпеки. Одним із засобів опосередкованої державної підтримки виступає оподаткування. У систему податкового стимулювання аграрного сектору входив запроваджений з 1999 р. по 2015 р. фіксований сільськогосподарський податок (тепер єдиний податок 4-ої групи оподаткування), спеціальний режим в оподаткуванні діяльності сільськогосподарських підприємств, що діяв до 2017 р. та компенсація заходів аграріям, що працюють за спрощеною системою оподаткування [3].

На нашу думку, такі регулятивні заходи давали змогу аграріям вийти з "тіні" та почати сплачувати податки в повному обсязі, що в свою чергу давало позитивний ефект у вигляді збільшення обсягу податкових надходжень. 2018 рік вніс свої корективи в систему оподаткування "єдинників", але великих змін цього разу не сталося, їх можна вважати косметичними або уточнюючими.

Відповідно до Податкового кодексу України (далі — ПКУ) об'єктом оподаткування сільськогосподарських підприємств, які входять до IV групи єдиного податку є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, ставків, озер, водосховищ), що перебувають у власності сільськогосподарського товаровиробника або надані йому в користування, у т. ч. на умовах оренди [1]. Базою оподаткування податком для платників IV групи — сільськогосподарських товаровиробників — є норма-

тивна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень). При цьому враховують коефіцієнт індексації, який визначається на 1 січня базового податкового року (відповідно до порядку, встановленого п. 2921.2 ПКУ) [2]. Для перебування на єдиному податку IV групи потрібно, щоб виконувалися такі вимоги:

- наявність земельних ділянок відповідно до призначення;

- частка продукції сільськогосподарського виробництва за попередній податковий (звітний) рік не повинна бути меншою 75 відсотків.

З 1 січня 2017 р. ставки єдиного податку для платників IV групи збільшені більш ніж на 15 % і наразі мають такі значення:

- для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах і на поліських територіях, а також сільгоспугідь, які знаходяться в умовах закритого ґрунту) — 0,95;

- для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях — 0,57;

- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) — 0,57;

- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях — 0,19;

- для сільгоспугідь, які знаходяться в умовах закритого ґрунту, — 6,33 [1].

У 2015—2016 рр. ставки податку мали трохи інші значення:

- для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виращуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у т. ч. на умовах оренди) — 0,81;

- для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях — 0,49;

- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) — 0,49;

- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях — 0,16;

- для земель водного фонду — 2,43;

- для ріллі, сіножатей і пасовищ, що пере-

бувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виращуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у т. ч. на умовах оренди, — 5,4 [1].

Підвищення ставок оподаткування є позитивним кроком щодо відновлення фіскальної функції цього податку, поновлення місцевих бюджетів. Базою оподаткування єдиним податком 4-ї групи для сільськогосподарських товаровиробників — платників цього податку щодо земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) є нормативна грошова оцінка одиниці ріллі по області, з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого Податковим Кодексом України [2]. Як вже зазначалося вище, базою оподаткування для єдиного податку IV групи є не просто земля, а саме її нормативна грошова оцінка, на яку впливає індексація. Відповідно до пункту 9 підрозділу 6 розділу XX "Перехідні положення" ПКУ зі змінами деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році, грошової оцінки (коефіцієнт індексації).

Платники єдиного податку IV групи звільнені від сплати таких податків:

- податок на прибуток підприємств;

- податок на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності платника єдиного податку I—III груп (фізичної особи) та оподатковані згідно з ПКУ;

- податок на додану вартість (далі — ПДВ) з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім ПДВ, що сплачується фізичними та юридичними особами, які обрали ставку єдиного податку, визначену пп. 1 п. 293.3 ст. 293 ПКУ, а також що сплачується платниками єдиного податку IV групи;

- податок на майно (у частині земельного податку), крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються платниками єдиного податку I—III груп для провадження господарської діяльності та платниками IV групи для виробництва сільськогосподарської продукції;

- рентна плата за спеціальне використання води платниками IV групи [1].

До 2017 року діяла ще одна преференція з боку держави для аграріїв, а саме спеціаль-

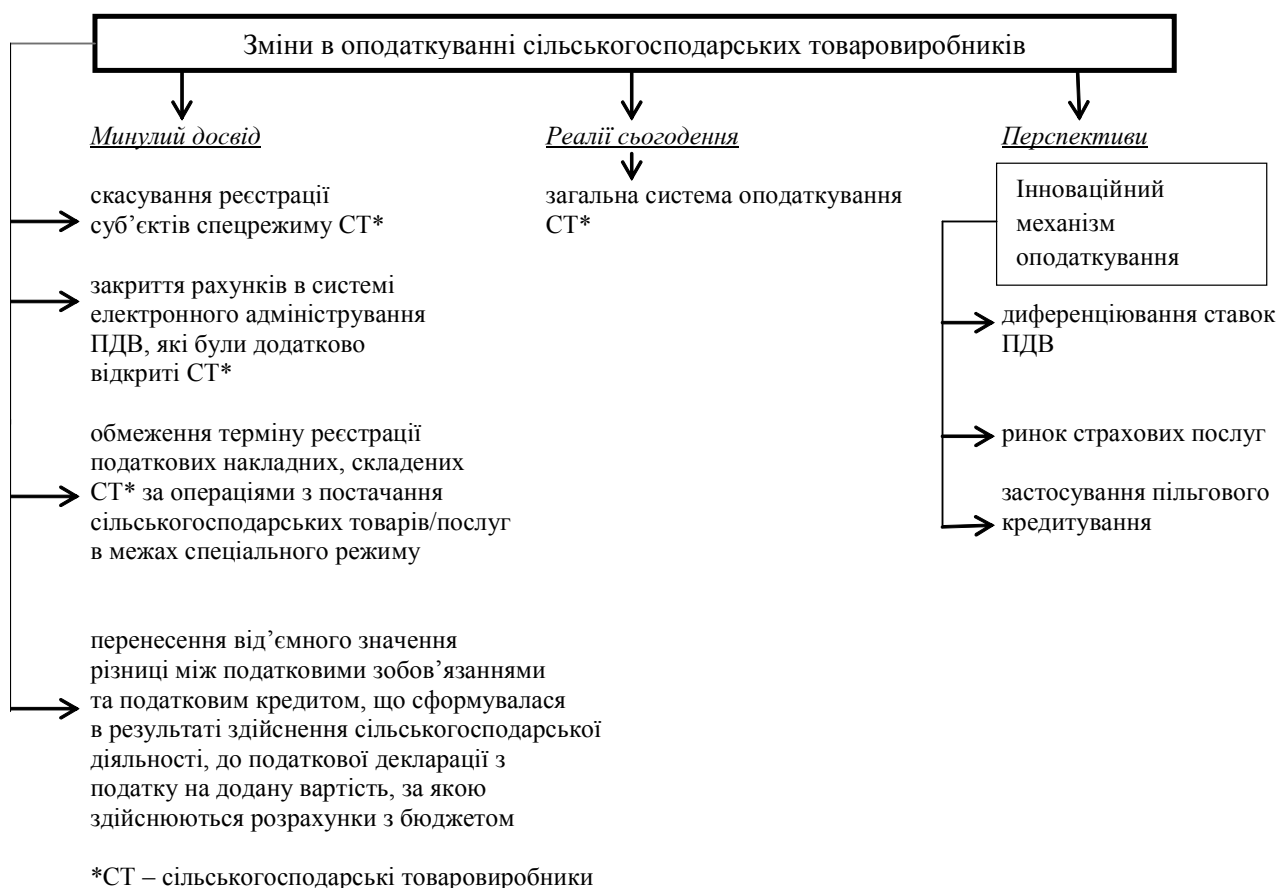

Рис. 1. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у часовій ретроспективі та перспективі з застосуванням інноваційного механізму оподаткування

Джерело: розроблено автором.

ний режим, сутність якого полягає в тому, що позитивна різниця між сумою податкових зобов'язань звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту звітного (податкового) періоду, визначена по окремих видах сільськогосподарських операцій, перераховується до держбюджету та на спеціальні рахунки сільськогосподарських підприємств у різних частках залежно від виду продукції:

1. По операціях із с/г товарами/послугами, крім операцій із зерновими та технічними культурами та операцій з продукцією тваринництва (далі — інша сільськогосподарська продукція): — до держбюджету — у розмірі 50 відсотків; — на спеціальні рахунки, відкриті сільгосп-підприємствами — суб'єктами спеціального режиму оподаткування в установах банків та/або в органах, які здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів — у розмірі 50 %.

2. По операціях із зерновими та технічними культурами підлягає перерахуванню: — до дер-

жбюджету — 85 відсотків; — на спеціальні рахунки — 15 відсотків.

3. По операціях із продукцією тваринництва підлягає перерахуванню: — до держбюджету — 20 відсотків; — на спеціальні рахунки — 80 відсотків [2]. Законодавчим актом передбачено, що сума податку на додану вартість, що акумулюється на спеціальному рахунку, використовується сільськогосподарським підприємством відповідно до пункту 209.2 статті 209 Кодексу — на виробничі цілі [1]. Спеціальний режим з ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників України відмінено з 1 січня 2017 р. (рис. 1).

Держава вирішила надати сільськогосподарським товаровиробникам бюджетні дотації у вигляді державної фінансової підтримки на період з 1 січня 2017 р. до 1 січня 2022 р., щоб підтримати їх у зв'язку з відміною спеціального режиму з ПДВ. Кошти для цього були передбачені в Держбюджеті на 2018 рік та на попередній 2017 рік. Так, видатки за програмами розвитку підприємств АПК у проекті бюджету

2017 р. склали 3,7 млрд грн, з яких із загально-го фонду 2,2 млрд грн, із спеціального фонду — 1,5 млрд грн [1], що дозволило забезпечити розвиток галузі на належному рівні та на рівні міжнародних стандартів.

У 2017 році підтримка розвитку підприємств АПК була передбачена у наступних напрямках:

- здешевлення кредитів (300 млн грн);
- підтримка заходів в агропромисловому комплексі (55 млн грн);

- підтримка закладання молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними (75 млн грн);
- надання кредитів фермерським господарствам (25 млн грн);

- підтримка тваринництва (210 млн грн);

- фінансова підтримка сільгоспвиробників (1,5 млн грн).

Окрім того, проектом бюджету передбачено залучення 400 млн євро від Європейського інвестиційного банку на реалізацію інвестиційних проектів в агропромисловому комплексі [1; 6].

У 2018 році державна підтримка агропромислових підприємств розподіляється за такими напрямками [1]:

1. Підтримка на безповоротній основі:

- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів — 66 млн грн;

- фінансова підтримка розвитку фермерських господарств — 1 млрд грн;

- державна підтримка розвитку хмелярства, закладання молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними — 300 млн грн;

- державна підтримка тваринництва — 4 млрд грн;

- фінансова підтримка сільгосптоваровиробників — 945 млн грн.

2. Підтримка на поворотній основі:

- надання кредитів фермерським господарствам — 43,1 млн грн;

- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу — 3,8 млн грн.

На сьогоднішній день у рамках фінансової підтримки фермерських господарств, що володіють або мають у своєму розпорядженні 500 га земельних угідь сільськогосподарського призначення та мають чистий дохід від реалізації (виручку) продукції за останній рік до 15 000 000 грн, діє програма здешевлення кредитних ресурсів, що були надані за різним цільовим призначенням, зокрема: придбання сільськогосподарської техніки, посадкового матеріалу (насіння), що регламентується Постановою Кабінету Міністрів України № 106 від 07.02.2018 року, у розмірі 1,5 облікової

ставки Національного банку України (станом на жовтень 2018 року ставка НБУ складає 17%). З огляду на вищенаведене, можна сказати, що фермерському господарству даний вид кредитування обійдеться приблизно у 1—2%, оскільки, в умовах сьогодення, приблизна відсоткова ставка по кредитуванню складає 26—28%.

У рамках Постанови КМУ № 107 від 07.02.2018 року впроваджена державна підтримка галузі тваринництва (дотації за молодняк, утримання корів, купівля племінних тварин та залучення кредитних ресурсів у тваринництві), що являє собою здешевлення кредитних ресурсів 1,5 облікової ставки НБУ, а саме: сума кредиту до 100 000 000 грн строком до одного року з цільовим використанням на виробничі витрати; сума кредиту до 500 000 000 грн строком до 5-ти років на будівництво та (або) реконструкцію тваринницьких ферм та комплексів з можливістю 25% компенсації вартості об'єктів профінансованих за рахунок кредитів.

У рамках Постанови КМУ № 130 від 01.03.2017 року передбачена часткова компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва в розмірі 25% від вартості без податку на додану вартість, сплата за техніку повинна бути здійснена через рахунок відкритий у державному банку за власні або кредитні кошти. Суб'єктами вищевказаної програми є юридичні особи, фізичні особи-підприємці, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів, тобто сільськогосподарські товаровиробники.

Всі ці аспекти та позитивні зрушення з боку держави не дадуть аграріям знову "піти у тінь", що, в свою чергу, не матиме негативний економічний ефект у вигляді скорочення податкових надходжень.

ВИСНОВКИ

Отже, в останні роки аграрний сектор економіки України зазнає все більшого податкового навантаження через поступове скасування пільг в оподаткуванні. Для великих потужних виробників сільськогосподарської продукції такий стан справ дозволить зміцнити свої конкурентні переваги, в тому числі і за рахунок поглинання дрібних фермерських господарств, які будуть невзможі витримати податковий тягар та будуть вимушені передати свої землі в оренду. На нашу думку, проведення реформування системи оподаткування аграрних підприємств на якісно новому

інноваційному рівні матиме лише тоді позитивний ефект, коли одночасно відбуватиметься реформування інших елементів державного фінансового регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників: відродження пільгового кредитування на оновлення виробничих основних засобів, розвитку ринку страхових послуг, регулюванню ціноутворення, застосування бюджетних дотацій.

Література:

1. Податковий кодекс України із змінами і доповненнями від 04 жовтня 2018 року № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

2. Щодо індексації у 2017 році нормативної грошової оцінки землі для платників єдиного податку 4 групи: лист від 19.01.2017 р. № 31-11150-09-10/1342 [Електронний ресурс] / Міністерство Фінансів України. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/listi-dps/print-71093.html>

3. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери: монографія / О.М. Могильний. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.

4. Прокопенко Н.С. Податкове стимулювання розвитку агропромислового комплексу України: монографія / Н.С. Прокопенко, А.Ю. Грінченко, О.В. Короткова. — Львів: "Літа-прес", 2013. — 190 с.

5. Шлебат А. Фінансовий механізм формування і функціонування капіталу у сільському господарстві України: монографія / А. Шлебат. — К.: Видавництво "Атопол", 2014. — 160 с.

6. Гудзь О.Є. Податкові важелі державного регулювання інноваційно інвестиційних процесів агроформувань / О.Є. Гудзь // Агросвіт — 2012. — № 3. — С. 9—13.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "The Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 04 October 2018).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Regarding indexation in 2017 of the normative monetary valuation of land for single tax payers of the fourth group", available at: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/listi-dps/print-71093.html> (Accessed 19 January 2017).

3. Mohyl'nyj, O.M. (2005), Rehuliuvannia ahrarnoi sfery [Adjusting of agrarian sphere], IVA, Uzhhorod, Ukraine

4. Prokopenko, N.S. Hrinenko, A.Yu. Korotkova, O.V. (2013), Podatkove stymuliuvannia rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [Tax stimulation of development of agroindustrial complex of Ukraine], Liha- pres, Lviv, Ukraine.

5. Shlebat, A. (2014), Finansovyy mekhanizm formuvannia i funktsionuvannia kapitalu u sil's'komu hospodarstvi Ukrainy [The financial mechanism of forming and functioning of capital in agriculture of Ukraine], Atopol, Kyiv, Ukraine.

6. Hudz, O.Ye. (2012), " Tax levers of government control of Innovation and Investment processes of agrarian enterprises", Ahrosvit, vol. 3, pp. 9—13.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2018 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Передплатний індекс: 23892

УДК 631.16 : 339.94

Ю. Ю. Ястребов,

старший викладач кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна аграрна академія

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.43

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ РОЗМІЩЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Yu. Yastrebov,

Senior lecturer of the Cathedra of Finance and Credit, Poltava State Agrarian Academy

DEVELOPING A STRATEGY FOR THE PLACEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті розглядаються питання, пов'язані із розробкою стратегії розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських ресурсів в умовах інтерналізації економіки. За умов інтеграції української економіки до світової господарської системи, посилюється конкурентний тиск з боку зарубіжних компаній, що вимагає від управлінського апарату вітчизняних сільськогосподарських підприємств використання додаткових резервів підвищення загальної ефективності фінансово-господарської діяльності. Одним з напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств є формування фінансової стратегії з урахуванням тенденцій розвитку зовнішнього середовища, що дає можливість прогнозувати основні параметри фінансового стану суб'єкта господарської діяльності. Передусім, урахування впливу зовнішніх чинників на фінансовий стан підприємства дозволяє підвищувати ефективність політики залучення зовнішніх ресурсів, що в свою чергу розширює можливості забезпечення інноваційного розвитку виробничо-господарської діяльності.

Issues related to the development of a strategy for allocating financial resources of agricultural resources in conditions of economic internalization. Under the conditions of integration of the Ukrainian economy into the world economic system, competitive pressure from foreign companies is increasing, which requires from the management apparatus of domestic agricultural enterprises the use of additional reserves to increase the overall efficiency of financial and economic activity. In the conditions of imperfect state support to the agrarian sector and inaccessibility of credit resources for the vast majority of agricultural enterprises, the development of a strategy for the placement and use of financial resources, which will provide enhanced reproduction and the possibility of innovation development, is of great importance. The development of a strategy for placement and management of financial resources of agricultural enterprises should combine the attraction of borrowed funds with the rational use of profits. The indicators of the financial condition of an agricultural enterprise are influenced not only by internal factors. In a context of lowering the entry barriers of foreign market participants, the development of individual enterprises increasingly depends on the parameters of the industry, region, national and world economic system. Therefore, for the formation of a clear and well-balanced financial strategy, managers and owners of the company should take into account the influence of external factors. One of the directions of increasing the competitiveness of enterprises is the formation of a financial strategy taking into account the trends in the development of the external environment, which makes it possible to predict the basic parameters of the financial state of the subject of economic activity. First of all, taking into account the influence of external factors on the financial condition of the enterprise allows to increase the efficiency of the policy of attraction of external resources, which in turn increases the possibilities of providing innovative development of production and economic activity.

Ключові слова: фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств, зовнішнє середовище, інтерналізація економіки, фінансова стратегія.

Key words: financial resources of agricultural enterprises, external environment, internalization of economy, financial strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні, в умовах зниження обмежень торгівлі між країнами, все більше значення ке-

рівники господарюючих суб'єктів надають питанням забезпечення сталого економічного росту та високого рівня конкурентоспроможності продукції з урахуванням чинників зовнішньоекономічної діяльності. Збільшення відкритості економіки збільшує доступ до

зовнішніх ринків готової продукції та ресурсів, однак в той же час на внутрішні ринки починають проникати іноземні виробники. Інтегруючи засади розвитку економіки нового типу актуалізують питання ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами, в основу якого покладено дієвість і системність стратегічного управління.

В умовах інтернаціоналізації економічних процесів, один із ключових факторів розвитку підприємств — зовнішнє середовище, параметри якого визначають напрями їх фінансово-господарської діяльності. Місія підприємства повинна бути узгоджена із особливостями споживання та конкурентного середовища ринків збуту продукції. Також, за постійних змін технологій виробництва усіх сфер господарювання, керівництво повинне мати чітке уявлення про основні стратегічні орієнтири, які повинні забезпечувати сталий розвиток, розуміти характер впливу процесів інтеграції господарської системи України в світове господарство. Проте діяльність підприємств визначається не тільки процесами інтернаціоналізації економіки, а знаходиться також під суттєвим державної економічної політики, що ускладнює їх розвиток в умовах складної політико-економічної ситуації в країні. Нестабільність економічного розвитку вітчизняної господарської системи, зумовлена передусім політичними чинниками та військовими діями на території України, стримує розвиток усіх галузей та не сприяє залученню прямих інвестицій.

В умовах посилення конкурентного тиску з боку іноземних корпорацій, сільськогосподарські підприємства повинні використовувати усі ресурси для розвитку, в тому числі і фінансові. В умовах поширення торговельно-господарських зв'язків із світовими ринками товарів та ресурсів питання фінансового забезпечення стає безумовно одним із найбільш важливих для керівників та власників вітчизняних підприємств аграрного сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання ефективного розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств розглядалося в працях вчених-фінансистів, як: О. Богма та А. Павлова [1], Т. Григораш, Я. Губенко та К. Панич [2], М. Дмитришин та М. Данилишин [3], Н. Матвеева та П. Первухін [4], К. Мельничук та А. Сігайнов [5], С. Рекрут [6], О. Силка [7] та інші. Однак в умовах швидкого розвитку господарських та торговельних зв'язків між зарубіжними та вітчиз-

няними підприємствами, виникає необхідність формування теоретико-методичних положень розробки фінансової стратегії в умовах інтернаціоналізації економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розробка фінансової стратегії обумовлюється необхідністю забезпечення безперервної діяльності сільськогосподарських підприємств, що в свою чергу потребує розробки концептуальний підхід щодо формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. З цією метою у статті визначено пріоритетні чинники у формуванні фінансового потенціалу різних інституціональних рівнів за умов в умовах інтернаціоналізації національної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні зрозуміло, що розвиток України найближчі десятиліття пов'язаний із процесами інтеграції у світове співтовариство, передусім, до Європейського Союзу. Процес євроінтеграції офіційно розпочато у березні 2014 року підписанням політичної та пізніше економічної складової Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами. Слід розуміти, що економічні складові є переважно передумовою членства України, при цьому значна їх частина стосується питань розвитку аграрної сфери та сільських територій. В межах цієї Угоди передбачається реалізація низки заходів, що включають фінансову підтримку (пряму і непряму) сільськогосподарських підприємств та надання пільг і преференцій, які повинні зіграти роль стимулюючого чинника для формування конкурентоспроможного аграрного сектору України, інтеграції його до загальноєвропейського та світового ринків. Інтеграція передбачає три етапи: створення зони вільної торгівлі; спільного ринку; економічного і валютного союзів, як найвищої форми.

Зрозуміло, що високий економічний потенціал країн Європейського Союзу є головним стимулом відповідного вибору українського суспільства. разом з тим, слід розуміти, що необхідна система дій та заходів, яка дозволить мінімізувати можливі ризики вітчизняних підприємств галузі, пов'язані із їх відставанням (невідповідністю) від вимог світового та європейського ринків.

Сьогодні аграрний сектор України, як і інші галузі народного господарства, тісно пов'язаний із світовими ринками ресурсів та готової

продукції. Це створює для сільськогосподарських підприємств нові можливості щодо залучення фінансових ресурсів, що в свою чергу, забезпечує сталий розвиток господарської та комерційної діяльності. Використання додаткових джерел фінансування потребує нових підходів формування стратегії розміщення фінансових ресурсів.

Для переважної більшості сільськогосподарських підприємств України характерна перевага власних фінансових ресурсів в структурі джерел формування капіталу. За таких умов першочерговим завданням керівництва є управління формуванням та використанням прибутку, однак в більшості випадків рівень витрат перевищує розмір виручки, внаслідок чого необхідно покривати нестачу коштів за рахунок позик. Таким чином, якщо для сільськогосподарських підприємств розвинутих країн кредити є джерелом інвестиційно-інноваційної діяльності, то вітчизняні підприємства використовують кредитні ресурси для забезпечення ритмічності господарської діяльності.

Позикові кошти надають можливість не лише покрити дефіцит коштів, а й збільшити фінансовий потенціал підприємства. Залучення кредитів в умовах високих ставок позикового відсотку обмежує їх використання сільськогосподарськими підприємствами. Також банківські установи використовують додаткові умови одержання кредитів, передусім страхування кредитів, через значні ризики повернення коштів сільськогосподарськими підприємствами, які пов'язані із високим рівнем невизначеності. Таке становище зумовлене політикою комерційних банків, керівництвом яких надає перевагу високим кредитним ставкам для покриття можливих випадків неповернення, замість того щоб удосконалювати механізм оцінки платоспроможності позичальників.

Разом з тим, питання пов'язані із кредитуванням сільськогосподарських підприємств повинні вирішуватися шляхом проведення відповідної державної політики. Як свідчить досвід розвинутих країн, розвиток аграрного сектору ґрунтується на підтримці з боку держави, важливою складовою якої є створення умов для розширення фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Сьогоднішня політика уряду щодо підтримки сільськогосподарських виробників потребує удосконалення відповідно до змін у системі господарських зв'язків під впливом процесу інтерналізації економіки України.

До основних недоліків державної аграрної політики слід віднести недоступність кредитних ресурсів для переважної більшості підприємств; неефективність використання коштів бюджету, що призначені для розвитку галузі; непрозорість механізму розподілу коштів, що зумовлює несправедливість їх виділення. В цілому, крім зазначених недоліків, доцільно відзначити ще й високий ступінь залежності розвитку сільськогосподарських підприємств від підтримки держави. За умов посилення допомоги від міжнародних фінансових організацій та відповідного контролю за використанням коштів, можливості державної підтримки аграрного сектору значно зростають.

Стратегія формування та розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України на сучасному етапі розвитку повинна поєднувати управління витратами із залученням позикових коштів з метою розширення виробництва. Фінансова стратегія підприємства повинна ґрунтуватися на управлінні витратами та залученні кредитних ресурсів з урахуванням постійних змін зовнішнього середовища.

У процесі вибору стратегічних альтернатив важливого значення набуває розробка фінансової стратегії, яка включає усі види діяльності сільськогосподарського підприємства, оскільки в умовах постійних змін зовнішнього середовища та необхідності постійної конкурентної боротьби, саме фінансовий потенціал забезпечує реалізацію усіх видів і напрямів діяльності підприємства.

Реалізація загальної стратегічної мети розвитку сільськогосподарських підприємств повинна ґрунтуватися на відповідних складових фінансової стратегії. Основними цілями фінансової стратегії, які повинні узгоджуватись із генеральною стратегією, слід вважати такі:

- забезпечення фінансової стійкості підприємства;
- підвищення рентабельності діяльності підприємства;
- підвищення рівня інвестиційної привабливості;
- забезпечення інноваційного розвитку;
- відтворення і розширення ресурсного потенціалу підприємства;
- реалізація соціальних функцій сільськогосподарських підприємств.

В умовах інтерналізації економіки, на реалізацію фінансової стратегії підприємства впливають такі групи чинників:

Таблиця 1. Формування стратегії розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств на різних рівнях

Рівень формування стратегії	Інструменти формування стратегії	Заходи формування стратегії
Глобальний	Проекти світових фінансових організацій	Інформаційно-методична та технічна допомога
Національний	Удосконалення нормативно-правового забезпечення	Реформування системи фінансового контролю, реалізація інноваційних стратегій розвитку галузі
Регіональний (галузевий)	Реалізація відповідних програм розвитку	Підтримка інвестиційних проектів, розвиток інфраструктури
Підприємство	Аналітичне забезпечення	Використання сучасних методик аналізу та прогнозування ключових показників фінансового стану

1. Внутрішні явища і процеси (мікрорівень):

- фінансова стійкість;
- ліквідність;
- конкурентоспроможність продукції;
- тривалість операційного циклу;
- трудовий потенціал;
- забезпеченість земельними ресурсами;
- рівень розвитку виробничої інфраструктури.

2. Особливості господарської системи галузі та регіону (мезорівень):

- природно-кліматичні умови;
- розвиток переробної та збутової інфраструктури;
- наявність працездатного населення відповідної кваліфікації;
- розвиток пов'язаних галузей.

3. Інтереси держави (макрорівень):

- національна безпека;
- продовольча безпека;
- соціальний захист населення;
- захист навколишнього середовища.

Наведені чинники є основою формування стратегії підприємства щодо розміщення фінансових ресурсів, оскільки сільськогосподарські підприємства є складовою частиною інституціональної інфраструктури країни. Сьогодні процес розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств тісно пов'язаний з розвитком інших суб'єктів на всіх рівнях глобальної економічної системи. Взаємозв'язок та вплив чинників на мікро-, мезо- і макрорівні вимагає розробку системного підходу розробки стратегії розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Ключовою особливістю функціонування сільськогосподарських підприємств є залежність їх фінансово-господарської діяльності від рівня розвитку сільських територій. З одного боку, сільськогосподарські підприєм-

ства сприяють розвитку сільських територій, з іншого — сільські території виконують функцію ресурсної основи розвитку галузі.

Оцінка макроекономічних тенденцій розвитку економіки та розробка на їх основі конкретних ініціатив повинна враховувати низку техніко-технологічні, організаційних, управлінських і фінансових особливостей господарювання в конкретній сфері народного господарства. Розробка стратегії розміщення фінансових ресурсів передбачає окреслення обмежень та принципів її формування на різних рівнях (табл. 1).

До основних принципів розробки стратегії розміщення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств слід віднести наступні:

- науково-методологічне обґрунтування — використання сучасних теоретичних розробок та практичного досвіду сільськогосподарських підприємств відносно питань формування інформаційно-аналітичного забезпечення розміщення фінансових ресурсів;

- комплексність — охоплення усіх напрямів діяльності підприємства і взаємозв'язок цілей всіх його структурних підрозділів;

- економічна ефективність — отримання вигід від впровадження стратегічного планування розміщення фінансових ресурсів, які перевищують сукупні видатки, пов'язані з ним;

- системність — процес планування розміщення фінансових ресурсів необхідно розраховувати на довгострокову перспективу та планувати відповідні заходи його забезпечення;

- адаптованість і альтернативність — стратегічне планування розміщення фінансових ресурсів необхідно здійснювати з урахуванням змін параметрів внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств та одночасно формувати альтернативні напрями фінансової стратегії.

Реалізація стратегії розміщення фінансових ресурсів повинна забезпечуватися комплексом відповідних заходів:

- організація системи формування інформації, яка містить декілька каналів та дозволяє оцінювати внутрішні процеси та зміни параметрів зовнішнього середовища;

- формування системи показників оцінки реалізації стратегії розміщення фінансових ресурсів;

- моніторинг реалізації фінансової стратегії з поетапною розбивкою;

— оцінка фінансових резервів та визначення кількісного їх впливу на ефективність фінансової діяльності;

— поточне виявлення впливу чинників зовнішнього середовища та оперативне коригування заходів реалізації стратегії;

— формування системи зворотного зв'язку та системи контролю виконання реалізації стратегії.

ВИСНОВКИ

Курс на інтеграцію української економіки у світове товариство визначає основні напрями розвитку як господарюючих суб'єктів, так і галузей народного господарства. Безумовна привабливість інтерналізації аграрного сектору, пов'язана із покращенням доступу до ресурсів та розширенням ринків збуту, має і низку вимог, виконання яких вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами є доволі проблематичним, передусім через нестачу фінансових ресурсів. Це пов'язане, з одного боку, із високими ризиками виробництва сільськогосподарської продукції, що знижує доступ до кредитних ресурсів, з іншого — за період незалежності значна частина підприємств так і не змогла відмовитися від державної підтримки, при чому в багатьох випадках саме вона розглядається як єдиний чинник економічного розвитку. В умовах посилення конкуренції внаслідок інтерналізації вітчизняної економіки власники та керівники підприємств повинні приділяти більше уваги питанням, пов'язаним із стратегічним розміщенням фінансових ресурсів. У сучасних умовах господарювання стратегія розміщення фінансових ресурсів повинна поєднувати елементи використання прибутку та залучення зовнішніх ресурсів із урахуванням можливих змін навколишнього середовища та оцінки їх впливу на показники ефективності фінансової діяльності підприємства.

Література:

1. Богма О.С. Особливості управління фінансовими ресурсами вітчизняних підприємств / О.С. Богма, А.С. Павлова // Вісник Запорізького національного університету. — 2012. — №1(13). — С. 195—199.
2. Григораш Т.Ф. Формування джерел фінансових ресурсів підприємства та управління ними / Т.Ф. Григораш, Я.Я. Губенко, К.В. Панич // Молодий вчений. — 2014. — № 11 (14). — С. 54—56.
3. Дмитришин М.В. Формування системи ефективного управління фінансовими ресурса-

ми підприємства / М.В. Дмитришин, М.М. Данилишин // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. — 2015. — Вип. 11(2). — С. 131—138.

4. Матвеева Н.В. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємств / Н.В. Матвеева, П.К. Первухін // Наука й економіка. — 2016. — Вип. 2. — С. 17—21.

5. Мельничук К.В. Економічна сутність фінансових ресурсів підприємства та їх класифікація / К.В. Мельничук, А.О. Сігайнов // Формування ринкових відносин в Україні. — 2014. — № 10. — С. 91—95.

6. Рекрут С.В. Оптимізація та ефективність використання фінансових ресурсів у процесі інноваційної діяльності / С.В. Рекрут // Формування ринкових відносин в Україні. — 2013. — № 7/8. — С. 72—75.

7. Силка О.С. Управління фінансовими ресурсами підприємства [Електронний ресурс] / О.С. Силка. — Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/8/sylka.php>

References:

1. Bohma, O. S. and Pavlova, A. S. (2012), "Features of management of financial resources of domestic enterprises", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, no. 13, pp. 195—199.
 2. Hryhorash, T. F. Hubenko, Y. Y. and Panych, K. V. (2014), "Formation of sources of financial resources of the enterprise and their management", *Molodyj vcheny*, vol. 11, pp. 54—56.
 3. Dmytryshyn, M. V. and Danylyshyn, M. M. (2015), "Formation of the system of effective management of financial resources of the enterprise", *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 11, pp. 131—138.
 4. Matveieva, N. V. and Pervukhin, P. K. (2016), "Areas of increasing the efficiency of using financial resources of enterprises", *Nauka j ekonomika*, vol. 2, pp. 17—21.
 5. Mel'nychuk, K. V. and Sihajnov, A. O. (2014), "The economic essence of enterprise financial resources and their classification", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 10, pp. 91—95.
 6. Rekrut, S. V. (2013), "Optimization and efficiency of using financial resources in the process of innovation activity", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7/8. pp. 72—75.
 7. Sylka, O. S. (2016), "Management of financial resources of the enterprise", [Online source], available at: <http://nauka.zinet.info/8/sylka.php> (Accessed 30 Sept 2018).
- Стаття надійшла до редакції 10.10.2018 р.

УДК 658.516

О. І. Василенко,
інженер I категорії, асистент кафедри інформаційних систем і технологій,
Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.48

ОЦІНКА СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ НА ОСВІТНІ ПОСЛУГИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

O. Vasylenko,
1-st category engineer, assistant at the department of information systems and technologies,
Bila Tserkva agrarian university

ESTIMATION OF CONSUMER DEMAND FOR EDUCATIONAL SERVICES OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Встановлено, що аналіз кадрового забезпечення підприємств аграрного сектору свідчить про відсутність системного характеру та стратегічної спрямованості, характеризується нерациональністю використання висококваліфікованих керівників, фахівців, включаючи кадри масових професій, загальним зниженням рівня освіти. В аграрному секторі у вирішенні кадрового забезпечення підприємств досліджуваного сектору економіки складається неоднозначна ситуація: з одного боку, спостерігається перенасичення ринку дипломованими фахівцями, що закінчили ВНЗ аграрного профілю, з іншого — аграрна галузь відчуває серйозну нестачу кваліфікованої робочої сили.

Аналіз кадрового забезпечення підприємств аграрного сектору свідчить про відсутність системного характеру та стратегічної спрямованості, характеризується нерациональністю використання висококваліфікованих керівників, фахівців, включаючи кадри масових професій, загальним зниженням рівня освіти.

В аграрному секторі у вирішенні кадрового забезпечення підприємств досліджуваного сектору економіки складається неоднозначна ситуація: з одного боку, спостерігається перенасичення ринку дипломованими фахівцями, що закінчили ВНЗ аграрного профілю, що з іншого — аграрна галузь відчуває серйозну нестачу кваліфікованої робочої сили.

Нині сформувався значний розрив між потребами високотехнологічного виробничого процесу й навичками, рівнем знань і досвідом фахівців, задіяних на різних його ланках. Найбільш складна ситуація у рослинництві, де в останні роки спостерігається максимальний відтік персоналу.

Доведено, що основними складовими концепції формування кадрового потенціалу в сільськогосподарському виробництві мають бути: підготовка сільської молоді у ВНЗ; реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, у т. ч. масових професій; створення умов для працевлаштування молодих спеціалістів на виробництві; професійне зростання й виховання управлінської еліти тощо.

Встановлено, що відносно низький освітній рівень сільського населення України зумовлений не лише обмеженістю доступу до закладів повної загальної середньої та вищої освіти, а й постійними міграційними втратами найактивнішої частини молоді, яка виїздить у міста для здобуття вищої освіти і після закінчення навчання намагається там залишитися.

The paper deals with the analysis of staff supply in the agrarian sector enterprises and it reveals the lack of strategic orientation of the branch. It is characterized by the irrationality of using highly skilled managers, specialists and working professions, as well as general decrease of their education level. A controversial situation arises in the decision-making of personnel provision of enterprises of the agrarian sector of the economy: on the one hand, there is excess of certified specialists graduated from the agrarian universities on the labor market, on the other hand, the agrarian sector is experiencing a serious shortage of skilled labor.

The analysis of human resources provision of enterprises in the agrarian sector shows a lack of a systemic character and strategic orientation, characterized by irrationality of the use of highly skilled managers, specialists, including personnel of mass professions, general decrease of education level.

In the agrarian sector, a controversial situation arises in the decision-making of personnel provision of enterprises of the investigated sector of the economy: on the one hand, there is an over-saturation of the market by certified specialists graduating from the university's agricultural profile, on the other — the agrarian sector is experiencing a serious shortage of skilled labor.

There is now a significant gap between the needs of high-tech manufacturing processes and skills, the level of knowledge and experience of professionals involved at its various links. The most difficult situation in crop production, where in recent years there is the maximum outflow of personnel.

It is proved that the main components of the concept of human potential formation in agricultural production should be the following ones: training rural youth in higher educational institutions; reforming the training system, retraining and professional development of personnel, including mass professions; favorable conditions for the employment of young specialists; professional growth and education of the management elite, etc.

It is established that the relatively low educational level of the rural population of Ukraine is determined not only by the limited access to institutions of complete secondary and higher education, but also by permanent migration losses of the most active youth who move to the city for higher education and since they try to stay in cities after graduation.

Ключові слова: попит, освіта, сільськогосподарське підприємство, вищі навчальні заклади, населення.

Key words: demand, education, agricultural enterprise, higher educational establishments, population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна концепція розвитку вищої аграрної освіти формує систему взаємовідносин ВНЗ аграрної освіти із суб'єктами аграрної сфери. Мінливість середовища функціонування ВНЗ вимагає зосередження зусиль щодо приведення навчально-освітніх програм у відповідність із поточними і майбутніми потребами суспільства. Всесвітня декларація про вищу освіту 1998 р. наголошує на необхідності реагування на нагальні потреби суспільства: "Вища освіта повинна активніше служити суспільству, приділяючи особливу увагу діяльності, спрямованої на викорінення бідності, нетерпимості, насильства, неписьменності, голоду, руйнування навколишнього середовища, головним чином за рахунок міждисциплінарного підходу до аналізу проблем" [1, с. 9].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження кон'юнктури ринку освітніх послуг знайшли відображення в наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених-економістів: А. Вагнера, П. Гейка, Б. Дейвіса, П. Друкера, В. Зомбарта, В. Н. Зотова, Л. Елісона, Ф. Лассалья, Д. Макдугалла, Д. Маккорта, П. Момберта, М. Портера, В. Репке, А. Бутенка, С. Гаркавенко, В. Карпова, Є. Крикавського, В. Кучеренка, Л. Іванової, А. Панкрухіна, С. Скибінського, В. Сотникова, А. Старостіної, Д. Штефанича.

Проте нинішній стан розвитку виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств вимагає перегляду підходів до підготовки кадрів вищими навчальними закладами аграрного профілю.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо формування споживчого попиту на освітні послуги вищих навчальних закладів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналіз кадрового забезпечення підприємств аграрного сектору свідчить про відсутність системного характеру та стратегічної спрямованості, характеризується нераціональністю використання висококваліфікованих керівників, фахівців, включаючи кадри масових професій, загальним зниженням рівня освіти. Так, понад половину працівників апарату управління (54%) вказують на свою неповну готовність до роботи в ринкових умовах, що свідчить про недостатньо якісний склад трудових ресурсів [2].

В аграрному секторі у вирішенні кадрового забезпечення підприємств досліджуваного сектору економіки складається неоднозначна ситуація: з одного боку, спостерігається перенасичення ринку дипломованими фахівцями, що закінчили ВНЗ аграрного профілю, що з іншого — аграрна галузь відчуває серйозну нестачу кваліфікованої робочої сили. Дефіцит відчувається практично у всіх галузях сільського господарства — від топ-менеджерів до агрономів, із явною перевагою нестачі останніх [3].

Встановлено, що нині 40% аграрним підприємствам в Україні не вистачає кадрів. Керівники компаній, які спроможні мати укомплектований штат, вказують на низький рівень підготовки співробітників. Водночас вітчизняні агрохолдинги теж відчувають незадоволену потребу в кадрах, проте мають більші можливості щодо вирішення цієї проблеми.

Нині сформувався значний розрив між потребами високотехнологічного виробничого процесу й навичками, рівнем знань і досвідом фахівців, задіяних на різних його ланках. Найбільш складна ситуація у рослинництві, де в останні роки спостерігається максимальний відтік персоналу.

За таких умов вітчизняні товаровиробники активно запрошують іноземних фахівців. Так, у господарствах згаданого агрохолдингу

"Мрія", одного з найбільших сільгоспвиробників в Україні, працюють агрономи із Франції, Великобританії, Швейцарії. Для пошуку працівників за кордоном залучаються іноземні кадрові агентства, проводяться консультації з іноземними партнерами, цьому процесу сприяє також проведення міжнародних конференцій і виставок. Агрокомпанії, в яких вже працюють іноземні спеціалісти, констатують: основна відмінність іноземних працівників — вузький профіль їх спеціалізації. Водночас українські кадри, зважаючи на специфічність вітчизняної аграрної освіти традиційно мають різнобічну невисоку підготовку, що пояснює нижчу якість їхньої роботи у виробничих умовах. Очевидно, що нестача кваліфікованої робочої сили призводить, з одного боку, до гальмування розвитку виробництва та впровадження інноваційних технологій, а з іншого — підвищує витрати бізнесу на навчання персоналу.

Нині в Україні існує проблема не тільки із кількісним забезпеченням кількості студентів, що випускаються аграрними ВНЗ, а й із якістю їхньої підготовки. Нині почастилися випадки, коли аграрні навчальні заклади ведуть підготовку фахівців, не забезпечуючи відповідного рівня фахової підготовки. Найчастіше це стосується підготовки юристів та економістів, адже ці спеціальності були найпривабливіші для абітурієнтів [4].

Іншою причиною недостатнього кадрового забезпечення вітчизняних аграрних підприємств є низька привабливість праці для випускників ВНЗ аграрного профілю у сільській місцевості. Так, 32% опитаних студентів ВНЗ аграрної освіти бажають бути приватними підприємцями, 27% — державними службовцями, 41% — працювати на фірмі.

Для оцінювання майбутнього трудового потенціалу сільської економіки та мотивації молоді, яка бажає працювати в сільській місцевості, було проведено опитування 1385 студентів різних спеціальностей — сільськогосподарських (агрономія, технологія виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, агрохімія, ветеринарія), несільськогосподарських (економіка, бухгалтерський облік і аудит, юриспруденція, іноземні мови, лісове господарство, менеджмент організацій, охорона навколишнього природного середовища). Опитування проводилося навесні, влітку і восени 2017 р. методом розповсюдження анкет для самостійного анонімного заповнення. Так, на думку студентів, висока заробітна плата є основним стимулюючим чинником працевлаштування у сільській місцевості. При цьому 31%

опитаних студентів погоджуються на фіксовану, 29% — прогресивну, 40% — комбіновану форму оплати праці. Близько 60% опитаних розраховують на заробітну плату в розмірі від 300 до 500 дол. США на місяць.

Друге місце за значимістю чинників, що стимулюють молодих спеціалістів до роботи в сільській місцевості, посідає фактор забезпечення відповідними житловими умовами. Так, 40% випускників аграрних закладів освіти погоджуються працювати на селі, якщо їх забезпечать власною садибою — 40%, 53% — квартирою.

Більшість опитаних молодих спеціалістів акцентували увагу на соціально-побутових умовах проживання. Відсутність у багатьох селах мережі доріг із твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький благоустрій вулиць — умови, що ускладнюють життя на селі.

Отже, низький рівень оплати праці та доходів у сільськогосподарському виробництві, відсутність належних умов для проживання у сільській місцевості спричиняють ситуацію, за якої значна частина сільської молоді, навіть за наявності вакансій, виїжджає у місто або за кордон заради більш високих заробітків. Переважну більшість мігрантів становлять, як правило, кваліфіковані кадри, з яких чоловіків майже 80% — це молодь, а серед жінок — понад 70%.

Погоджуємося із думкою, що відтік кваліфікованої молоді з села призводить не тільки до погіршення структури трудових ресурсів, а й негативно позначається на результатах господарювання. Крім того, слід враховувати і матеріальний збиток, адже кошти, витрачені на підготовку кадрів для сільського господарства, переходять в інші галузі [5, с. 138].

Специфіка зайнятості молоді полягає в тому, що її невирішені проблеми можуть спричинити недостатню глибину структурних перетворень, уповільнення темпів економічного зростання, а також наростання соціальних проблем у суспільстві.

Це пояснюється кризовим станом усіх галузей суспільного виробництва, зниженням обсягів виробництва і надання соціальних послуг, реформуванням сільського господарства. Надто гострою є проблема зайнятості випускників вищих і професійно-технічних навчальних закладів. Однією із вагомих причин можна назвати відсутність чіткого взаємозв'язку між ринком освіти й ринком праці, надлишковий випуск фахівців окремих спеціальностей, відсутність практичного досвіду роботи, недоліки професійної орієнтації, невдало обрана

спеціальність, можливо також високі вимоги до умов і змісту праці.

Серед безробітної молоді 17,9% осіб з повною вищою освітою, у т. ч. найбільше бухгалтерів, економістів, техніків, інженерів. Моніторинг діяльності аграрних навчальних закладів показує, що продовжується нарощення випуску спеціалістів для сільського господарства, а це дещо збільшує дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці.

Підсумовуючи аналіз причин безробіття й економічної неактивності сільської молоді, робимо обґрунтований висновок про те, що на сільському ринку праці існують серйозні проблеми. Пошуки роботи потребують тривалого часу, і значна частина молоді вже встигла зневіритись знайти її. Отже, молодіжний сегмент ринку праці ще більше загострює складну ситуацію у соціально-економічному механізмі розвитку країни [6, с. 58]. Соціальна підтримка входження сільської молоді до трудової діяльності, її правовий захист, підвищення економічної активності та конкурентоздатності на ринку праці, мотивація до продуктивної легальної зайнятості, зниження рівня та тривалості безробіття повинні стати головними напрямками державної молодіжної політики зайнятості в сільській місцевості України [7, с. 71].

Нині у сільських загальноосвітніх школах поступово згортається профорієнтаційна робота, зникає зв'язок школярів із сільськогосподарським виробництвом, що не сприяє вихованню в учнівської молоді престижності праці хлібороба, бажання працювати на селі. Для подолання такої негативної тенденції необхідно дбати про престижність цієї професії через збільшення обсягів бюджетного фінансування підготовки кадрів, оснащення навчальних закладів сучасною технікою й устаткуванням і на цьому рівні суттєво підвищити якість навчання [8, с. 13]. Заслужує на увагу досвід Франції, де початкова підготовка сільськогосподарських виробників і фахівців знаходиться під контролем та повністю фінансується державою. Для системи підвищення кваліфікації в основному виділяють кошти місцева влада і професійні сільськогосподарські організації, для чого створено спеціальний Фонд забезпечення освіти працівників сільського господарства (FAFEA). Держава також вносить свій вклад у неперервне підвищення кваліфікації аграрних працівників шляхом субсидій (1/3 від загальної суми ресурсів FAFEА), участі у фінансуванні через спеціальний фонд, а також відповідно до положень законодавчих актів, що діють у цій сфері.

Основними складовими концепції формування кадрового потенціалу в сільськогосподарському виробництві мають бути: підготовка сільської молоді у ВНЗ; реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, у т. ч. масових професій; створення умов для працевлаштування молодих спеціалістів на виробництві; професійне зростання й виховання управлінської еліти тощо. Належними мають бути заходи щодо створення умов для закріплення молоді в сільськогосподарському виробництві, а саме істотне підвищення рівня заробітної плати, поліпшення організації та умов праці, продовження формування державного замовлення від обласних, районних і сільських адміністрацій, безвідсоткові кредити на придбання житла, участь роботодавців у підготовці фахівців, розширення державної підтримки галузей АПК, державні інвестиції та програми щодо створення належної соціально-побутової сфери села.

Важливо сформувати цілісну систему аграрної освіти, зберегти й удосконалити мережу ВНЗ, започатковувати навчання із нових спеціальностей, створити умови для впровадження сучасних освітніх технологій, використовувати досвід провідних країн світу в підготовці кадрів для сільськогосподарського виробництва.

Напрями освітніх стратегій сільських домогосподарств залежать від великої кількості соціально-економічних чинників. Прагнення здобути вищу освіту, а через неї — дієвий інструмент вертикальної мобільності, завдяки чому Україна зберігає світове лідерство за чисельністю студентів, випереджаючи всі країни "Великої вісімки", за винятком США. Частка чисельності студентів серед населення у віці, офіційно відповідному цьому ступеню освіти, становить в Україні 73%, Великобританії — 60%, Італії — 63%, Канаді — 57%, Японії — 54%, у США — 82%. Водночас міжнародні порівняння показують, що професійна спеціалізація українських студентів не відповідає вимогам сучасного виробництва. Так, частка молодих фахівців, які отримали кваліфікацію із природничих наук, інженерної справи і сільського господарства в Україні, становить 31%, Великобританії — 24%, Німеччині — 29%, Італії — 25%, Японії — 24%, у США — тільки 13%. Привертає увагу велика чисельність студентів, які опановують суспільні науки, підприємництво і право. В Україні ця частка становить майже половину всіх слухачів у вищій школі (45,3%), водночас у Великобританії — 31%, Німеччині — 23%, Японії — 25%, у США — 36% [9; 10].

В умовах комерціалізації освітніх послуг, постійних організаційних змін, які переживає система вищої освіти, появи нових тенденцій у розвитку ринку праці домогосподарства вибудовують різноманітні освітні стратегії. Істотними факторами, що впливають на вибір освітньої стратегії, є регіональні відмінності, а також відмінності в матеріальній забезпеченості домогосподарств. Формування освітніх стратегій залежить, крім розвитку сільських територій, від соціальних ресурсів домогосподарств, що залучаються для отримання дітьми бажаного рівня освіти.

Певною мірою таку ситуацію можна пояснити і методологічними особливостями проведення вибіркового статистичного дослідження сільських домогосподарств та особливостями соціально-економічного розвитку сільських територій, а саме високим рівнем бідності. Незаможними були в 2011 р. 32% сільських домогосподарств. Члени домогосподарств із низькими доходами не мають можливості платити за власне навчання або навчання дітей.

Рівень бідності серед тих, кому не вистачає коштів на одержання професійної освіти, у 1,6 рази перевищує середній по Україні. За даними Державної служби статистики України, в країні 6,4% домогосподарств відчували нестачу коштів на здобуття будь-якої професійної освіти, причому цей показник у великих містах становив 3,1%, у малих — 3,9, у сільській місцевості — 7,5%.

Найбільш уразливими щодо нестачі коштів на одержання професійної освіти є домогосподарства з сільської місцевості (43,1%) серед тих, кому не вистачає коштів, хоча їхня частка у загальній структурі домогосподарств становить 30,8%. Ризик не отримати професійну освіту для селян у 1,5 рази перевищує середній по країні та більше як удвічі — для жителів великого міста.

Відмежування від сфери освіти є наслідком нерівного доступу населення до якісних освітніх послуг [11]. Серед основних проблем: нерівність щодо можливості одержання якісної освіти за місцем проживання; недостатній рівень соціального залучення дітей та молоді з інвалідністю; об'єктивні перешкоди при навчанні відповідно до повноцінної загальноосвітньої програми в загальноосвітній школі внаслідок низького рівня матеріально-технічного і кадрового забезпечення навчальних закладів, а також нерозвиненості їхньої інфраструктури; обмежені фінансові можливості домогосподарств. Тема доступності вищої освіти й рівності можливостей для абітурієнтів із різним соціально-економічним статусом (освітою батьків, рівнем матеріального становища сім'ї і т. д.), аналізу впливу доходу сім'ї на майбутні

можливості дитини привертає увагу багатьох дослідників у різних країнах.

Нині держава гарантує громадянам загальнодоступність і безкоштовність дошкільної, початкової загальної, основної загальної, середньої (повної) загальної освіти та початкової професійної освіти в державних освітніх установах. На конкурсній основі за рахунок бюджету має надаватися середня професійна, вища професійна і фундаментальна наукова, професійна освіта у державних освітніх закладах у межах державних освітніх стандартів, якщо освіту даного рівня громадянин отримує вперше.

Формально ці конституційні гарантії дотримуються. Навчання у школах є безкоштовним. У всіх ВНЗ I—VI рівнів акредитації державної форми власності здійснюється прийом абітурієнтів за рахунок коштів державного бюджету, хоча в багатьох із них надається і платне навчання.

Більшість голів сільських домогосподарств розглядають навчання у ВНЗ як один із способів міграції сільської молоді в міста, де рівень життя суттєво різниться від села. Враховуючи зосередженість ВНЗ у великих міста і майже їх повну відсутність у малих містечках та сільській місцевості, можна зробити висновок, що одержання вищої освіти є однією з головних причин постійного міграційного впливу сільської молоді до міст. Як показує аналіз, саме у звичайному віці вступу до ВНЗ (15—16 років, а особливо — 17—18 років) відбувається перерозподіл поколінь молоді за місцем проживання: різко скорочується чисельність сільських жителів і відповідно збільшується чисельність міських. У віці, коли звичайно закінчують навчання у ВНЗ (22—23 роки), відбувається певний перерозподіл молоді від міських поселень до сільської місцевості, проте його обсяги не компенсують і третини від попереднього. Тобто тимчасовий переїзд у місто на навчання найчастіше зумовлює зміну місця постійного проживання. Як наслідок, сучасні урбанізаційні процеси в Україні відбуваються переважно за рахунок осіб із вищою освітою.

Отже, основний фінансовий тягар із підготовки спеціалістів, із категорії сільської молоді покладено на бюджет сільського домогосподарства.

У процесі аналізу результатів дослідження сільських домогосподарств виявлено, що найбільшу частку сімейного бюджету займає стаття "Витрати на навчання ВНЗ" у домогосподарствах із середньодушовим доходом 6 8 тис. грн, найменшу — до 6 тис. грн. Основними пріоритетами освітніх стратегій є це орієнтація на отримання повної середньої і професійно-технічної освіти.

Потенційними споживачами освітніх послуг є сільські домогосподарства з високим і середнім рівнем доходів, середній клас сільського співтовариства. Підтвердженням зробленого припущення є розрахунки коефіцієнта еластичності витрат на вищу освіту залежно від рівня грошових доходів сільських домогосподарств.

Розрахунки свідчать про тісну залежність між рівнем доходів і витрат на підготовку сільської молоді у ВНЗ за рахунок коштів сімейного бюджету.

Вважаємо, що до витрат вищої освіти слід відносити оплату послуг, які здійснюються у процесі підготовки до вступу у ВНЗ.

Найвищий рівень витрат на освітні послуги у тих сільських домогосподарствах, де голова сім'ї має повну вищу освіту. У цьому випадку спрацьовує принцип "соціальної естафети".

Результати досліджень рівня освіти батьків, діти, яких поступили у Білоцерківський НАУ, свідчать, що у матерів, які не мають навіть загальної середньої освіти, вступають до вузів лише 11,1% дітей, для малоосвічених батьків цей показник становить 13,6%. Ймовірність отримати вищу освіту для дитини, мати якої має вищу освіту, становить 62,3%, а якщо вищу освіту має батько, то відповідно — 59,3%.

Результати проведеного нами аналізу дають підстави для висновку, що в цілому фактори сімейного капіталу істотно впливають на доступність вищої освіти для сучасної сільської молоді. Хоча за останнє десятиліття можливості отримати вищу освіту суттєво зросли, оскільки збільшилися як і чисельність ВНЗ, так і кількість місць у них, проте велика частина все ж не має вищої освіти. Дуже складно підвищити освітній рівень тим, хто вже дійшов 30-річного віку або наближається до нього.

Аналіз повікового розподілу свідчить, що відмінності в освітньому рівні населення за ознакою типу місцевості зумовлені переважно соціально-економічними чинниками, зокрема наявністю проблеми доступу сільського населення до якісних освітніх послуг навіть на початкових ступенях освіти. Ст. 53 Конституції України декларує обов'язковість повної загальної середньої освіти, доступність і безоплатність якої забезпечує держава. Але в дійсності права і гарантії забезпечуються для міського і сільського населення неоднаковою мірою. Найчастіше це пов'язано не тільки з нижчим рівнем матеріального добробуту сільського населення, скільки з фізичною недосяжністю відповідних об'єктів соціальної інфраструктури [12].

На наше переконання власний людський капітал молоді людини є найважливішим фак-

тором, що підвищує шанси вступу до ВНЗ і його закінчення. Зокрема це успішність у школі, якість підготовки у середньому навчальному закладі, місце розташування, додаткові форми навчання (гуртки, школи, репетитори, курси).

Водночас фактори сімейного капіталу поки що сприймаються як бар'єри на шляху до вищої освіти для дітей із бідніших і неповних сімей, дітей, чий батько менш освічений і займають нижчі посади. Це стосується як фактичної доступності рівня вищої освіти, так і нерівності намірів, а також престижності та якості освіти (більш високооплачувані спеціальності, престижні ВНЗ і т. д.).

ВИСНОВКИ

Отже, загалом можна зробити висновок, що, незважаючи на існуючі уявлення, вища освіта для сільської молоді не є менш доступною, ніж для міської. Це підтверджує не лише регіональний, а й відомчий та галузевий розподіл першокурсників.

Тобто сільська молодь загалом має можливість обирати як майбутню спеціальність, так і навчальний заклад, в якому її здобути. Майже однаковий відсоток зарахованих до приватних ВНЗ серед міської і сільської молоді свідчить, що частка населення, готового платити за навчання, не залежить від місця проживання. Очевидно також, що сільська молодь мало орієнтована на здобуття суто сільськогосподарських професій, перевага надається спеціальностям, за якими набуті професійні знання можна використовувати не лише у сільській місцевості, а й у містах.

Підсумовуючи вищевикладене, робимо висновок, що відносно низький освітній рівень сільського населення України зумовлений не лише обмеженістю доступу до закладів повної загальної середньої та вищої освіти, а й постійними міграційними втратами найактивнішої частини молоді, яка виїздить у міста для здобуття вищої освіти і після закінчення навчання намагається там залишитися. Переважно незворотний характер таких міграцій зумовлений не лише привабливістю міського способу життя. Вочевидь, це передусім пов'язано з можливостями реалізації людського потенціалу, зокрема через участь у ринку праці.

Література:

1. UNESCO World Heritage Committee Adds 30 Sites to World Heritage List Dec 2. — 1998. — Article 6. — Р. 9.
2. Березівський П. Зайнятість та самозайнятість як механізм подолання безробіття

/ П. Березівський, Б. Більський, І. Магійович // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. — Львів. — 2005. — № 12. — С. 410—415.

3. Грішнова О. А. Людський розвиток в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики / О. А. Грішнова // Вісник Прикарпатського університету. — Івано-Франківськ: Плай. — 2007. — Вип. 4. — С. 23—29.

4. Овчарук О. Модернізація освіти в Україні: аналітичний огляд результатів всеукраїнського опитування керівників загальноосвітніх навчальних закладів у 2004 р.; за заг. ред. О. Овчарук. — К.: К.І.С., 2004. — 32 с.

5. Шкурка М. С. Розвиток українського села: історичні аспекти та сучасні проблеми // Економіка АПК. — 2007. — № 8. — С. 136—143.

6. Попова О.Л. Соціально-економічні чинники ефективного функціонування аграрного трудового потенціалу: економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій / О.Л. Попова // 36. наук. праць. — Об'єднаний інститут економіки НАН України. — К.: ОІЕ, 2004. — С. 53—63.

7. Якуба К. Людський фактор у реформуванні аграрної економіки / К. Якуба // Економіка України. — 2004. — № 5. — С. 69—75.

8. Гнибіденко І.Ф. Теоретико-методологічні аспекти трансформації зайнятості населення в аграрному секторі економіки України / І.Ф. Гнибіденко // Зайнятість та ринок праці: міжвідомчий наук. зб. заснований у 1992 р. при НЦ ЗРП НАН і Міністерством праці. — 2006. — Вип. 20. — С. 11—16.

9. Боголюбов В.М. Формування змісту освіти в інтересах сталого розвитку суспільства / В.М. Боголюбов // Науковий вісник НУБіП України: зб. наук. праць. — К.: Вид-во НУБіП України. — 2011. — С. 159—164.

10. Дмитренко Г. Стратегічна спрямованість розвитку системи освіти в контексті трансформації українського суспільства / Г. Дмитренко, С. Мудра // Персонал. — 2006. — № 9. — С. 73—80.

11. Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал у трансформаційній економіці: монографія / О.В. Шкурупій. — Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. — 268 с.

12. Чепурко Г.І. Ринок праці в Україні: проблеми зайнятості в період становлення ринкової економіки / Г.І. Чепурко. — К.: ІС НАНУ, 2004. — 274 с.

References:

1. UNESCO (1998), "World Heritage Committee Adds 30 Sites to World Heritage List Dec 2", Article 6, p. 9.

2. Berezhivskiy, P. Bil's'kiy, B. and Mahijovych, I. (2005), "Employment and self-employment as a mechanism for overcoming unemployment", Visnyk L'vivsk'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu: Ekonomika APK, vol. 12, pp. 410—415.

3. Hrishnova, O.A. (2007), "Human development in the system of priorities of regional socio-economic policy", Visnyk Prykarpats'koho universytetu, vol. 4, pp. 23—29.

4. Ovcharuk, O. (2004), Modernizatsiia osvity v Ukraini : analitychnyj ohliad rezul'tativ vseukrains'koho opytuvannia kerivnykiv zahal'no-osvitnikh navchal'nykh zakladiv u 2004 r. [Modernization of education in Ukraine: an analytical review of the results of an all-Ukrainian survey of heads of general educational institutions in 2004], K.I.S., Kyiv, Ukraine.

5. Shkurka, M.S. (2007), "The development of the Ukrainian village: historical aspects and modern problems", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 136—143.

6. Popova, O.L. (2004), "Socio-economic factors of effective functioning of agrarian labor potential: economic and social aspects of development of agro-industrial complex and rural areas", Zb. nauk. prats'. Ob'iednanyj instytut ekonomiky NAN Ukrainy, pp. 53—63.

7. Yakuba, K. (2004), "Human factor in the reform of the agrarian economy", Ekonomika Ukrainy, vol. 5, pp. 69—75.

8. Hnybidenko, I.F. (2006), "Theoretical and methodological aspects of transformation of employment in the agrarian sector of the economy of Ukraine", Zajniatist' ta rynek pratsi : mizhvidomchij nauk. zb. zasnovanyj u 1992 r. pry NTs ZRP NAN i Ministerstvom pratsi, vol. 20, pp. 11—16.

9. Boholiubov, V.M. (2011), "Formation of the content of education in the interests of sustainable development of society", Naukovyj visnyk NUBiP Ukrainy: zb. nauk. prats', pp. 159—164.

10. Dmytrenko, H. and Mudra, S. (2006), "Strategic orientation of the development of the education system in the context of the transformation of Ukrainian society", Personal, vol. 9, pp. 73—80.

11. Shkurupij, O.V. (2008), Intelektual'nyj kapital u transformatsijnij ekonomitsi [Intellectual capital in a transformational economy], RVV PUSKU, Poltava, Ukraine.

12. Chepurko, H.I. (2004), Rynok pratsi v Ukraini: problemy zajniatosti v period stanovlennia rynkovoї ekonomiky [Labor market in Ukraine: problems of employment in the period of the emergence of a market economy], IS NANU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

УДК 330.131.3

Б. В. Хахула,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.55

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ КРАЇНИ

B. Khahula,
postgraduate student, BilaTserkva National Agrarian University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO STATE MANAGEMENT OF ECONOMIC PROCESSES OF THE COUNTRY

Статтю присвячено формуванню теоретико-методичних підходів державного управління економічними процесами країни. Світовий досвід свідчить про підвищення ролі держави у функціонуванні національної економіки країн, особливо в період подолання кризових явищ. Саме держава виступає гарантом забезпечення існування свободи конкуренції і розвитку ринкових відносин.

Західна класична макроекономічна теорія передбачає дві альтернативні концепції економічного регулювання — монетаризм та кейнсіанство. Класична теорія ідеалізує стихійний ринковий механізм. Так, економіка, на думку представників цього теоретичного підходу, завжди тяжіє до рівноважного стану. Класичний підхід передбачає, що економіка самостійно, без втручання ззовні, буде рухатися до точки рівноваги.

Однак ринкова організація економіки не здатна забезпечити рівновагу всіх елементів системи. Передумовами ринкової свободи та її об'єктивними обмеженнями у концепції Сміта є поділ праці та приватна власність. Поділ праці дає можливість кожному індивіду, який спеціалізується на конкретному виді праці та підвищує її продуктивність, обмінюватися різними продуктами із іншими суб'єктами господарювання. Приватна власність створює основу для відокремлення результату праці в його товарно-грошовій формі.

У процесі дослідження ролі держави в економіці виявлено наявність двох теоретичних підходів. Так, прихильники державної активності виходять із "провалу ринку", а неоконсерватори обґрунтовують необхідність приватизації і дерегулювання, роблячи наголос на "провалі держави". Обидва підходи, без сумніву, можуть існувати, але абсолютизація дії ринкового або державного регулювання так само, як і його недооцінка, не мають достатніх підстав.

Держава виконує регулювальні функції на відповідних ринках за допомогою адміністративних й економічних методів. Проте найбільш доцільним є використання економічних методів. Економічні методи регулювання адекватні природі ринку. Вони безпосередньо впливають на кон'юнктуру ринку і через неї побічно на виробників та споживачів товарів і послуг.

The article is devoted to the formation of theoretical and methodological approaches of state management of economic processes of the country. World experience shows the role of the state in the functioning of the national economy of the countries, especially during the period of overcoming crisis phenomena. Exactly the state guarantees the existence of free competition and the development of market relations.

Western classical macroeconomic theory provides for two alternative concepts of economic regulation — monetarism and Keynesianism. Classical theory idealizes the spontaneous market mechanism. So, the economy, in the opinion of the representatives of this theoretical approach, always tends to equilibrium. The classical approach assumes that the economy itself, without external interference, will move to a point of equilibrium.

However, the market economy organization is not able to balance all elements of the system. The preconditions for market freedom and its objective constraints in Smith's concept are division of labor and private property. The division of labor enables each individual, who specializes in a particular type of work and increases its productivity, to exchange various products with other economic entities. Private property creates the basis for separating the result of labor in its commodity-money form.

In the process of studying the role of the state in the economy it was revealed the existence of two theoretical approaches. Supporters of state activity proceed from the "failure of the market". While neo-conservatives substantiate

the necessity of privatization and deregulation, meaning the "failure of the state". Both approaches, of course, can exist, but the absolutisation of the action of market or state regulation, as well as its underestimation, do not have sufficient reasons.

The state performs regulatory functions on the relevant markets through administrative and economic methods. However, the most expedient is the use of economic methods. Economic methods of regulation are adequate to the essence of the market. They directly affect the market situation and through it indirectly affect producers and consumers of goods and services.

Ключові слова: держава, методи, моделі, економічні процеси, ринок.
Key words: state, methods, models, economic processes, market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державне регулювання економіки в Україні є необхідною умовою забезпечення соціально-економічного розвитку. Світовий досвід свідчить про підвищення ролі держави у функціонуванні національної економіки країн, особливо в період подолання кризових явищ. Саме держава виступає гарантом забезпечення існування свободи конкуренції і розвитку ринкових відносин. Закономірності функціонування ринкового механізму викликають ряд негативних зовнішніх ефектів, які перш за все руйнують сам ринковий механізм і конкурентне середовище. Подолання цих наслідків можливо тільки шляхом втручання ззовні, яке може здійснювати держава. Отже, ринок не може виступати єдиним ефективним механізмом регулювання економічних процесів. Логічне з'єднання ринкового і державного регулювання в сучасному світі є основою стабільного соціально-економічного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різномічні грані важливої економічної проблеми ролі і місця держави у забезпеченні функціонування ринку знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних та іноземних науковців. Концептуальна основа державного регулювання ринкової економіки сформована ще зарубіжними фундаменталістами Дж. М. Кейнсом, Р. Кемпбеллом, А. Маршаллом, П. Самуельсоном, А. Файолем, М. Кондратьєвим, В. Леонтьєвим і вітчизняними науковцями В. Базилевичем, В. Гейцем, А. Гальчинським, І. Лукіновим та багатьма іншими.

Однак зміна вектора державного розвитку актуалізує сучасні підходи до проблем дослідження з урахуванням необхідності розв'язання низки завдань щодо реформування регулятивних інструментів забезпечення збалансованого розвитку ринку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо використання методів державного регулювання економічних процесів країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вперше потреба в науковому обґрунтуванні межі державного управління життям суспільства, включаючи економіку, з'явилася за феодального устрою — наприкінці XVI — на початку XVII ст. Саме з цим пов'язані свободолубиві ідеї Д. Локка, Т. Гоббса (Англія) і Ш. Монтеск'є, Д. Дідро (Франція), Вольтера про необхідність лібералізації суспільного життя. Вони розглядали свободу як необхідний елемент всієї сукупності індивідуальних прав і свобод, які виходять із самої природи людини [1; 2]. Ідеї пріоритету економічної свободи були обґрунтовані у працях Д. Норса, П. Баугільбера, Б. Гурне, Ф. Кене [3]. Не акцентуючи увагу на філософських ідеях економістів того часу, зазначимо, що вони, як фізіократи, передбачали, з одного боку, митну лібералізацію вільного ринку зерна, а з іншого — мінімальне державне обмеження свободи правовими методами. Вважається, що саме Гурне увів термін *laissez faire*, що означає обмежену роль держави в економіці.

Західна класична макроекономічна теорія передбачає дві альтернативні концепції економічного регулювання — монетаризм та кейнсіанство. Класична теорія ідеалізує стихійний ринковий механізм. Так, економіка, на думку представників цього теоретичного підходу, завжди тяжіє до рівноважного стану. Класичний підхід передбачає, що економіка самостійно, без втручання ззовні, буде рухатися до точки рівноваги. На певному етапі економічних відносин наприкінці XVIII ст. монетаристський

принцип "laissez faire, laissez passer" (у перекладі з французького — нехай кожний йде своїм шляхом) повністю виключав можливість макроекономічного регулювання економіки. Цю ідею вичерпно обґрунтував Адам Сміт у праці "Дослідження про природу і причини багатства народів". Сутність вчення Сміта полягає в тому, що "ринкова система здатна до саморегулювання, в основі якої лежить "невидима рука" — особистий інтерес, пов'язаний із прагненням одержати прибуток. Він є основною мотивуючою силою економічного розвитку... Економіка буде функціонувати ефективніше, якщо виключити державне регулювання. Найкращий варіант — це дотримуватися політики невтручання держави...". Сутність такої теорії у спрощеному вигляді можна звести до наступного: якщо товаровиробники бачать, що за існуючими цінами їх товари більше не купуються, то вони за власною ініціативою використовують обидва механізми коригування, а саме: знижують як обсяги виробництва продукції, так і ціни на неї. Отже, жоден із економічних агентів не має стимулу відхилитися від точки рівноваги, яка визначає одночасно і загальний рівень цін, і розміри валового продукту [4, с. 332].

Однак ринкова організація економіки не здатна забезпечити рівновагу всіх елементів системи. Передумовами ринкової свободи та її об'єктивними обмеженнями у концепції Сміта є поділ праці та приватна власність. Поділ праці дає можливість кожному індивіду, який спеціалізується на конкретному виді праці та підвищує її продуктивність, обмінюватися різними продуктами із іншими суб'єктами господарювання. Приватна власність створює основу для відокремлення результату праці в його товарно-грошовій формі. Обмеження економічної свободи, на думку А. Сміта, може здійснюватися державою. Примусове обмеження економічної свободи необхідне тоді, коли свобода одних індивідумів подавляється іншими суб'єктами. У деяких випадках можливе й обмеження зовнішньої торгівлі державним протекціонізмом, коли це є відповідним заходом на введення іноземною державою митних бар'єрів або необхідністю захисту слабких галузей промисловості. Функціям державного регулювання відводиться "захисний" характер.

У основу неокласичної моделі відтворення покладено закон Сея, який сформульовано ще 1800 р., згідно з яким пропозиція товарів породжує попит. Цей закон передбачає, що споживачі витрачають лише свій дохід і витрачають його повністю. Однак реально більшість людей робить накопичення, зберігаючи части-

ну доходів, а підприємці часто використовують позикові кошти [5].

Смітівське трактування державного регулювання поступово коригувалося. Послідовників А. Сміта відносять до так званої класичної школи, пов'язаної з іменами Д. Рікардо, Ж. Сея, Д. Мілля, А. Маршалла, ідеї якої знайшли подальший розвиток у ряді сучасних неокласичних концепцій (монетаризм, теорія раціональних очікувань та ін.).

Так, Д. Мілля звернув увагу на можливі випадки "безсилля ринку". Тому, з одного боку, він підтримував принцип мінімального втручання держави в економіку, а з іншого — обґрунтував необхідність регулювання сфери освіти і соціально-трудових відносин, що виділяло його позицію із постулатів прихильників класичної доктрини. Ідея про те, що економічна свобода має цінність, оскільки вона корисна, обґрунтована Д. Міллем в трактаті "Про свободу" [6, с. 114] й характеризує своєрідність підходу економістів класичної школи до її змісту, який з деякими модифікаціями поширюється і на сучасну неокласичну школу. Такий методологічний підхід ґрунтується на твердженні, що вільний ринок, здатний до саморегулювання, є найбільш ефективним способом організації господарства.

Інший методологічний підхід до вирішення питання державного обмеження свободи в суспільстві відрізняє представників історичної школи (Мюллер А., Ліст Ф.). З позиції Ф. Ліста, "окрема людина ... не завжди вільною діяльністю сприяє інтересам суспільства ..., у тисячах випадків державна влада бачить себе змушеною обмежувати приватну промисловість" [7, с. 242—243]. У системі обмеження господарської свободи Ф. Ліст приділяв особливо велику увагу протекціонізму, який покликаний сприяти розвитку нових галузей промисловості та сільськогосподарства, залученню капіталів і продуктивних сил із-за кордону. Отже, в концепції представників історичної школи державне регулювання трактується як обмеження господарської свободи державою з метою розвитку продуктивних сил країни.

Серед існуючих підходів до розкриття проблеми економічної свободи можна відзначити маржиналістський підхід представників австрійської школи (Менгер К., Бем-Беварк Е. і Візер Ф.). Державні обмеження свободи у концепції австрійської школи були мінімальними. К. Менгер, наприклад, вважав, що "суспільні відносини змінюються і удосконалюються найкращим чином лише тоді, коли цей процес здійснюється не навмисно" [8, с. 129]. У цьому

випадку розглядається ідея "спонтанності" економічного розвитку і пріоритету ринкового механізму саморегулювання, яка в XX ст. була розкрита в конкурентній стратегії Ф. Хайека [9].

Значний інтерес становлять погляди інституційного напрямку (Веблен Т., Коммонс Д. та ін.), які аналізують економічну свободу та її обмеження із позицій рівних стартових можливостей вибору індивідів. Вони не виділяли об'єктивних обмежень ринкової свободи, однак її ступінь в інституційній концепції залежить від якості ринкового середовища, яке змінюється у процесі розвитку економічної системи. У розумінні інституціоналістів ринок є не нейтральним механізмом розподілу ресурсів, а соціальним інститутом, який набуває глибоких змін разом із інституційною системою суспільства. При цьому в умовах високорозвиненої економіки, де вирішальний вплив мають великі компанії, посилюється роль неринкових регуляторів економічних процесів. У монополістичній економіці, в якій саморегулюючі ринкові сили не працюють, на думку французького інституціоналіста Ф. Перру, необхідним є механізм соціального контролю, який би дав можливість використовувати потенційні можливості ринку, усуваючи його негативні риси і компенсуючи недоліки. Тому об'єктивно необхідні такі обмеження ринкової свободи, як створення системи соціального захисту від безробіття та використання системи індивідуального планування на мікрорівні [10].

До кінця XIX ст. систематизуються і поглиблюються думки про об'єктивні та державні обмеження ринкової свободи. Так, А. Маршалл ввів поняття економічної свободи в предмет науки й визначив її "як свободу виробництва і підприємництва", об'єктивно обмежену необхідністю співпраці та асоціацій [11, с. 103]. Такі теоретичні зміни були зумовлені змінами загальних умов господарювання, концентрацією виробництва, монополізацією економіки, загостренням соціальних проблем. Внаслідок цього кінець XIX ст. став періодом значного зростання масштабів регулювання, які поширилися, як вказує А. Карсон, на ринок у цілому (антимонопольне регулювання), та на певні галузі господарства (залізничний, водний транспорт, виробництво електроенергії та ін.).

Представники неокласичного напрямку почали розглядати проблему поєднання свободи та її обмежень на рівні суспільного добробуту. Грунтуючись на ідеї про невідповідність приватної та суспільної вигоди, Г. Сіджуїк показав, що система економічної свободи і конку-

ренції має певні недоліки. Вона "не забезпечує ефективного вирішення багатьох типів проблем виробництва", "нічого не говорить про ... ефективний розподіл суспільного багатства" "забезпечує всім свободу купівлі-продажу, але не рівності можливостей" [12, с. 76]. Тому завданням держави у XX ст., з його точки зору, стає ліквідація негативних наслідків свободи і певне вирівнювання економічних можливостей для кожного підприємця та індивіда.

З точки зору А. Пігу, державне обмеження ринкової свободи необхідне для створення "суспільних благ", усунення негативних наслідків побічних ефектів ринку (професійні захворювання, травми на виробництві, забруднення навколишнього середовища, безробіття і т.д.), рівномірнішого розподілу національного доходу [13]. Формами обмеження ринкової свободи, на його переконання, може бути державний контроль (прямий — у випадку регулювання діяльності монополій на ринку, непрямий — за допомогою податків і субсидій) і державне підприємництво. Вибір методів залежатиме від масштабів втручання, характеру галузі, яка потребує регулювання, об'єктивних оцінок компетентності органів, що здійснюють втручання, й ефективності реалізації поставлених цілей. У XX ст. постулати неокласичної школи виявилися невід'ємними аргументами на користь поєднання державного обмеження і свободи господарюючих суб'єктів у змішаній економіці. Стало очевидним, що економічна свобода можлива лише за умов складної й динамічної системи її державних обмежень у сфері виробництва національного багатства та його розподілу.

Нова епоха в розвитку теорії і практики державного регулювання пов'язана з ім'ям Д. Кейнса. У своїй праці "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" він поставив під сумнів провідний постулат неокласичної школи про спроможність ринкового механізму до саморегулювання і довів неможливість самоцілення економіки. Д. Кейнс розглядав поєднання свободи і несвободи як "взаємодію стихійного і свідомого, виходячи із моделі недосконалої конкуренції, якій не притаманний стихійний механізм відновлення рівноваги" [14, с. 217]. Центральним положенням кейнсіанської економічної теорії також є поняття макроекономічної рівноваги. Основним питанням макроекономічного аналізу Дж. Кейнс розглядав взаємний зв'язок між запланованими витратами і національним продуктом. Погоджуючись із трактуванням даного вчення теоретиками економічної теорії, можна зробити вис-

новок, що в основу кейнсіанського підходу покладено припущення, що рівень цін постійний, річний фактичний обсяг національного виробництва, який в свою чергу відповідає розмірам доходу. Вважаємо, що за такого підходу не враховується також вплив зовнішньої торгівлі. Згідно з цією моделлю "доходи-витрати", рівновага в макроекономіці настає тоді, коли сукупні витрати дорівнюють національному продукту [15].

Основними характерними рисами кейнсіанської моделі регулювання є: по-перше, висока частка національного доходу, яка розподіляється через державний бюджет; по-друге, формування державного підприємництва на основі створення державних і змішаних підприємств; по-третє, широке використання кредитно-фінансових і бюджетно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, підтримання високих темпів зростання і високого рівня зайнятості.

Кейнсіанська модель державного регулювання застосовувалася країнами Заходу більше двох післявоєнних десятиріч. У багатьох країнах приймалися закони, які закріплювали функції підтримки повної зайнятості й антициклічного регулювання за органами управління економікою, держава забезпечувала виконання питань охорони праці, надання допомоги бідним, було націоналізовано окремі галузі.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ролі держави в економіці виявлена наявність двох теоретичних підходів. Так, прихильники державної активності виходять із "провалу ринку", а неоконсерватори обґрунтовують необхідність приватизації і дерегулювання, роблячи наголос на "провалі держави". Обидва підходи, без сумніву, можуть існувати, але абсолютизація дії ринкового або державного регулювання так само, як і його недооцінка, не мають достатніх підстав. Розвиток ринкової економіки в другій половині ХХ ст. виявив тенденцію до розширення масштабів діяльності й посилення ролі держави в економічній сфері. При цьому мета держави в ринковій економіці — не коригувати ринковий механізм, а створювати умови для його вільного функціонування.

Держава виконує регулювальні функції на відповідних ринках за допомогою адміністративних й економічних методів. Проте найбільш доцільним є використання економічних методів. Економічні методи регулювання адекватні природі ринку. Вони безпосередньо впли-

вають на кон'юнктуру ринку і через неї побічно на виробників та споживачів товарів і послуг. За допомогою важелів фінансово-кредитної, податкової, цінової, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики держава впливає на певні економічні інтереси та стимули, впливаючи на поведінку суб'єктів господарювання як виробників, так і споживачів, а не безпосередньо на саме виробництво і споживання.

Література:

1. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку / П.О. Сухий [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://collectedpapers.com.ua/wp-content/uploads/2013/10/022_527_Suhy.pdf
2. Губський Б.В. Аграрний ринок / Б.В. Губський. — К.: Нора-прінт, 1998. — 203 с.
3. Сухий П.О. Аграрний ринок України: споживчий попит та продовольча безпека України / П.О. Сухий / Географічні проблеми сталого розвитку: зб. наук. праць: у 4 т. — К.: ВГЛ Обрії, 2004. — Т.3. — С. 86—89.
4. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія / Березін О.В. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 184 с.
5. Гайдуцький П.І. Формування та розвиток аграрного ринку / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 4—15.
6. Войтович Р.В. Вплив Глобалізації на розвиток сучасного світу / Р.В. Войтович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2013/06/blog-post.html>.
7. Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч. Ч. 1 / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. канд. екон. наук В.В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 332 с.
8. Стукач В.Ф. Институциональная структура регионального агропродовольственного рынка: монография / В.Ф. Стукач, Е.А. Гришаев. — Омск: Сфера, 2008. — 222 с.
9. Леонтьева Л.А. Взаимодействие сельхозтоваропроизводителей на продовольственном рынке: монография / Л.А. Леонтьева, Д.В. Шпаковский. — Оренбург: Изд. центр ОГАУ, 2010. — 165 с.
10. Сстійкість фінансових ринків України та механізми її забезпечення / [О.І. Барановський, В.Г. Барановська, Є.О. Бублик та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.І. Барановського; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2010. — 492 с.
11. Геєць В.М. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним / В.М. Геєць,

А.А. Гриценко // Економіка України. — 2013. — № 6 (619). — С. 4—19.

12. Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Леніова Г.В. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / [Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Леніова Г.В.]; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — К., 2009. — 208 с.

13. Кирилюк Є.М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: монографія. — К.: КНЕУ. — 2013. — 571 с.

14. Шпикуляк А.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. — К.: ННЦ Ін-т аграрної економіки, 2009. — 480 с.

15. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія. — 2-ге вид., допов. та переробл. — К.: ННЦ ІАЕ, — 2009. — 530 с.

References:

1. Sukhyj, P.O. (2013), "Structure, functions and main factors of formation of the agro-food market", available at: http://collectedpapers.com.ua/wp-content/uploads/2013/10/022_527_Suhypdf.pdf (Accessed 30 Sept 2018).

2. Hubs'kyj, B.V. (1998), *Ahrarnyj rynek [Agrarian market]*, Nora-print, Kyiv, Ukraine.

3. Sukhyj, P.O. (2004), "Agrarian Market of Ukraine: Consumer Demand and Food Security of Ukraine", *Heohrafichni problemy staloho rozvytku*, vol. 3, pp. 86—89.

4. Berezin, O.V. (2008), *Prodovol'chij rynek Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia i rozvytku [The food market of Ukraine: theoretical and methodological principles of formation and development]*, Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Hajduts'kyj, P.I. (2004), "Formation and development of the agrarian market", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 4—15.

6. Vojtovych R.V. (2013), "Impact of globalization on the development of the modern world", available at: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2013/06/blog-post.html> (Accessed 30 Sept 2018).

7. Nebrat, V.V. and Suprun, N.A. (2012), *Evoliutsiia rynkovykh instytutiv v Ukraini [Evolution of market institutions in Ukraine]*, vol.1, NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv. — K., Kyiv, Ukraine.

8. Stukach, V.F. and Hryshaev, E.A. (2008), *Ynstytutsional'naia struktura rehional'noho ahroprodovol'stvennoho rynku [Institutional structure of the regional agri-food market]*, Sfera, Omsk, Russia.

9. Leont'eva, L.A. and Shpakovskyj, D.V. (2010), *Vzaymodejstvye sel'khozovoproduydytelej na prodovol'stvennom rynke [Interaction of agricultural producers in the food market]*, Yzd. tsentr OHAU, Orenburh, Russia.

10. Baranovs'kyj, O.I. Baranovs'ka, V.H. and Bublyk, Ye.O. (2010), *Stijkist' finansovykh rynkiv Ukrainy ta mekhanizmy ii zabezpechennia [Stability of financial markets of Ukraine and mechanisms for its provision]*, NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv., Kyiv, Ukraine.

11. Heiets', V.M. and Hrytsenko, A.A. (2013), "Out of the crisis (reflection on the actual in connection with the read)", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6 (619), pp. 4—19.

12. Ostashko, T.O. Voloschenko, L.Yu. and Lienivova, H.V. (2009), *Vnutrishnij ahroprodovol'chij rynek Ukrainy v umovakh SOT [The domestic agro-food market of Ukraine under the conditions of the WTO]*, NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

13. Kyrlyuk, Ye.M. (2013), *Ahrarnyj rynek v umovakh transformatsii ekonomichnykh system [Agrarian market in conditions of transformation of economic systems]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Shpykuliak, A.H. (2009), *Instytutysii ahrarnoho rynku [Institutions of the agrarian market]*, NNTs In-t ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

15. Supikhanov, B.K. (2009), *Rozvytok rynkiv ahrarnoi produktsii [Development of markets for agrarian products]*, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 331.1:334:02

Є. А. Гринь,
к. н. з держ. упр., здобувач кафедри організації виробництва,
бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний
університет сільського господарства імені Петра Василенка, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.20.61

КВАЛІМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ГОТОВНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДО ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

E. Gryn,
Ph.D. in Public Administration, applicant of Department of Production, Business and Management
Organization, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture, Kharkiv

QUALIMETRIC MODEL OF ASSESSMENT OF PERSONNEL PREPARATION TO ORGANIZATIONAL CHANGES

У статті розроблено модель оцінки готовності персоналу до організаційних змін з використанням кваліметрії. Запропоновано послідовність формування кваліметричної моделі оцінки готовності персоналу до змін, яка включає наступні етапи: визначення факторів, що впливають на готовність персоналу до проведення організаційних змін; встановлення критеріїв впливу на готовність персоналу до проведення змін за допомогою декомпозиції визначених факторів; визначення вагомості кожного фактору та критерію з використанням експертних оцінок; розрахунок моделі оцінки готовності персоналу до організаційних змін; побудова профілю готовності персоналу до організаційних змін. На основі узагальнення існуючих напрацювань вчених щодо критеріїв оцінки готовності персоналу до змін було визначено структуру базової кваліметричної оцінки, яка включає такі фактори як психологічний, мотиваційний, професійно-кваліфікаційний та організаційний. Визначено та обґрунтовано: якщо рівень готовності персоналу до змін є меншим за 0,5, то рівень опору складає понад 50% усього персоналу підприємства, що є досить критичним для підприємства; якщо рівень готовності персоналу до змін знаходиться у межах від 0,5 до 0,75 — рівень опору персоналу відповідає нормі, є допустимим; якщо рівень готовності персоналу до змін 0,75 — 1,0 — рівень опору персоналу оптимальний (майже відсутній), отже, персонал психологічно, мотиваційно, організаційно та професійно-кваліфікаційно готовий до змін. Запропоновану кваліметричну модель апробовано на ПАТ "Харківський електротехнічний завод "Укрелектромаш" та побудовано відповідний профіль готовності персоналу до змін. У результаті проведеного експертного оцінювання виявлено низький рівень готовності за мотиваційним та психологічним факторами, що підкреслює необхідність вдосконалення організаційної культури з роз'ясненням важливості проведення майбутніх змін на підприємстві та поліпшення соціально-психологічного клімату.

The article develops a model for assessing staff readiness for organizational changes using qualimetry. The sequence of formation of the qualimetric model of personnel readiness assessment for changes is proposed, which includes the following steps: definition of factors influencing the personnel readiness for organizing changes; establishment of criteria for influencing the personnel readiness for changes through the decomposition of certain factors; determining the importance of each factor and the criterion using expert assessments; calculation of personnel readiness model for organizational change. The structure of the basic qualimetric assessment, which includes such factors as psychological, motivational, professional qualification and organizational, was determined on the basis of generalization of existing achievements of scientists regarding the criteria for assessing personnel readiness for changes. It is determined and substantiated: if the personnel readiness for changes is less than 0.5, then the level of resistance is more than 50% of the total enterprise personnel, which is quite critical for the enterprise; if the level of the personnel for readiness changes is in the range from 0.5 to 0.75 — the level of resistance of the personnel corresponds to the norm is permissible; if the level of personnel readiness for changes is 0.75 — 1.0 — the level of staff resistance is optimal (almost absent), therefore, the staff is psychologically, motivational, organizational and professional-qualifying ready for change. The proposed qualimetric model was tested at PJSC "Kharkov electrical engineering plant "Ukrelectromash" and the corresponding profile of personnel readiness for changes was constructed. As a result of the expert evaluation, a low level of readiness for motivational and psychological factors has been identified, which emphasizes the need to improve the organizational culture by explaining the importance of future changes in the enterprise and improving the socio-psychological climate.

Ключові слова: готовність персоналу до змін, організаційні зміни, оцінка готовності, кваліметрична модель, експертне оцінювання, фактори та критерії.

Key words: personnel readiness for changes, organizational changes, readiness assessment, qualimetric model, expert evaluation, factors and criteria.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У зовнішньому середовищі відбуваються зміни, що обумовлені розвитком економіки, посиленням конкурентного середовища тощо.

Це, в свою чергу, породжує необхідність проведення на підприємстві змін в управлінських процесах, організаційній структурі, асортименті продукції, технології, корпоративній

культури, ефективність здійснення яких пов'язана із забезпеченням необхідними ресурсами. Саме ресурсне забезпечення діяльності підприємства є запорукою його стійкого розвитку. Варто зазначити, що разом з формальною оцінкою ресурсної можливості підприємства, тобто оцінкою необхідних для реалізації змін усіх ресурсів, що підтримують стратегію, важливим є аналіз ключових факторів успіху запланованих змін. Позитивне або негативне ставлення людей до змін залежить не лише від ефективності змін, але й від того, чи були задоволені потреби персоналу в конкретній ситуації, що призвела до змін. Успішне проведення організаційних змін залежить від сприйняття персоналом підприємства отриманих результатів (порівняння того, чого вони чекали від змін, і того, що насправді відбулося). Тому особливої актуальності набуває питання оцінки готовності персоналу до змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання оцінювання готовності підприємства до змін висвітлені в наукових публікаціях таких авторів як О. Гусева, Н. Беляєва, А. Єрмоленко, П. Куліков, С. Розенберг, Е. Флагмгольд [2—3; 5; 9—10]. Серед досліджень готовності персоналу до змін можна виділити роботи М. Фаєрмана [8], Д. Коена [4], О. Віханського [1], які визначають готовність персоналу до змін на особистому, груповому і системному рівнях з конкретизацією системи параметрів. Незважаючи на опрацьованість багатьох аспектів щодо критеріїв оцінювання готовності персоналу до змін, питання особливостей використання необхідних математичних інструментів залишаються не повністю вирішеними.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є розробка кваліметричної моделі оцінки готовності персоналу до організаційних змін. Для досягнення зазначеної мети вирішуються наступні завдання: визначити послідовність формування кваліметричної моделі оцінки готовності персоналу до організаційних змін; запропонувати базову кваліметричну модель оцінки готовності персоналу до організаційних змін та визначити фактори та критерії оцінки; здійснити експертне оцінювання рівня готовності персоналу до змін на промисловому підприємстві та побудувати відповідний профіль готовності персоналу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний рівень розвитку виробництва і масштабні зміни в економічній і соціальній сферах суспільства пред'являють підвищені вимоги до людини в його професійній діяльності, зростає значимість соціальних наслідків управлінських рішень. З іншого боку, на рівні управління підприємством найчастіше про необхідність оцінки готовності персоналу до змін керівництво замислюється лише тоді, коли обстановка на підприємстві виявляється настільки напруженою, що ставить під загрозу її подальше існування. Враховуючи те, що позитивне сприйняття можливих змін є запорукою здорової психологічної атмосфери, яка є необхідною умовою ефективної діяльності трудового колективу, а також задоволеності результатами організації праці і відносинами з колегами, важливим стає дослідження сучасних інструментів оцінки готовності персоналу до організаційних змін.

Аналізуючи існуючий інструментарій оцінки готовності персоналу до організаційних змін, спершу зазначимо, що підприємство розуміється як система, де при управлінні змінами враховуються всі значущі фактори. Тому готовність є комплексною характеристикою стану підприємства перед проектом змін. Крім того, більшість вчених визначають "готовність" як суттєву ознаку установки, яка виявляється у випадках поведінкової активності суб'єкта, тобто готовність — це свого роду "налаштування" на виконання професійної діяльності [4].

Зазначимо, що готовність персоналу до змін визначається набором критеріїв. Так, М. Фаєрман розглядає наступні параметри, що характеризують готовність персоналу до змін на індивідуальному рівні: визначеність, здатність до навчання, своєчасність, реальна активність (дії, вчинки, діяльність), психологічна захищеність, прагнення до нового, чутливість, наявність суб'єктивної значущості змін, когнітивна складність, схильність до експерименту, висока креативність і гнучкість мислення [8]. Інші ж вчені пов'язують готовність з певним рівнем розвитку особистості, зі сформованою цілісною системою її комунікативних якостей, що включають певні поведінкові й емоційні компоненти [4; 10].

Отже, більшість науковців акцентує увагу на мотиваційній, операційній та вольовій складовій готовності персоналу до змін, деякі [5; 9] виділяють ще й орієнтаційну та психологічну готовність персоналу до змін. При цьому, незважаючи на велику кількість існуючих критеріїв оцінки готовності персоналу до змін,

відсутня цілісна методологічна база для визначення сутності даної проблеми, а саме коректність застосування того чи іншого статистичного методу. Тому в контексті нівелювання їх недоліків та проблемних місць для оцінки готовності персоналу до проведення організаційних змін запропоновано використовувати кваліметричний підхід, а саме кількісне оцінювання якісних показників [7]. Незважаючи на те, що цей підхід базується на експертних оцінках, розробка оціночного інструментарію саме з кваліметричних позицій дозволить

кількісно визначити якість роботи будь-якого об'єкту управління. Сутність такого підходу полягає у виробленні оперативної інформації про учасників процесу, зміст їх діяльності та можливий кінцевий результат у певному напрямку функціонування підприємства. При цьому розроблені та обгрунтовані для кваліметричної моделі фактори й критерії виконують роль еталону, який може бути адаптованим до змінених вимог та загальних стандартів.

Варто зазначити, що оцінювання якісної сторони ставлення персоналу до можливих змін у діяльності підприємства за допомогою кваліметрії є можливим за дотримання таких принципів [7]:

у вигляді сукупності певних властивостей можна подати будь-яке якісне явище;

використовуючи кваліметричну модель, прості елементи досліджуваного поняття можна представити у вигляді ієрархічної структури;

має бути визначений стандарт якості, з яким будуть порівнюватися досягненні результати;

є можливість порівнювати показники у різних одиницях виміру;

вагомість кожного фактору визначається з огляду на пріоритетність;

комплексну кількісну оцінку якості можна подати як деяку функцію відносних показників і коефіцієнтів вагомості.

Отже, схема формування кваліметричної моделі оцінки готовності персоналу до організаційних змін представлена на рис. 1.

Визначення готовності персоналу до організаційних змін на підприємстві необхідно починати з дослідження факторів впливу, оскільки саме вони обумовлюють процес усві-

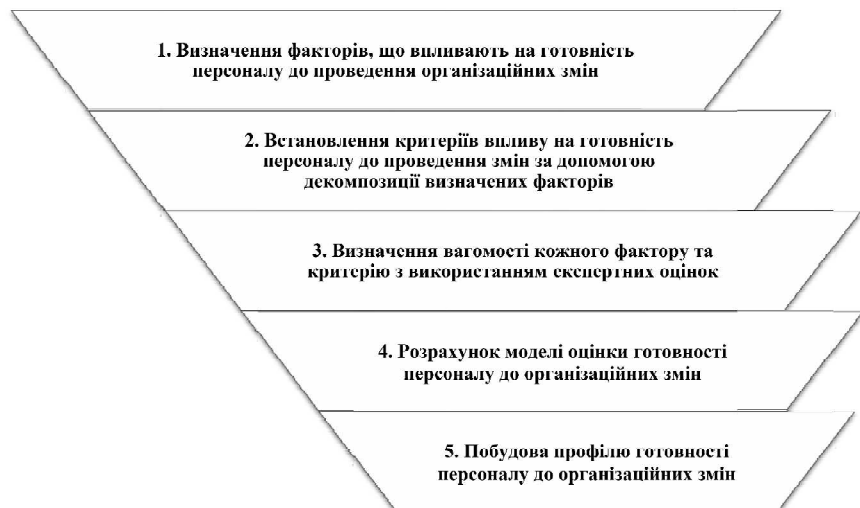

Рис. 1. Схема формування кваліметричної моделі оцінки готовності персоналу до організаційних змін

домлення майбутніх якісних перетворень системи.

Зауважимо, що визначення характерних факторів, що впливають на готовність персоналу до змін та встановлення критеріїв шляхом їх декомпозиції, обгрунтовано на основі узагальнення результатів виконаного теоретико-прикладного дослідження сутності й особливостей менеджменту персоналу в контексті проведення організаційних змін на промислових підприємствах.

Отже, запропонований сучасний універсальний методичний підхід до оцінки готовності персоналу до змін, що базується на побудові кваліметричної моделі шляхом розкладання складного явища на основні складові його фактори та критерії, дозволяє вирішити проблему оцінки готовності персоналу до організаційних змін на індивідуальному рівні в контексті забезпечення ефективності даного процесу.

Для визначення вагомості кожного фактору та критерію використовується експертне оцінювання. Зазначимо, що реалізація методу експертних оцінок включає наступні етапи [6]:

- 1) формування мети та завдань експертного оцінювання;
- 2) формування експертної групи;
- 3) формування переліку пріоритетних критеріїв;
- 4) проведення експертизи;
- 5) обробка та аналіз результатів експертизи;
- 6) проведення підсумків опитування;
- 7) визначення рівня узгодженості думок експертів і вироблення відповідних висновків щодо значущості кожного критерію.

Таблиця 1. Базова кваліметрична модель оцінки готовності персоналу до організаційних змін

Фактори	Вагомість фактору (Ф)	Критерії	Вагомість критеріїв (В)	Коефіцієнт відповідності (К)	Оцінка факторів
Психологічний фактор	Ф ₁	Переважає позитивне ставлення до роботи, задоволеність існуючим станом справ на підприємстві	В ₁	К ₁	Ф ₁ x ∑ В ₁ xК ₁ + ... В ₄ xК ₄
		Відчуття приналежності до групи	В ₂	К ₂	
		Сприятливий соціально-психологічний клімат	В ₃	К ₃	
		Відсутність страху перед майбутніми змінами на підприємстві	В ₄	К ₄	
Мотиваційний фактор	Ф ₂	Сприйняття та розуміння організаційної культури	В ₅	К ₅	Ф ₂ x ∑ В ₅ xК ₅ + ... В ₈ xК ₈
		Бажання майбутніх змін	В ₆	К ₆	
		Високий рівень ефективності комунікацій з колегами	В ₇	К ₇	
		Наявність інструментів мотивації праці	В ₈	К ₈	
Професійно-кваліфікаційний фактор	Ф ₃	Високий рівень розвитку професійних та рольових компетенцій	В ₉	К ₉	Ф ₃ x ∑ В ₉ xК ₉ + ... В ₁₂ xК ₁₂
		Здатність до саморозвитку	В ₁₀	К ₁₀	
		Наявність системи навчання й підвищення кваліфікації персоналу	В ₁₁	К ₁₁	
		Володіння інформаційно-комунікаційними технологіями	В ₁₂	К ₁₂	
Організаційний фактор	Ф ₄	Є досвід участі у проведенні змін	В ₁₃	К ₁₃	Ф ₄ x ∑ В ₁₃ xК ₁₃ + ... В ₁₆ xК ₁₆
		Є досвід організації змін	В ₁₄	К ₁₄	
		Є інформація щодо проведення майбутніх змін	В ₁₅	К ₁₅	
		Є знання про особливості й умови функціонування підприємства	В ₁₆	К ₁₆	
КМогпз = (Ф ₁ x ∑ В ₁ xК ₁ + В ₄ xК ₄) + (Ф ₂ x ∑ В ₅ xК ₅ + В ₈ xК ₈) + (Ф ₃ x ∑ В ₉ xК ₉ + В ₁₂ xК ₁₂) + (Ф ₄ x ∑ В ₁₃ xК ₁₃ + В ₁₆ xК ₁₆)					

Отже, кваліметрична модель оцінки готовності персоналу до змін представлена у табл. 1. Дана модель дозволяє не лише визначити готовність персоналу до організаційних змін, але й виявити ті сфери, які найбільше перешкоджають їх проведенню та відповідно потребують найбільшої уваги з боку керівництва.

Згідно з табл. 1, проаналізуємо структуру кваліметричної моделі: фактори, за які умовно приймаються напрями діяльності персоналу як чинники; критерії, за які умовно приймаються вимоги до діяльності персоналу у певному напрямі; вагомість факторів і критеріїв; значення ступеню відповідності діяльності персоналу вимогам, що установлюються колегіально. При цьому коефіцієнт відповідності вимірюєть-

Таблиця 2. Кваліметрична модель оцінки готовності персоналу ПАТ "ХЕЛЗ "Укрелектромаш"" до змін

Фактори	Вагомість фактору (Ф)	Критерії	Вагомість критеріїв (В)	Коефіцієнт відповідності (К)	Оцінка факторів
1	2	3	4	5	6
Психологічний	0,25	Переважає позитивне ставлення до роботи, задоволеність існуючим станом справ на підприємстві	0,25	0,75	0,4825
		Відчуття приналежності до групи	0,18	0,5	
		Сприятливий соціально-психологічний клімат	0,25	0,5	
		Відсутність страху перед майбутніми змінами на підприємстві	0,32	0,25	
Мотиваційний	0,25	Сприйняття та розуміння організаційної культури	0,29	0,5	0,515
		Бажання майбутніх змін	0,28	0,75	
		Високий рівень ефективності комунікацій з колегами	0,22	0,25	
		Наявність інструментів мотивації праці	0,21	0,5	
Професійно-кваліфікаційний	0,25	Високий рівень розвитку професійних та рольових компетенцій	0,25	0,75	0,625
		Здатність до саморозвитку	0,25	0,75	
		Наявність системи навчання й підвищення кваліфікації персоналу	0,28	0,5	
		Володіння інформаційно-комунікаційними технологіями	0,22	0,5	
Організаційний	0,25	Є досвід участі у проведенні змін	0,25	0,75	0,6125
		Є досвід організації змін	0,30	0,5	
		Є інформація щодо проведення майбутніх змін	0,25	0,5	
		Є знання про особливості й умови функціонування підприємства	0,20	0,75	
КМогпз	0.55875				

ся наступним чином: $K = 1$ — повна відповідність вимогам (так); $K = 0,75$ — часткова відповідність вимогам (більше так, ніж ні); $K = 0,50$ — урівноважена відповідність вимогам (і так, і ні); $K = 0,25$ — частково-негативна відповідність вимогам (більше ні, ніж так); $K = 0$ — повна невідповідність вимогам (ні).

Зазначимо, що кожен працівник за цією моделлю зможе прорахувати власний рівень готовності до організаційних змін. Також застосування даної моделі належить до компетенцій відділу управління персоналом, але наголосимо, що є ризик отримання інших результатів через суб'єктивне оцінювання кожного працівника.

Чим вище загальна оцінка представлених факторів (тобто ближче до 1), тим вище готовність персоналу до проведення організаційних змін, і тим нижче буде опір змінам під час їх впровадження. Так, якщо отримане сумарне значення рівня готовності персоналу до змін, яке дорівнює менше 0,5, то рівень опору складає понад 50% усього персоналу, це досить критично для підприємства.

Якщо рівень готовності персоналу до змін знаходиться у межах від 0,5 до 0,75 — рівень опору персоналу відповідає нормі, тобто він є допустимим, а якщо 0,75 — 1,0 — рівень опору персоналу оптимальний (майже відсутній), тому персонал в усіх аспектах готовий до змін. Зазначимо, що у разі виявлення на підприємстві необхідності проведення організаційних змін без попередньої позитивних дій з боку керівництва ймовірність сприятливої картини мінімальна. Крім того, враховуючи неможливість реалізації всіх змін одразу і в повному обсязі, їх слід запроваджувати поступово та "дозовано". Це дозволить легше адаптуватися персоналу до ситуації та довести технології до звички.

Отже, готовність персоналу до здійснення організаційних змін на підприємстві оцінюється шляхом проведення аналізу факторів, які мають найбільший вплив на діяльність персоналу. Коли значення фактору відповідає найбільшому заданому значенню, його вплив на готовність персоналу до проведення змін мінімальний, і навпаки, низьке значення фактору дозволяє говорити про його суттєвий вплив на можливість реалізації організаційних змін та відповідно значний опір персоналу.

Оскільки діяльність кожного підприємства досить специфічна, то формування універсальної

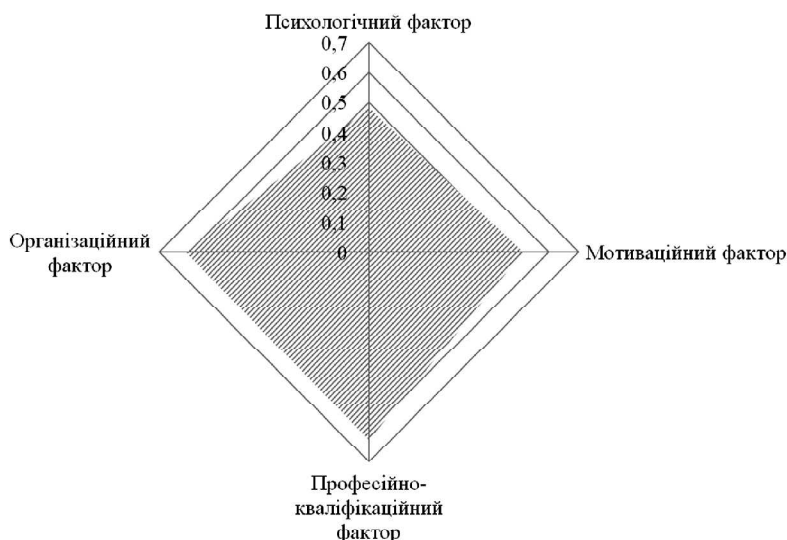

Рис. 2. Профіль готовності персоналу ПАТ "ХЕЛЗ "Укрелектромаш" до організаційних змін

моделі оцінки готовності персоналу до проведення змін є складним завданням. Але представлена кваліметрична модель враховує специфіку функціонування кожного з аналізованих підприємств, тому було вирішено здійснити апробацію на підприємстві сільськогосподарського машинобудування — ПАТ "ХЕЛЗ "Укрелектромаш", за результатами якого надані дані у табл. 2.

Зазначимо, що кількісний та якісний склад експертної групи було дібрано за методикою Є. П. Райхмана і Г. Г. Азгальдова [6; 7], а ступінь узгодженості думок експертів було оцінено з використанням коефіцієнту конкордації. Щодо отриманої загальної оцінки готовності персоналу до змін, то вона склала 0,5587. Це вказує на помірний рівень опору з боку персоналу на майбутні організаційні зміни на ПАТ "ХЕЛЗ "Укрелектромаш", тобто переважна частина персоналу розуміє важливість проведення змін з метою поліпшення фінансово-економічної ситуації на підприємстві.

Отже, персонал підприємства частково готовий до організаційних змін. Але слід зауважити, що задля подолання можливого опору персоналу необхідно провести роботу у напрямі підвищення психологічної та мотиваційної готовності персоналу до змін, які, в першу чергу, стосуються організаційної культури та соціально-психологічного клімату на підприємстві. Профіль готовності персоналу до змін (візуалізація досліджуваного об'єкту) представлено на рис. 2.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у роботі запропоновано кваліметричну модель оцінки готовності персона-

лу до організаційних змін, яка дозволяє виявляти вагомість кожного фактору та прирівнювати до одиниці критерію, що характеризує норму, стандарт або ідеал. Головною перевагою даної кваліметричної моделі є сверхдемократичність її процедури, що викликає довіру працівників, які оцінюються. Розроблена модель дозволяє комплексно оцінити готовність персоналу підприємства до проведення змін з урахуванням впливу факторів, а також сформувати ефективні заходи усунення причин, що перешкоджають реалізації організаційних перетворень. Проведений аналіз готовності персоналу ПАТ "ХЕЛЗ "Укрелектромаш" до змін дозволив встановити, що для подолання опору майбутнім змінам підприємству необхідно приділити увагу соціальним та психологічним факторам готовності персоналу, у зв'язку з чим предметом подальших досліджень є розробка програми стимулювання персоналу до здійснення змін в контексті удосконалення організаційної культури на підприємстві.

Література:

1. Виханский О. С. Менеджмент / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — 5-е изд. стереотипн. — М.: Магистр: ИНФРА-М, 2014. — 576 с.
2. Гусева О.Ю. Управление стратегическими изменениями: теория та методология: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.04 / О.Ю. Гусева; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. — Донецьк, 2014. — 41 с.
3. Ермоленко Л.И. Формирование методики оценки готовности предприятия к организационным изменениям / Л.И. Ермоленко // Вестник СамГУ. — 2011. — № 3. — С. 86—92.
4. Коэн Д.С. Суть перемен: путеводитель. Инструменты и тактика руководства преобразованиями в компании / Д.С. Коэн / Пер. с англ. — М.: Олимп-Бизнес, 2007. — 320 с.
5. Куликов П.М. Методический подход и оценивание готовности предприятия к организационным изменениям / П.М. Куликов, Н.Е. Беляева // БизнесИнформ. — 2009. — № 5. — С. 130—136.
6. Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків / Клебанова Т.С., Мілов О.В., Мілевський С.В., Степуріна С.О., Ястребова Г.С. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. — 273 с.
7. Романов В.Н. Квалиметрия / В.Н. Романов [и др.] ; Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. — Владимир: Изд-во ВлГУ, 2017. — 135 с.
8. Фаерман М.И. Комплексный социально-психологический подход к предупреждению сопротивления нововведениям персонала (на

примере организаций малого и среднего бизнеса): Автореф. дис... канд. психол. наук. / М.И. Фаерман. — Ярославль, 2007. — 24 с.

9. Фламгольц Э. Управление стратегическими изменениями: от теории к практике / Э. Фламгольц. — М.: Эксмо, 2012. — 320 с.

10. Rosenberg, S. and Mosca, J. (2011), Breaking down the barriers to organizational change, The 2011 New Orleans Academic Conference New Orleans, Louisiana, USA. Pp. 461—467.

References:

1. Vihanskij, O. S. and Naumov, A. I. (2014), Menedzhment [Management], INFRA-M, Moscow, Russia.
 2. Guseva, O. Yu. (2014), "Managing strategic strategies: theory and methodology", doctor of sciences Thesis, 08.00.04, Donetsk. nat University economics and trade im. Mihail Tugan-Baranovsky, Donetsk, Ukraine.
 3. Ermolenko, L. I. (2011), "Formation of a methodology for assessing the company's readiness for organizational change", Vestnik SamGU, vol. 3, pp. 86—92.
 4. Kojen, D.S. (2007), Sut' peremen: putevoditel'. Instrumenty i taktika rukovodstva preobrazovanijami v kompanii [The essence of change: the guidebook. Tools and tactics of managing transformations in the company], Olimp-Biznes, Moscow, Russia.
 5. Kulikov, P. M. and Beljaeva, N. E. (2009), "Methodical approach and evaluation of enterprise readiness for organizational changes", BiznesInform, vol. 5, pp. 130—136.
 6. Klebanova, T. S. Milov, O. V. Milevs'kyj, S. V. Stepurina, S. O. and Yastrebova, G. S. (2010), Obg`runtuvannya gospodars'ky`x rishen` i ocynuvannya ry`zy`kiv [Rationale for business decisions and risk assessment], KhNEU Kharkiv, Ukraine.
 7. Romanov, V. N. (2017), Kvalimetrija [Qualimetry], VIGU, Vladimir, Russia.
 8. Faerman, M. I. (2007), "M Comprehensive socio-psychological approach to the prevention of resistance to innovations of staff (for example, small and medium-sized businesses)", Phd Thesis, Economic security of business entities, Yaroslavl, Russia.
 9. Flamgolts, E. (2012), Upravlenie strategicheskimi izmenenijami: ot teorii k praktike [Management of strategic changes: from theory to practice], Eksmo, Moscow, Russia.
 10. Rosenberg, S. and Mosca, J. (2011), Breaking down the barriers to organizational change, The 2011 New Orleans Academic Conference New Orleans, Louisiana, USA.
- Стаття надійшла до редакції 18.10.2018 р.